

JUHÁSZ GYULA KÉT VERSE.

PANASZ.

*Díztelen ének ez, mint a kopár halom,
Hol névtelen halott virrasztja a telet,
Mint csörrenő haraszt a régi temetőn,
Melynek lakói már rég kísértének.*

*Díztelen ének ez, mint a hamusztű
Alkonyi fellegek november elején,
Mint ódon omladék, melyen egymaga ül
A csöndes feledés, mint egykor a remény.*

*Díztelen ének ez, halottas, elhaló,
Magát siratja itt magában valaki.
Mint a nappali hold, oly szürkén bágyadó,
Mint hulló levelek halk koppanásai.*

*Díztelen ének ez, a semmiségbe megy,
Mint a füst. Néma vád, vigasztalan panasz,
Nem fogják érteni a boldog emberek,
De mindegy neki már, örökre mindegy az.*

*A börtön mélyiből lehet szabadulás,
A halál éjiből szabadulás lehet,
De én lelkem szegény, a lassú pusztulás
Rabja halottja te, ki ad békét neked?*

*A költő mondja a díztelen éneket,
Költő elátkozott, költő elkárhozott,
Már régen daltalan, régen reménytelen,
Beteg madár, aki álmában felzokog.*

ÖNARCKÉP.

*Vincent Van Gogh levele testvéréhez.**(Elveszett.)*

*Oly szépen indult minden, drága testvér,
Emlékszel a kis Vincentre, aki
Az Isten egész kertjét le akarta
Festeni. Olyan égő színeket
És fényeket látott, hogy Tizian
Elbűjhatott volna mellette. Mint
Ádám, aki először látta meg
E csodás festményét az Ismeretlen
Nagy Alkotónak, úgy bámultam én
E szép világot. Egy kicsit bolondnak
Tartottak ezért ők, a többi ember.
Akik bizony a nekik célszerű
Dolgok után törtetnek és reám
Azt mondták: Jobb volna valami
Okos dologba fogni. No de engem
Elhibázott az Ismeretlen Mester
És most egy kertben, amelyet talán
A paradicsom ellentétéként
Teremtett, bűnhödöm nagy vétkeimért,
Mert egyszerűen gazdagítani vágytam
A világot és embert s úgy szerettem
Az életet, ahogy a gyermekek.
Mindig is nagy gyermek maradtam én,
Testvér, hiszen tudod, mert te szerettél
S értettél engemet, elnézted azt,
Hogy boldoggá akartam tenni itt
Mindenkit, aki él, míg tönkrementem.
A legcsodásabb fényeket
Akartam festeni és elborult
Egész világom. No de én hiszem,
Hogy valahol egyszer majd az leszek,
Aki akartam lenni. Egyelőre
Elszenvedtem az életet. Csak azt
Sajnálom, amit megfesthettem volna:
A képeket. Egy egész végtelent.*

BALASSAGYARMAT.

MINT VALAMI ma is megborzongató álom, úgy rémlik fel előttünk másfél évtized messzeségéből, az akkor élet-halál nagy választóján vergődő magyar nemzet rettenetes betegségének minden mozzanata. A Károlyi-uralom és a proletárdiktatúra lázas tébolyának önkivülete csak a nagyon erős szíveket nem kezdte ki, csak a legfénylőbb agyvelőket nem homályosította el. A meg nem bénult akaratnak és az élet ösztönétől segített öntudatnak köszönhetjük, hogy a nemzetnek ez a választói tragédiája nem a halál, hanem az élet felé való elindulást jelentette. Évfordulóját ünnepeljük ennek az elindulásnak, — másfél évtizedes fordulóját Balassagyarmat visszafoglalásának. Az ünnep jelentőségét az teszi súlyossá, hogy az egyetlen városban, melyet fegyverrel vettünk vissza, volt ellenállási erő s ha ilyen erő lett volna másutt is, másmilyen lenne Magyarország térképe . . .

Ma, tizenöt esztendő után legyen biztatónk a küzdelmes jelenben : az emlékezés . . . És a példa ereje szálljon át lelkünkbe, adjon kitartást mai harcainkhoz és táplálja bennünk az egyre gyarapodó reményt Nagy-Magyarország boldog valóraválásához !

* * *

Zord téli napok jártak Magyarország felett : 1919 január utolsó napjait írták . . . Szétzüllött, fegyelmetlen hadseregünk maroknyi maradványai egy-egy derék magyar tiszt vezénylete mellett itt-ott még megkísérelték az egyre terjeszkedő ellenség feltartóztatását, de jöttek a fejtelten fejek parancsai a fővárosból : tilos a fegyveres ellenállás . . . És összeomlott minden kivívott eredmény. Így például a cseheket 1918 őszétől a demarkációs vonal menti fegyvertények akadályozták meg abban, hogy határukát Vác és Pásztó vonaláig terjesszék ki. De Besztercebányát felsőbb parancsra kiűritették csapataink és az ottani pótzászlóalj Balassagyarmatra vonult be, magával hozva a megmentett hadianyagot és 80 fő legénységet. Ekkor az Ipoly folyó lett a demarkációs vonal Párkányánától Rappig, azonban komoly veszély fenyegetett, hogy a csehek nem veszik ezt figyelembe és tovább terjeszkednek dél felé. Így is történt . . . A Nemzeti Tanács nem támogatta az ellenállás tervét, Balassagyarmat a csehek kezére került. Egy-egy kisebb csoport hősies ellenállása csak négy nappal odázta el a város megszállását. A csehek valóssággal lefegyverezték a maroknyi magyar csapatot.

Végzetes órák következtek. A hivatalos, ideiglenes határnak ez az áttörése és a város elfoglalása mindenütt rémületet keltett. Ha ezt lehet, ha ezt szabad, akkor nyitva az út dél felé . . . A város megbénult. A főjegyző tartotta az emberekben a lelket. Az Aszódra koncentrált kis magyar csapat vezetői elhatározták, hogy függetlenítik magukat a Nemzeti Tanács gyáva

utasításaitól és a megbízható hazafias katonákat bevonva, a bátor vasutasok támogatásával megkísérlik a város visszafoglalását. Alig több, mint 350 főből álló csapat 1919 január 29-én éjjel megindult Balassagyarmat felé. Hajnalig tartottak a csatározások szerte a városban, de a komoly, véres harc a csehek kezében lévő laktanya körül és az épületben dült.

Reggelre teljes volt a zűrzavar a városban. A laktanyába szorult csehek még mindig dacoltak a magyar katonákkal. Ekkor egyesek a város erélyes főjegyzőjét kérték fel, hogy vegye kezébe a város sorsának irányítását. A főjegyző azonnal telefonált Budapestre a honvédelmi minisztériumba. Segítséget kért városa számára! Délután megérkezett a Hatvanban állomásozó iglói géppuskásoktól egy géppuskás-szakasz. Bevonult Balassagyarmatra. És ekkor a polgárság parancsnokának, a főjegyzőnek az a gondolata támadt, hogy a magyar vér kímélése céljából telefonon érintkezésbe kell lépni a laktanyába szorult csehekkel. A főjegyző felszólította őket, hogy adják meg magukat. A hajnali támadás annyira megremítette a cseheket, kik az erősítés érkezéséről is tudomást szereztek, hogy elfogadták a diktált feltételeket. Fegyvereiket gulába rakták a kaszárnyaudvaron és az iglóiak a hadizsákmányt, meg a foglyokat magukkal vitték Hatvanba.

A csehek kiverése fölött érzett öröm az iglói csapat távozásával riadalommá változott. A balassagyarmatiak cseh retorziótól féltek. A lakosok közül egyesek elmenekültek. Este még a harangokat is félreverte valaki...

A polgárság parancsnoka álmatlanul virrasztotta át az éjszakát. Reggel tanácskozott a katonai vezetőkkel a védelem megszervezéséről. A lélektenilag legkedvezetlenebb közhangulatban indult meg a lázas szervezkedés. Délre a városban helyreállt a rend és bizakodóvá lett a hangulat.

Január 30-án megindult a csehek első ellentámadása, 31-én a második. A kis magyar csapatok fényes sikerrel verték vissza a cseh támadást. Február elsejére az Ipoly vonala az Ipolyságtól egészen Rappig ismét magyar kézen volt.

Ha ma Balassagyarmat Magyarországhoz tartozik, az vitéz katonáink és vasutasaink hősiességén kívül elsősorban az akkori városparancsnok érdeme.

A balassagyarmati főjegyző és parancsnok, akinek ezt Magyarország köszönheti: Huszár Aladár, Budapest főpolgármestere.

* * *

Szomorú hetek és hónapok következtek e fényesemlékű történelmi napokra. Károlyi árulása, a proletárdiktatúra. Ezeknek a sötét időknek heroikus mártírsors-vállalásáról «aere perennius» emléket állított az utókor számára a «Bujdosó könyv», mely mielőtt bevonult volna a történelem csendes csarnokába, Balassagyarmaton is bujdosott, hazátlanul.

A láz elmúlt, a beteg Magyarország talpraállt. A gyógyulás első jele Balassagyarmaton fénylett bele a könnytől homályos magyar szemekbe, ígéretnek, biztatásnak, reménysugárnak, 1919 január utolsó napjaiban.

Ma, tizenöt esztendő után legyen biztatónk a küzdelmes jelenben: az emlékezés...

ELADÓ TEMETŐ.

A Napkelet elbeszéléspályázatán dícséretet nyert elbeszélés.

MIKOR már semmim sem maradt a világon, akkor magához hivatott egy kicsi madár által a falu végén álló nagy pópíjomfa s így szólt hozzám.

— Most már látod-e fiam ezt az utat?

— Hogyne látnám, mikor itt nőttem föl rajta kicsi koromtól fogvást.

— Hát azt tudod-e, hogy merre viszön?

— Édös nagy zöd pópíjomfám, te jól tudod, hogy nem jártam azon túl, ameddig te oda főnről ellátsz. Ugyanbiza mért kérdözzs tőlem ilyenököt?

A vén hosszú fa megmozgatta mindön lapiját, pedig sok volt rajta, pustogott valamit a szeleknek, amiből láttam, hogy baj van. Aztán egyet-kettőt hajladozott, mintha a jóisten elől távozna el, akitől a parancsot kapta, majd így szólt hozzám.

— Neköd már söm mid sincs a falu határában ugyébár?

— Ez tiszta igaz, mert amim volt is elkótyavetyéltem. Édös vén pópíjomfám, tudod, milyen bolond természetöm van.

— Mit kaptál apádtól, lássuk.

— Két hód hitvány földet a pallagon s ezt a rossz természetömöt.

— Hát anyádtól?

— A szerető szüvemöt.

— Mit töttél az apai örökségöddel, rossz fiú?

— Tudod jól, hogy csak gurdét s tarka virágot termött örökké . . .

Égy darabig gyönyörködtem benne s osztán eladtam. Az árát a korcsomába vittem, ahol a jókedvű fiatalság elmulatta.

— Megbántad-e azután, sajnálod-e most?

— Nem sajnálom egy szikrát is, mert öröm lött belőle.

A pópíjomfa fölkapta a fejét a különös feleletre, mert a megbánást, a magambatérést várta volna. Már estefelé volt, a nap is készülődött, mint a mezőn az embörök. Látszott rajta, hogy el van fáradva s az izzadság is folyt le róla s mint az arany, ereszködött a högyek tetejire. A vén pópíjomfa lapijaira is jutott belőle egy néhány csöpp s azok nem tudták, hogy forduljanak büszkeségükben. A fa tartása mégis komor maradt, ilyenösen állt s úgy húzta maga után hosszú fekete árnyékát, mint a pap a templomban a palástot.

— Hát az anyai örökségöddel mi lött?

— A szerető szüvemmel-é?

— Avval.

— Azt megtartottam hűségösön s nem is adom sönkinek, sem el nem cserélném, ha az a sok arany ami a földre folyik most, mind az enyim lönne helyette is.

— Melyik arany, te?

— Hát nem látod, hogy folyik az égből?

— Édös fijam, arany a te szüved...

Az ágai béfelé fordultak, egy-két csillogó nagy lapi le is esött róla, mintha könnyezne.

— Mit beszélsz, szép pópijomfám?

— A te szüvedben van az arany, fiam. Csak azér látsz künn is aranyat... Csak arra ügyelj, nehogy elvesztődjék ez az örökségod is a többi után, vagy az irígyeid kicseréljék.

Én másodszor is fogadalmot töttem.

Az üdő telt égy kicsindég.

A fa sötétödött, béneztem a falu felé, hát a házak tetején táncol már a füst! Az asszonyok hazajöttek a mezőről s hézzafogtak a vacsoracsinaláshoz.

— Édös jó pópijomfám, én most már elmönyök béfelé.

— Hát mér mönnél? Csak maradj veszteg.

— Vacsoracsinalás ideje van.

— Neköd úgyse csinál sönki vacsorát.

Ebben tiszta igaza vót s úgy elszorult a szüvem, amiről az előbb tudtam meg, hogy arany van benne, hogy attól kezdtem félni, nehogy ki találjon csöpögni a nagy nyomás alatt.

— Nem biza... Nincs már neköm édösanyám se...

— Se apád... — bólintott belé sötétön a nagy fa.

— A sincs.

— Mehetsz már égyedül.

— Elmehetök ákármerre.

— Mit csináltál velük? — kérdezte szigorúan, mintha valamit gyanított volna.

— Én nem csináltam sömmi égyebet, csak úgy szerettem őket, hogy a lelkem is jött ki belé. S osztán mégis kikötöztek ketten oda a dombra. Előbb édösapámat vitték ki, de utána mönt nemsokára édösanyám is melléje. Nem tudott nála nélkül élni, úgy szerette.

Én a temető felé néztem s megkerestem a helyet, ahol ketten fekszenek egymás mellett. Már a fák s a bokrok közül, erőssen kezdött előbuni a homály, de én mégis úgy jártattam ott a szömöm, mint fényös nappal, mert még aluva is odataláltam vóna már, úgy megszoktam az arrafelé való járást.

Csöndösség vót, sönki sem mozdult. A holtak nyugton feküdtek sorjában meg összevissza, ahogy a gödörnek éppen helyet kaptak, amikor váratlanul mennyország kapuján kezdtek kopogtatni a görcsös

ujjak, amikkel addig a kapa nyelit fogták s úgy döngették itthon az anyafődet.

— A tisztösségöt megadtad-é nekik?

— Meg. Csináltattam egy szép sírkövet, réja vésettem a nevük s hogy az én szüleim vótak.

— Akkor hát nyugton elmehetsz innét.

— Hova mönnék s mér mönnék vajjon?

— Mert én azért hivattalak most ide.

— De ki parancsából mönnék?

— Az enyimből s az istenéből.

Erre már elállott a szavam járása. Valami nagy dolog lehet — gondoltam s úgy állottam ott, mint aki az Úrral van beszélőfélben. A szüvem úgy szökdösött, hogy azt hittem, kiesik éccör.

— Hát hallgass ide, fijam.

A pópijomfa szólt s égszörrre sötét lött mindön lapija. Mintha gyászba öltözött vóna a hiradásra. S a szél is hűvösödni kezdött estére kelve.

— Neköm már este van — gondoltam.

— Este fiam, este . . . Csak sönki sem vet ágyat.

— Neköm igön osztán!

— Ne beszélj te, hát ki vetne?

— Van egy szép szeretöm, mindön este magához vár.

— Szeretitök égy mást erősen?

— Mú igön osztán!

— No akkor eriggy s végy búcsút tőle örökre.

— Avval még várhatunk égyelőre — töszöm a nagyot én is.

— De nem sokáig.

Olyan suta, kurta vót a felelet, hogy a szavam is elállott. Mert ki tudja mi lehet a dologban s én csak egy szegény legény vagyok, akinek a szüvin s a szeretőjin kújjel sönkije sincs a nagy világon.

— De tám a szeretöm is nem vöszik el tőlem?

— Azt nem sönki, csak te kell itt hadd.

— Én-e hát?

Még sötétebb lött, hogy szinte féltem már tőle. A lapik is elhallgattak, mintha estére kelve fészökre ültek volna s onnat várnák, hogy mit végez az anya, nagy csöndben. A falu felől jött a sötétség, mintha a bakter hajtotta volna kifelé a nap után, csak a kürtszó hiányzott. De nemsokára megszólalt helyette a harang, addig azonban nagy dolog történt. Az én kedves pópijomfám ezt mondta neköm.

— Készülj fijam, a hosszú útra, vágj magadnak egy vándorbotot a patak mellől s aztán indulj, amerre látsz a szömöddel. Hidd meg, hogy erőssen szeretlek tégöd, de meg kellött mondjam. Neköd már nincs helyed ebben a faluban, mert itt csak dógos embörök élhetnek meg. Te pedig nincs hol szánts, nincs hol arass. A más vetésiből pedig a madaraknak is elig telik, mert minnyájunknak szükön van.

S ezért a kicsiért is látod, mennyit kell naphosszat fáradni a mezőn, hogy a sovány anyafődből kinőjön a búzaszál . . .

Könnyeim is folytak már, mert éreztem, hogy igaza van. Sokszor jutott már neköm is eszömbé. Egy asztalhoz sem ülhetök le a faluban, ami megilletne, egy búzaszálát sem téphetők a kalapom mellé. De mégis úgy szerettem a szép ződ mezőt, mintha egészen az enyim lött volna.

— Neköm nem is kell egyéb sömmi, csak a virág a búza közül . . . A kék sarkantyúvirág s a piros pipacs . . .

— Eriggy fijam, keress magadnak valamit a világban s a dolog mellett mindönütt megkapod a virágot is.

— El is mönyök! — szólt bennem az erős elhatározás, mert szégyőlni kezdtem magam ellágyulásom miatt, de csak nem tudtam a számot kinyitani. Ehelyett erősen uralni kezdött a sirás, úgyhogy a vállam is rőszketött belé.

— Legénynek nem talál sírni!

— Nem biza, tiszta igaz, de én már sömmi se vagyok, ha éccör innet el kell mönnyek. De ha muszáj, hát lögyön muszáj! Csak még előbb elbúcsúznak!

Azonnód papnak szöntöltem a nagy fekete pópijomfát, a harang is éppen most szólalt meg, hát imádkozni kezdtünk. Én letérgyöpöltem a fa tövibe az út széjjin s hallgattam az imádságot, ami a lapik közül lassan hallott le. Így vótunk sokáig, amíg egészen bésötétődött, akkor fölálltam, kinyujtottam a két karom, megöleltem a högyeköt s a völgyet és elfuttam egy szép nótát.

Ez vót a búcsú a falumtól.

Aztán szép lassan dudorászva béindultam lopva a szeretöm házához, amelyik ott állott künn az erdő aljához közel, s onnat búcsúztam el. Hajnal felé járt az üdő, mikor kiléptem a kapun nagy szűfájdalommal.

De az estétől elfelejtkeztem volt megválni, pedig legjobb barátom volt. Megvártam hát, amíg a nap lemönyön megint. Szüleimtől is búcsút vöttem a temetőben, megcsókoltam a sírkövük s osztán fölmöntem egy högy tetejire. Itt vártam meg, amíg piros lött az ég s a föld arrafelé, amerre a nap leszáll s akkor én is elindultam utána.

Kalapomon egy szőkfü volt, amit a szeretöm adott volt az elváláskor s vagy két szál fű. Az egyiköt a búza közül téptem, a másikot a temetőből, amikor még ott jártam. Kezembe egy somfabotot hasítottam a nagy fáról, amék ott állt a kertünkben, amíg még a miénk volt.

A szél is fúni kezdött ahogy a falut elhagytam s úgy tépászott, mintha tudta volna, hogy vándorlásra indulok. S én már barátkozni kezdtem vele, mert én is tudtam, hogy ő lösz az én utitársam ezután, aki soha sem hagy el. Most már új cimborák után is el kell nézni.

Mikor kiértem a dombra, ahol az út elkanyarodik az idegön határ felé s a falum elbuvik a högyek közi, még megállottam. Azt

hittem, soha sem tudok többet elindulni. Mert ezután már hiába nézők előre, hátra, mindönfelé, nem látom meg suhutt a két hosszú tornyot s a piros födeleköt.

Ott álltam addig, amíg egészen bésötétödött s akkor még ésszeszödtem magam ahogy csak tudtam, kifacsartam a lelkem, hogy folyon a keserűség s akkor jutott eszömbe, hogy a szülőfalum Bözödnek hiják. Egy kicsi vers jutott az eszömbe, amit már sokszor elmondtak:

*Isten veled Bözöd
Velem semmi közöd...*

Aztán megsuhogtattam a két lábom a somfabottal, hogy fussanak, jobb karommal megdörgöltem a szömöm, mert akármit csináltam, csak könnyezött, mintha két forrás nyílt volna meg hirtelen, ahonnan sósvíz jő elé. Béhuztam a nyakam a vállam közi, a fejem elhagytam, hogy lógjon előre a mejemre, mert erőssen jólesött neki így, valami szomorú nótát kezdtem dudorászni, de csak a szüvemben s aztán elindultam tulfelől le a dombról.

Siettem, hogy nehogy meghalljam még otthonról a fiatalság estéli nótáját a szerelömről, mert akkor soha míg a világ, el nem válok, azt jól tudtam.

De most már egyedül voltam a nagy határban. Csak az út volt velem, ő igazgatott, hogy merre mönjek, ha embörökkel akarok találkozni.

Hálát adtam a jóistennek, hogy utat is teremtött a világba, mert most az egész szép nagy természetből csak ez az egy volt az enyim. Biztosan egy szegény székely vándorlegényt látott meg valahol kóborolni, mikor ez a gondolata támadt.

— Valahol meg is kéne szállni, éjjeli szállás után kéne nézni — jutott neköm is eszömbe, de aztán úgy határoztam, hogy ha már vándorlegény vagyok, megvárom az uton az éjfél és a hold feljövetelit. Mert ezöntúl ezök is az én kísérő társaim lösznek, mindön éjjel találkozom velök s már most meg kell kezdeni az ismerködést.

Vándoroltam, vándoroltam s mikor már az órák mindönfelé készülődtek, hogy a tizenkettőt elüssék, a hold pedig egy ölnyre járt a högy tetejítől fönn az égön, a fényinél megláttam, hogy az úton előttem egy hajításnyira egy másik legény kergeti a bánatát a hold-sugarban.

Megléptem én is magam, mert nagy öröm fogott el s egy szempillantás alatt utolértem.

— Hova, hova székely testvéröm?

Megállott, de nem vidámodott meg az arca.

— Látom, hogy szomorú vagy te is...

— Az eléggé...

— Akkor elmehetünk mind a ketten... Eléggé ésszetalálunk.

— Mű éssze, ha a bánatunk is megéggyezik.

— A meg azis, akár el is cserélhessük. Mert neköm is csak egy vándorbotom s két virágszálam van otthonról.

Kezet fogtunk, egymást megöleltük s így töttünk fogadalmat, hogy együtt vándorolunk. Csak a virágokra néztünk s összetalálkozt a szömünk ott is. De nem beszéltünk éyebet felőle. Tudtuk mind a ketten, honnat valók. Most a harmat öntözgette, itatgatta, hogy ne hervadjanak el a kalapunk mellől, hanem sokáig illatozzanak otthonról.

— Hát te is elindultál . . .

— El valamerre, mert mindönömből kifogytam.

— Mű mindönből kiforgatódunk . . .

Csak a bokkancsunk patkója kopogott a köveken s a bot vége verődött a földhöz éccör-éccör. Olyan csöndösség volt, mintha meghalt volna az egész világ.

S most merre mönjünk ?

Ő is csak azt mondta, amit már hatvanszor elmondtam én is.

— Elmehetünk akármerre . . .

Megint csöndösség lött. Csak lépögettünk.

— Arra béfelé szászok laknak.

— Ott a. Ne háborgassuk őket, mert nem szeretik.

A hold fönnebb mönt az égön.

— Hát akkor leazon . . .

— Ott laknak a románok. Nekik is hagyjunk békit, mert ők sem szeretik.

— Mönjünk el észé Gyérgyó felé.

— Azon túl is ők laknak.

Kurta beszélgetés volt, hamar a végire értünk. Megint hallgattunk, osztán nekifogtunk énekölni. Egy nagy erdőbe értünk, ahol csak akkor vöttük észre, hogy kifutott a szánkon a nóta, mikor már vagy három szakasz elbujt az ajakunkról a lapik közü.

— Itt itthon volnánk.

— Itthon, csak ne kapjanak meg.

Szállást mégsem ütöttünk, mert úgy határozotunk, hogy valahol vonatra ülünk s az vigyön osztán akármerre, csak jó messze. Így hát tovább indultunk, hogy érjünk ki az erdő küzöl, mert a nagy erdő között nem lehet a vonattal összetalálkozni.

Hajnalfeléig még sok vándorlegénnyel akadtunk éssze, akiknek egyforma volt a sorsuk a mijeinkkel. Csak a virágra néztünk a kalapunk mellett s megvolt az ismerködés. A botra nem került sor, mert mulatásra nem volt hely az erdőben. De így jobb is volt, mert nem szép, amikor a székely egymást öli, még ha bujdosik is.

Röggel felé lehetünk heten.

Mikor a vonatra ültünk s a fekete masina vágatni kezdött velünk, mindégyik elvesztötte az eszit. A fődek s a högyek olyan sebössen futottak el mellőlünk, hogy szakadt meg a szüvünk utánuk.

— Észe soha se lássuk többet.

— A lehet.

Béhuzódtuk az egyik szögeletbe s ott hallgattunk, mintha a csönd réjánk poroncsolt volna. De nem tudtunk a poroncsnak sokáig szót fogadni, mert a keserűség kikivánkozott a lélekből. Az egyik funi kezdte a nótát. Egy darabig egyedül s mű csak hallgattuk. Aztán éccörre belészólt mindégyik s a vaskocsi alig birta a bubánatot.

*Kitagadott engem az édös anyám,
Hogy ne lögyön se országom, se hazám,
Zöd erdőben lögyön az én szállásom,
Ott se lögyön sokáig maradásom.*

Ez már sok volt, ezt a nótát éppen nekünk találták ki. Hatszor is eléneköltük, mégse győztünk szabadulni tőle. Egyik-másik cifrázta magának :

*Zöd erdőben bokor az én szállásom
Ott se lehet sokáig maradásom.*

— Ebből elég volt mára ! — csaptam le a bottal a padra, hogy azt hittem, széjjel szakad mindön.

— Tiszta igaz. Eléggé nincs országunk, se hazánk, még a föld is kifut a lábuk alól.

Más nótába kezdtünk, de mikor elfuttuk, csak akkor vöttük észre, hogy még szomorúbb volt, mint az előbb.

Künn csillogott a harmat. Akinek volt mire, az kasználni mönt, akinek volt, az aratni. Szép kövér rendök feködtek egy helyt. Három embör vágta. Egy lejárny piros szoknyában vitte a frustokot az ösvenyön.

Rikótottunk egytet, hogy majd beléhasadt a lelkünk, de mikor a leány felénk fordult volna, a vonat béránditott egy domb megi. Akiknek földjük volt, azok dolgoztak, akiknek csak szomorúságuk volt, azok szomorkodtak.

A cimboráim már rég futták a másik nótát.

*Kimönyök a temetőbe
Beszélök a csósszel
Ásassa meg a siromat
Mélységtelen mélyre.*

— Ma mindegyik csak ilyen nótát tud?

De éroztem én is, hogy igazuk van ebben. Legszöbbs nóta volt most a temetőröl. Én is hazagondoltam erre, felkerestem a sírhompokot, ahol feküszik apám s anyám, megint láttam ahogy egymás mellett vannak húségösön most is s így maradnak míg a világ. Fejük fölött egy nagy ákácfa s körülöttük békesség. Most hirtelen eszömbé jutott, hogy éngöm is odavárnak maguk mellé.

*Egy sír helyett kettőt ásson
Nem elég egy nékem . . .*

— Egy sírhelyhöz még neköm is jussom van otthon a temetőben . . . Hiába kergettek el. Ez még kijár, ha égyebem nincs is a világon — de csak úgy mondtam, hogy a többiek nem hallották. Ők csak fútták tovább.

*Egyiket a bánatimnak
A mást pedig nékem . . .*

Száz sírgödör sem lőtt volna elég az én bánatimnak, de most olyan jól esött ez a fájdalmas nóta, hogy az egész lelkem réja akasztottam s úgy küldtem ki messze a mezők fölé, hogy mindönki lássa és hallja.

Aztán nem tudtam már helyt ülni, sem a keserűségöm visszafojtani. Fölszöktem a padról, megöleltem mindegyik jó cimborámat, megcsókoltam a szomorú orcájuk s kifutottam a kupéból.

— Hova futsz cimbora?

— Haza, haza . . . ! Vezéreljön tütököt a jóisten.

Utánam iramodtak, de mire kiértek volna az ajtón, már leszöktem a futó vonatról.

Nagy zöd fű hajlott a térgyöm alá.

Én megköszöntem neki a szíves jóindulatét, hogy megmóntott a haláltól, a pázsintot, mely a testöm fogta ki, fölalogattam s akkor széjjelnéztem a határon.

— Kelet erre van, mert itt jött föl a nap ! — A högy felé indultam, mert tudtam, hogy ott van valahol rajta túl a falum. De messze elkóborolhattunk az éjjel s a vonat is jókoracska helyet megfuthatott velünk, mert szürkülődött, mire gyalog megint hazaértem.

Mikor megláttam a falum, elmönt az erő a lábomból s le kellett üljek, hogy el ne essek. A szívem volt megint olyan nehéz, hogy már kezdtem látni, nem járok jól vele. De aranyból volt s ügyelni kellett réja.

Hálát adtam a jóistennek, hogy mégegyször megöngedte, hogy hazajöhöttem s avval megint elindultam. Igyenössen a Hargas Mózsibá háznak tartottam, aki a kikiáltó embör volt a faluban. Mire odaértem, már sötétödött. Bénéztem az ablakon s hát ott ül az egész családjával az asztal mellett. A nagy lapitón párolog a puliszka s a tángyérokba kitötve a meleg té. Elöl ült az öreg maga, kétfelöl a legényfija s a kicsigyermökök. A nagyleány az anyjával még a vacsora körül forgolódott.

Csak a tűz világított a sötétben, de én ennél is jól láttam az arcuk. Bé akartam futni, hogy összecsókoljam ökök, mert azt hittem, hogy a boldogságuk az enyim lőtt, de tudtam, hogy ilyenkor nem talál bémönni a házba, hát csak az ablakon szóltam bé.

— Mózsi bátyám, itthon van-é?

Az öregembör fölszökött s futott ki az ajtón.

— Itthon fijam, hát te is hazakerültél?

Az ajtó között állott ingujjban, mezitláb, ahogy a mezőről hazajött.

— Én haza, hogy mondjak kijednek valamit.

— Hát mondjad, hallám.

— Kijátani tud-é?

— Én igön, osztán te is jól tudod. Azért fizet a község mindön háztól egy kupa gabonát.

— No, ha igön, akkor mönnyön s kiáccsa ki, hogy akinek főd kell, ide jöjön, de most mingyár, mert sietök! Én adom el, fele áron kapják, mint a többit!

— Mit beszélsz, fijam, mit adnál el? Hisze már sömmid sincsen.

— Avval kijed ne törődjék, csak csinálja, amit mondtam.

— Hinnye fijam, ne bolonkoggy, inkább gyere bé, vacsorázunk egyet, ha már ennyiben van.

A meghívása olyan jól esött, hogy azt ki sem tudom mondani, de nem tehettem neki eleget. Sürgős volt a dolgom s tudtam, hogy nincs szükségöm többet a vacsorázásokra.

— Én már vacsoráztam, csak sijessön kijed is!

— De ne beszélj, te! Ijenkor már késén van licitálni is.

— Mönnyön-é, vagy ebbe a helybe csúfot csináljak kijedből is, magamból is?

A végin mégis réjaállott.

— Híja magával a bírót is, hogy hamar lögyön meg!

A népek a vacsorázástól szökdöstek föl s futottak a csodára. Egy szömpillantás alatt teli lött az udvar. Még lámpást is hozott magával egyik-másik vénasszony, pedig szép csillagos üdő volt. Fontoskodva kérdözgették egymástól, hogy vajjon mi lehet az oka az én cselekedetömnek.

Én a csillagok között keresgéltem, hogy mejikre volna jobb mönni, mert itt már sokáig úgyse maradok. A nagy körtövefára réja telepödött a harmat, hűvös kezdött lönni. Megjött a bíró is, égy asztalt hoztak ki a fa alá s fölije egy ágra lámpást akasztottak. Mindön nagy komolysággal. A fődkönyvet széjjelnyitották s forgatni kezdték benne.

— Na lássuk, mit licitálsz el még?

Én eléállottam az asztal mellé. Már nem éroztem, hogy hol vagyok. Mintha a nagy lámpások, a csillag és hold között utaznék, most is égy vándorbottal a kezemben... Oda vinne fölfelé a szüvem, hogy letögye a keserúségöm a jóisten elejibe... A székely bánatot.

— Hány hód? — kacagott elé egy arc a sötétből.

— Csak singgel mérjük!

— Melyik határban van te, ugyambiza? Tám nem a kerek kő a szomszédja?

— Ott, ahol nem kijed dógozza meg a fődét, hanem a főd a véntestit.

A bíró állott elé s kérdezni kezdött, mert arra gondolt, hogy le kéne már fekünni neki is, hogy hajnalba jókor elindulhasson a szekérral Hosszúpatakba. Hanem ebédre nem érnek haza.

— Nevezd meg, mit akarsz eladni, mert mű itt a könyvben sömmit se kaptunk, ami a tized volna.

— Azt nem is írják oda sönki birtokához, mégis mindönkinek van.

— Hát az mi, te?

— Az a temetőbeli jussom!

Egyszerre megbotránkoztak s aztán kacagni kezdtek mind. De én Mózsibához fordultam, hogy mondja, amire bétanítottam volt.

— Na kezdjük, Mózsi bátyám!

— Egy sírgödör eladó! Ki ad többet érte?

— Elmönt az eszöd, fijam? — hallottam néném hangját is.

— Hát bolondot csinálsz belőlünk is? — szöktek föl az öregebek. — Ide csődíteni ennyi népet éjjelnek idejin...

— Vöszik-é meg, vagy nem vöszik?

Sönki se szólt, csak kezdtek csoportosan elszivárogni. Éccör azt vöttem észre, hogy egyedül vagyok az udvar közepin s körülöttem az éccaka.

— Noha sönki se vözi meg, akkor ingyen adom!

Avval egy fészét kerítöttem a szín alól, mert éreztem, hogy ütni, vágni kell még ma neköm valahol. Kilépök a kapu elejibe s mikor az úton vagyok, akkor vöszöm észre, hogy nem tudom, merre kell mönni. A hód járását kerestem meg most is s így jutottam el a falu végire.

Messzünnet megláttam már a nagy fekete pópíjmfát. Az éccakában olyan sötét volt, mintha a másvilágról nőne ki. De neköm most éppeg jól talált. Megállottam előtte.

— Hát most már elmehetök, igaz... Most sömmim sincs. Még a temetőben sem lösz helyem, csak valahol az árok széjin...

De a nagy fa sem szólt most sömmit, hallgatott, mintha nem is volnék. Tudtam, hogy a fészére most van szükség. Fölkaptam, hogy megvillant a hódvilágnál s neki a fa derekának.

— Te mit csinálsz, fijam? — szólalt meg ekkor.

— Én fészket!

— Hát azt minek ugyanbiza?

— Azt az arany lelkemnek, amit visszahoztam. Nem akarom, hogy valahol elvésszön. Itt eldugom, hogy evvel a kincessel is drágább lögyön Székelyország földje. Mert én most messze indulok...

Kettőt ha véghattam még, akkor lestem s ott meghótam. Az eröm elfutott egy másik világba s ott megvárja, amíg én is odaéreközök. Hogy ott is próbáljunk valamit. Éccöre hajnalodni kezdött, virradni, a világ szép lött s én beléptem a mennyország kapuján.

A madarak éneköltek, a füvek nőttek tovább s a pópíjomfa egy nagy zuhanással keresztül dölt az úton.

Bözödi Jakab György.

BUDAY GYÖRGY MŰVÉSZETE.¹

Valóság és művészet. — A valóság és művészet sajátos kapcsolata : a művészi valóság-ábrázolás hordozza magában a stílus-fordulatok, stílus-irányok, tehát végső elemzésben a szemléletmód, a lélekforma változásainak legbensőbb indító, alakító okait. A művészi valóság-látás, valóság-ábrázolás és a stílusok szükségszerű kapcsolatát élénken, hatásosan szemléltetik a mult századvég s a legutóbbi évtizedek művészeti törekvései, az impresszionizmus, az expresszionizmus, az újrealizmus s még egy sereg művészi törekvés. Buday György szinte kizárólagosan grafikai jellegű művészete ugyancsak a művészet és valóság viszonyának alapproblémájából indult ki. Az első munkák : vérbeli impresszionista tájak, friss, jókedvű vázlatok ; majd az expresszionizmus szemléletéhez fordul, hogy a valóság lényegét ragadja meg, szénrajzai, krétarajzai, a tájék (Erdély, Alföld) legsajátabb, dinamikus vonásait kutatják. Ezután jut el — s mindez a változás, formálódás lázas gyorsasággal, rövid két esztendő alatt megy végbe — a kubizmus sík- és tér-problémáihoz : kolozsvári, szegedi háztetőtanulmányai mind ez időkből valók. A kísérletezésnek, vívódásnak e kérdésekkel, kételyekkel gazdag ideje valójában öntudatlan átélése volt az európai művészetek utóbbi nagy stílusfordulóinak, s nem is múlt el hatástalanul : a későbbi, a mostani Buday György munkásságába olvadt át ez a sokfajta kísérletezés, levetkőzve eredendő egyoldalúságait. Impresszionista, expresszionista, kubista formamotívumokkal a legújabb alkotásaiban is találkozhatunk, de ezek a motívumok már egy újfajta látásmód törvényeinek engedelmeselegedően gazdagítják fametszeteit. A valóság ez új látásformája mintegy ösztönösen talált rá a saját, legigazabb kifejező eszközére, a fametszésre. Mi jellemzi ezt az új látásmódot, melyet annyira kiemel a fekete és fehér színek izzása, a vonalaknak és síkoknak majd extatikus, majd geometrikusan kimért hullámozása? A valóság arca ezeken a fametszeteken át démonikussá válik : a jó és rossz, a rút és szép, igaz és hazug s emberségünk, valóság-rendünk annyi más kifejeződése démonikus méretekben bontakozik ki. Hatalmassá tágultan, az elragadottság legizálóbb fokán bomlik ki itt a valóság minden formája. A létezés, a tett, a mozdulat, mind-mind démonikus jelentést kap ebben a látásmódban, az élet értelme és teljessége összesűrűsödik az elragadottság, az extázis egyetlen zsúfolt, feszültséggel teli pillanatában. Emberekből, dolgokból kirobban a vágy, a szenvedély, a tett, hogy a valóság szinte hozzáférhetetlen, rejtett démonizmusát árulják el önfeledten. Immár a csodavilága ez.

A mindennap csodái. — A valóság-látásnak ez a formája magyarázza, hogy miért fordul Buday György a balladához, ballada-szerű témákhoz.

¹ George Buday : *Book of Ballads* (The College of Art Szeged University, Hungary, 1934, printed by I. Kner.) c. fametszetkönyvének megjelenése alkalmából.

A ballada a valóságnak, a hétköznapnak csodává magasodása. A mindennap elkoptatott fájdalmi, bűnei, gyilkosságok, túlradó, halálos szerelem, kicsinyes kapzsiság, mértéktelen szenvedély a balladában áttüzesednek, kozmikus fájdalommá, kinlódássá tágulnak. A sors végzetes csodává nő, melyet már le se téphetni életünkről. Ez a forró, állandó feszültségtől remegő levegő telíti meg Buday György fametszeteit: fölborzolja, szétkavarja, majd valósággal geometrikussá merevíti felhőit, a tájék izzani kezd, szinte összeroppan, a fák, az utak vonaglanak, megdermednek. Mindent a csodának ujjá, démonivá formáló ereje alakít: a Bogár Imre nyíri balladájában az akasztófa, a körötte siránkozó asszonyok s a csendőrszurony valami félelmes népi kálváriát jelentenek, a «Pieta, 1932» című nagy kompozíció gémeskútjai a fájdalom görceiben keresztékké válnak s befogják az egész hátteret. A felelőségért aggódó Kőmives Kelemen feje a valóság méretein messze túlnöve, mint óriási, vergődő kín emelkedik ki a kicsi várból. Budai Ilonát a mozdulat művészi, szinte táncszerű ábrázolása emeli a csoda rejtelmes világába. A szegedi Havi Boldogasszonyhoz zarándokló hívek a vallásosság mindenről elfeledkező, a világ szűkös korlátain túllépő s egy tisztább közösséget akaró élet hirdetői lesznek e fametszeteken keresztül. Arany balladáihoz készült metszeteiben is — Arany legbensőbb szándékát, élményét átértve — ez a zsúfoltan dramatikus feszültség és féktelen fájdalom lángol, s ugyanez fogja össze a «Walpurgis éjszaka, 1932» kimérikus, tébolyult kavargását.

A szolgálat nemessége. — Ez a sajátos, démonikus látásmód az első fametszektől kezdve hordoz magában egy egyre jobban mélyülő s szilárduló szociális élményt, melyet a szolgálat nemességének a tudatával nevezhetünk meg. Buday György művészetének formája, e démonikus alkat, nemcsak befelé forduló, nemcsak önmagát éltető és egető erőkből születik. Alkotásait át meg átszövi a szociális szolgálat gondolata: a szegény, elgyötört nép búcsúja a Havi Boldogasszony búcsúja, a népe, amely szociális sorsának béklyóiból menekül a vallás, a misztikus fölemelkedés vigasztalásához. A nyíri balladákhöz, betyárnótákhoz készült metszettek is a társadalom elszabadult és erőszakos erőinek küzdelmeit mutatják, az elítélt népet védik és emelik. A szociális szolgálat, szociális igazság-hirdetés amennyire kötelessége a mai alkotónak, ugyanannyi akadály, megalkuvási lehetőség fenyegeti megvalósulását — ez emeli éppen nemességét, értékét. Buday György metszeteit egyre inkább tüzesíti a szolgálatnak hősie vállalása. A «Walpurgis éjszaka, 1932» egész társadalmunk tébolyult boszorkánytáncát, gonosz örületbe hajlását hirdeti, a «Vak vezet világtalant» című fametszet-regénye pedig ennek a társadalomnak belső igazságtalanságát, szükségszerű pusztulását kiáltja a fájdalom és víziós igazság nagy gyötrelmeivel. A társadalom és igazság újjászületését várják és követelik e metszettek — a szociális szolgálat szelleme így lesz vallomássá, hitté.

Hit és irónia. — A szociális szolgálatnak hitté, küldetésévé való átlekesülése nem jelent — amint rendszeren szokott — művésziatlenné alaktalanul profétalást, elvakult, egysíkú ige hirdetést. Buday György fametszeteinek szociális szemléletét két erő tartja állandó egyensúlyban és feszültségben: a hit és az irónia. Ez a két ellentétes erő ad életteljességet, a valóságon túlnövő, de annak éppen titkolt vonásait, torzulásait leleplező értelmet. A szociális szolgálatot hirdető hit, a társadalom újjászületésében való hit mellett felsikolt a legkeserűbb, legkegyetlenebb irónia is, amely lealcázza társadal-

munk, emberségünk rejtező betegségeit, közösség-ellenes vágyait. A «Boldogasszony búcsúja»-ban az áhítatba révült paraszt mellett ácsorog a fecsegő, üres városi úrfi, leány, a merev rendőr, ostoba fényképész, kapzsi ethnográfus. Fejér Anna balladájában valósággal kifenyveget a képből a buja, gyilkos szolgabíró démonikus arca, vaskos marka. A Walpurgis éjszaka elvonuló

Buday György: Fametszet Arany János „Bor vitéz” című balladájához.

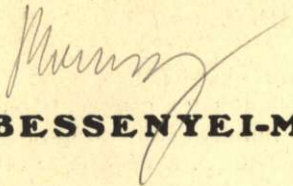
rémei torz, döbbenetes figurák: a legkinlódóbb csúfolódás és ironia ez. A «Mai kimérák» fametszetsorozatában kétségbeesett gyűlöletté forr ez az ironia, itt már elvész az a csöppnyi kedélyesség is, amely Arany «Pázmány lovag»-ját oly bájosná és mégis zorddá teszi. A hit teljessége és diadala, az ironia mélyen etikus gyűlölete sugalmazta ezeket a kimérákat, mai társa-

dalmunk halálra ítelt, bűnöktől, mániáktól átítatott figuráit. Valóban : ebből a kimérikus szemléletből sarjadt a «Vak vezet világtalant» reménytelen és mégis hívő iróniája, a szakadékokba, pusztulásba hulló népek, országok, osztályok haláltánca.

Európa s magyarság. — Buday Györgyöt éppen a szociális szolgálat gondolata vezette a fametszés sajtáságosan szociális művészi kifejező lehetőségei felé, majd még tovább a legmaibb európai grafikai műfaj, a képregény formája felé (l. pl. Masereel fametszet-regényeit). Az európai stílusok felé fordulás nem jelentette, mint ahogy nem jelentette annakidején, első kísérletei korában sem, a magyarságból való kivetkőzést. Az új európai stílus-kísérletek, a megtalált szociális és művészi forma, a fametszés Buday művészetében összefonódott magyarságával s legelsősorban is szülőföldjével, Erdellyel. Mint örök vágyakozás és felejthetetlen élmény él emlékezetében Erdély : a fák sudarába szökken, belebúvik a dombok hajlásaiába, a hegyek szakadékaiba, s az utak szeszélyes fordulóit követi. Táj-ihletének legelevenebb forrása mindig is Erdély volt, metszeteinek drámai sűrűsége, dinamikája édestestvér az erdélyi, a székely lélekalkat sajátos vonásaival. Székely népballada illusztrációit a hazatalált gyermek emlékezése, örvendezése lelkesítik át, a tájék, az alakok, a levegő egyazon örömet sugároznak. De helyet kapott művészetében az Alföld is : végtelen tágassága, monumentális egyhangúsága foglalja keretbe a Boldogasszony ájtatos zarándokait, a nyiri balladák betyárait, csendőreit. Az egytetemes európai s szociális szándékra, hitre magyar égboltozat hajlik.

Hűség. — Mintha eddig a formáról, az alkotás külső jegyeiről szó sem esett volna. Aki azonban az anyag és a forma, a szemlélet és a kifejezés szerves kapcsolatát, egymásbanövöttségét ismeri, az tudja jól, hogy eddig is újra, meg újra előkerült a forma, az alkotnak, a mondanivalónak megnyilatkozása. Buday György metszeteinek sugalló, meggyőző ereje végül is hűségükben rejlik. Ez a hűség éppúgy jellemzi szemléletformáját, mint művészi alakító-erejét is. A szemlélet hűségét nyomon követtük eddig, ezt a hitet vállalt és iróniával áttüzesített hűséget, s ugyanennek a hűségnek megnyilatkozását kísérhetjük végig formáiban is. A formai hűséget az anyagszerűség jelenti. A fametsző-művész anyagához, kifejező eszközhöz, a fához és a vésőhöz alkalmazkodjék. Ezeket a metszeteket áthatja az anyagszerűség törvényeihez való hűséges, de tevékeny, teremtő alkalmazkodás. A fekete és fehér színek sajátos, egyebünnen meg sem ismerhető fénye, izzása süt át ezeken a metszeteken, a színek, síkok, tér-részek tagoltsága, feszült szembehelyezkedése, a mozdulatok ívelése, megtörése, irracionális hevülete árulja el, hogy a művész saját anyagára, legigazabb önkifejező formájára talált rá. Ez a hűség — mondanivalónak és formának e hűsége, összhangja — adják meg Buday György metszeteinek azt a sajátos, nyugtalan feszültséget s ugyanakkor azt a zárt, meg nem bontható harmóniát, amely ilyen összhangból, ilyen bonyolult és gazdag egyenműségből születhetik csupán.

Ortutay Gyula.

BESSENYEI-MOZAIKOK

I.

A futár megérkezik.

„... Tarimesnek nevelése... micsoda királyi városban és tudományok fészkében lett volna? — Egy puszta helységben, annak erdején, mezején több falusi gyerekekkel nyargalózva, terepély fákra mászva, odvokbul madárfiakat szedve, ... tanulásával a szabad természetre hagyva oly helyen, hol ha mindent kitanult volna, akkor se tudna semmit.»
(Tarimes utazása.)

ATISZAPARTON, ahol a fűzek sárgászöld fényben hintáztak a májusi napsütés melegén, elnyujtott, hosszú kiáltás sodródott a töltés felett:

— Ifiúr! György ifiúr!

A zöld tenger egyszerre hullámozni kezdett. Fialat vesszők csapódtak össze nagy gyorsasággal, s a bocskoros jobbágysuhanc a parton szájátva bámulta, hogyan hajladoznak a növendékfák egy erős kéz hatalmas lökésétől, milyen gyorsan közeledik a zöld hullámozás a töltés széle felé. A komló frissen futott függőnye egy rántással szétvált és óriástermetű, sudár fiú szökkent ki a sűrűből.

— Láttad a vidrát, Estvány? — kérdezte lihegve, nagy izgalommal és széles szemöldökkel árnyékolt, nagy, kerek, fekete szemét lángoló kíváncsisággal függesztette a parasztlegénykére. Homloka forró pirosságban égett, sötét haja választékából szabadulva, csapzottan tapadt meg izmos nyaka körül. Sáros kordováncsizmájával türelmetlenül rúgott a fővényes partha, úgyhogy a terebélyes lapulevelek nagy puffanással repedtek szét.

— Láttad a vidrát? Beszélj!

— Aj, ifiúr, nem láttam én még egy árva nyúlfiat se. Dehát mér kergeti magát ilyen igen az után a dög vidra után? 'Sz meglehet, sohase is járt erre olyas féreg!

— Ilyent se mondj mégegyszer, ha ki lelked van' Estvány! — pattant fel haragosan a fiú — mert arról írás van énnálam, ha hiszed, ha nem.

— Írás a vidráról? — tátotta el a száját a fiú. — Milyen írás?

A másik egyszerre titokzatos arcot vágott. Körülnézett a napsütötte töltésen, de sehol nem lehetett embert látni. Csak messziről hallatszott a ligetes erdőbe kivert barmok kolompjának hangja.

— Itt az írás — mondta, és szűk hacukája alól sárga pergamenbe kötött lapos csomagot húzott elő. — Az apám ládájából oroztam ki, hogy megbizonyítsalak felőle.

A suhanc csak nézte a papírt felemelt kézzel, utána akart nyúlni, de megérinteni nem merte.

György arrább lépett és letelepedve a vadalma alá, kicsit remegő ujjakkal kezdte bontogatni a papírt, hogy megkeresse az írást a vidráról.

Ismerte már mindenik levelet, s csak itt-ott kellett belekapnia, hogy tájékozódjék. Felül volt szépapjának, Bessenyei Boldizsárnak levele, a György

dédapjához, Bécsből. A családi levelek legrégebbi darabja. Anno 1651. A halvány írásból feketén világított egy sor: «A telet itt Bécsben sok haszontalan heverésben és mulatásban töltöm».

A fiú egy pillanatra megállt. — Bécs, — csillant meg lelkében a szó — Bécs . . . Két bátyjára gondolt, akik már egy éve élnek abban a messze, titokzatos városban, a királyné gárdájában. Sándor levele mindig csupa elragadtatótt csodálat a város, a császárnő palotájának fénye felé . . . A dédapa nevét viselő hatalmas Boldizsár viszont sokat panaszkodik, hogy a bécsi lovak igen hitványak, mert nem bírják el egy rendes magyar ember súlyát, s hogy a «Tsászárné» istállóí nem győzik őt lóval. Bezzeg otthon nagy a vasderes, nem ilyen hitvány fajtából fajzott. — Bécs . . . tündött György és fiatal arcán finom árnyékok suhantak át.

— Ifiúr! hon ugrik mán az a vidra? — vágta el az ábrándok útját a kíváncsi Estvány.

A Bessenyei fiú tovább lapozott. Óvatos kézzel fogta a papírt. Bessenyei Mihály levelét tartotta a kezében, a nyakas kuruc dédapáét, aki a XVII. század végén Kolozsvárra internálva élt és csak látogatóba jöhetett haza Bercelre. Ezt az utat még öregkorában is lóháton tette meg.

Kedvtelve nézegette dédapja írását. 1674 szeptember 30-án kelt. Készülöben volt az öreg az ősi fészekbe, azért írta: «Nekem egy jó barátom a szamosújvári kommandáns igen fü három agarat ígért, ha Isten kiviszen, Ibrányi uramnak teljesíteném is régi kívánságát kettejével».

György izgatottan lapozott a másik oldalra, ahol elmosódott kicsit az írás, de azért jól kibetűzhető. Hangosan recitálta: «Jó idején járatnád meg, Zsigmond fiam, mind Karádon, mint Cigádon a vidrafogó embereket és kéretnéd őket, vagy négy nerczet ha foghatnának vagy márciusig bár, ha nercznek szerit nem tehetik, egy nagy öreg vidrát, mentül nagyobb lehet, fogass velek, akibül egy pár kesztyü, jó hosszú kiteljék».

— Lám, mondtam, hogy írva vagyon a vidra — csapott a térdére György. De a másik oda sem figyelt. Mereven nézte a napsütötte vizet, amelynek tük-rén kis ladik himbálódzott négy emberrel.

— Ifiúr! ifiúr! jönnek a kőművesek odaátrul!

Bessenyei talpraugrott. Gyors kézzel rejtette el az írásokat szíve felett, s óriási hosszú lábaival nagyokat szökve a csónakkikötő felé futott. Pajtása csak akkor érte be, amikor a mesterlegények már parthoz is kötötték a ladik orrát.

A berceli templom nagyon omladozott már. Nagybesenyői Bessenyei Boldizsár ugyan 1634-ben renováltatta, azóta csak állt, túrva a mulandóságot, pedig a tábla büszkén hirdette a megvetkezett falon: «In laudem Dei renovatum est anno 1634.»

Most hát Bessenyei Zsigmond táblabíró úr, Györgyünk édesapja megbeszélte a karádi kőművesekkel, hogy rendbe teszik az Isten házát. Járandóság: 200 frt. készpénz, 8 köböl kétszeres élet, 1 véka kása, 1 véka lencse, 5 bárány, 19 itce vaj, 50 csirke, 100 tojás, bőjt nap hal, és 1 hordó bor. Megjöttek a mesterek nagy sopánkodással, merthogy a ladik a túlparti révészé, az pedig velük nem jöhetvén, most már várni kell, míg alkalmas ember jön, akinek odaát lenne ügyes-bajos dolga.

György nevetve húzta ki szálal termetét.

— Egyet se búsuljanak, atyámfia! — Azzal már dobott is le hacukát, inget és ugrott a ladikba. Egy lökéssel bent volt a mélyben, erőteljes evező-

csapásokkal szelte a hullámokat át a szomszéd partig. Onnan aztán mint egy gyors, erős vidra, pihenés nélkül fordult vissza, s hatalmas karjaival fáradság nélkül úszta át a vadsodrású, duzzadthátú tavaszi folyót. Kiérve, megrázta magát, s nevetve csapta szét talpig ázott csizmájáról a vizet.

— Na, Isten megtartsa — csóváltatta fejét nagy csodálkozással az öreg mester. — Nem hiába nevezik az ifiúrékat a környéken Vas-Bessenyeieknek.

Délre járt az idő, hogy György ázottan, porosan, éhesen benyitott az öreg kapun. Az udvaron nyerges ló állt az eperfához kötve. A tornácon az anyja borult rá sírva.

— Édes egy magzatom, elszakítnak téged is a szivemről!

Az árnyékos szobában idegen ember ült apjával a boroskupa mellett. Parókás, magasgalléros, szélesnyakkendős úr. Nagy, cifra tarsoly lógott az oldalán, háromszögű kalapja a széke alá vetve. A fehér pergamenről ékes latinsággal éppen akkor olvasta fel a nagykállói rendek feliratának másolatát, amelyben a helytartótanácsot az ifjabb Bessenyei Györgynek a gárdába való felvételére kéri, anno 1765 martzius 5, s amelyre immáron a «placet» szó is ráüttetvén, nevezett nemes ifjú köteles ugyanez 1765 év június 8-án testőri szolgálatra Bécsben megjelenni.

A levélből ugyan Bessenyei a négyesztendei sárospataki latin tanulás után nem túl sokat értett, de a «*Primae Turmae Praetorianae adnumerari*» hallattára mégis csak kihúzta magát, s egyszerre úgy felmagaslott a félhomályos alacsony szobában, hogy a hírhozó hőkkenve kapta fel a fejét és elfelejtette befejezni a mondatot.

II.

Delfén Margit kisasszony és a philosophia.

«Nover, egy Tsudálatos tehetségű táncmester és poéta, ki a régiségeket Bécsnek elhordja, Páris itéletéről csinált egy táncot. E táncban Delfén Vénus istenasszonynak személyét játszotta, ki is szokéseiben Vénust megcáfolni láttatott, szépsége mindent gyönyörködtetett.»
(Bessenyei : Delfén.)

Schönbrunn, a királyné nyaralója, lámpák fényében úszott. A bálterem tükrös falai százszorosan verték vissza a nagy gyertyacsillárok fényét, s a táncolók sokszorozódva óriási forgó, keringő tömegnek látszottak.

Kint a kertben, a gyertyák zöldes fényében az Udvar dámái sétáltak, csoportosultak egy-egy márvány feljáró körül, s «hol sűgő beszédek, hol zengő nevetések hallattak».

A ballett már befejeződött.

A kastély oldalán kinyúló erkély alatt, amelyet kőből faragott óriások tartottak, «kik meggörbedt vállaikkal és összehúzott szemöldökkel, felfújt arccal a teherrel küzdő erőlködést mutatták», a lonccal befutott kőpadon a királyné daliás gárdistája ugyancsak igyekezett, hogy kimunkált elméjének szép gondolataival, s azoknak ékes előadásával gyönyörködtesse és meghódítsa a hasonlíthatatlan szépségű Delfén kisasszonyt, a ballett csillagát, ki mint Bessenyei látta, «ifjú szépséggel, kellemetességgel állott az élők között, hol vénséget és sápadt tudományt gúnyolni láttatott, mivel okoskodása csupa gyönyörűség és érzése édesség volt». «Ez az a boldogság, melyet mihent csinálnod kell, kívül vagy rajta».

A philosophus, a poéta Bessenyei bizony lángolt. De szép, szabályos díszes retorikával, s elmélkedve boncolta érzelmeit :

— «Eleget gondolkoztam, eleget tanultam, — mondotta — de úgy tapasztalom, hogy az ember magának a legmélyebb könyv, hol világot, természetet ismérni tanulhat». «. . . Ó, magadat magadon kívül ragadó ifjúság ! Szerelmedben égő tűz ! Érezhetsz-e, gondolhatsz-e tárgyadon kívül valamit? Ez tehát az az indulat, mely egy ifjúnak szívében isteneknek, embereknek, mennynek, Elizeumnak, pokolnak egybetett erejét fenékkal forgatja fel, elszórván magáról törvényeket. Elfelejtettem magamat, el az isteneket, nem lévén előttem, bennem semmi egyéb édes léteden kívül».

— «Csitt !» — mondta a leány nevetve, s fricskát adott a költőnek. — Nem jobb lenne ezektől az óriás gondolatoktól megszűnni? Ó te rettenetes indulatú, rémítő szerelmű ! Szükséges-e ily gigászi elmét mutatni, hogy bennem gyönyörködhesz? Minek fojtogatod magad eszed füstivel, mikor szíved édességét érezheted? Én okaidat nem csókolhatom, sem ijesztő gondolataidat karjaimmal nem ölelhetem. Hol láttál csupa eszet ésszel szeretni?

A philosophus megszégyenülve próbált védekezni.

— Az emberben lakik valamely tűz, mely ötet mindenkor felfelé viszi.

De Delfén kisasszony újra csak kacagott, s félbeszakította :

— Be szép szemed van, — szólt — mind azokban gyönyörködöm, miolta beszélsz. Azért csak beszélj tovább, mert illik a szádnak, ha beszélsz.

A puritán gárdista a füle tövéig elpirult. Szeretett volna minden philosophiájával eltűnni a föld színéről. De az erkélyen fent, megszólalt a zene és a loncok igen erősen illatoztak.

III.

Bessenyei György társasága.

Bessenyei nagy hasáb fát dobott a kandalló parázsára, aztán kinézett a szürkülő februári délutánba. 1778 évet mutatott a kalendárium. A Glacison alig járt ember. A bécsi Józsefváros csendjét csak néha zavarta meg egy-egy csengő szánkó. A nyárra gondolt. Mikor a sétány estefelé tele volt kacagó szép asszonyokkal, lányokkal s néha udvari dámák is elhajtattak erre öblös hintóikban. Az udvar . . . — gondolta merengve s kinyitotta a nagy díofaszekrényt. A hosszú, komoly magyar köntösök között, melyeket immár öt éve viselt a bécsi magyar szabó, Rogács Pál uram remekei képen a Karinthiai-utcai boltból, a tisztas komoly ruhák között, most megkereste a szemével a régi testőrruhát. Szép sujtással kivert nadrágot, rövid, kerek prémes dolmányt, párduckacagányt, régi, fényes életének holt bizonyosságait. Legyintett s bezárta a szekrényt. Visszaült az ablak mellé a megkezdett íráshoz és elgondolkozva folytatta :

«Elragadt engem is szívem, tanulni indultam, nyugalmat, erőt, nagyságot kerestem, azt véltem, mint a gyermek, hogy a legmagasabb hegy tetejéről elérem az eget. Feltőrekedtem s látom, hogy innen is csak annyira van, mint a legmélyebb barlang fenekéről».

A szállás ajtaját erősen megzörgette valaki. Bessenyei visszaszólt :

— Te vagy az, Laczka fiam? Csak búj be. Mit éretlenkedel?

Az ajtó felnyílt, Bessenyei meg sem fordult. A vendég állt egy ideig, s nézte az ablak fényében ülő alak hatalmas vállát, meghajtott fejét. Aztán felkiálltott :

— Ej ha ! Igy fogadja az ágens úr az jó magyar cimborát?

Bessenyei felugrott.

— Barcsay ! Testvér ! Ábrahám ! Hol jársz itt? — s már ölelte is nagy szívbeli örömmel Leopold herceg negyedik ezredének legdaliásabb dragonyoskapitányát.

— Csakhogy itt vagy, testvér ! soha jobb időben — lelkenedett Bessenyei.

— Itt ám s maradok is vaj április közepéig, ahogy remélem, nacsak addig Bavaria nem sürget. Mert a háború, háború . . . György öcsémnél van szálásom itt a szomszédban. No, de mutasd izibe, mit mieltél olyan nagy elgondolkozással?

Bessenyei kedvetlenül intett.

— Nem nagyon érdemes elmémnek e hánytorgásait számba vened. Sok mindeneket írtam ez esztendőben, miolta kis könyvünk, amiben te is benne vagy az három poémáddal, kijött a nyomtatás alól. De ezek mindenféle elegyes holmik itt, amiket hajnalonkint, esténkint magamban elgondoltam. Uradatyád hogy itt járt jó multkorában György öccsédhez, nézegette, olvasgatta egynéhányát, neki ugyan megtetszett egy, s más, fogadta is, hogy jövő évben, ha addig rendbeszerkesztem mindet, a maga költségén kibocsátaná, ami igen nagy kegy szerény személyemnek. Mert hol vagyok én ezen írásokkal csak Voltertől is !

Barcsay indulatosan rázta meg fürtös fejét :

— Ej ha ! Ne szerénykedj csak pajtás ! Tudjuk mi, mit ér a te elméd nemzetünknek. Gondolj csak Ágisodra, amivel a császárné őfelsége szemét is magadra fordítottad? Hát Philosophusod s szép verseidnek sommája !

— A császárné? — kapta fel a szót Bessenyei. — Miatta most alighanem kitortem a nyakamat protestáns atyafiaimnál ! Miolta a császárné parancsolatjára lefordítottam azt a kis kátét a francia nyelvből s az «A mi Urunk Jézus Krisztus haláláról való elmélkedés» címmel megjelentetett, azolta Belezna Miklós uram arccal sem fordul felém. A járandóságom is, hol kapom, hol nem. Hallom, beszélnek, hogy megcsalatkoztak hívségemben. Hiszen, ha tudnák, mibe került nekem ez a hívség eddig is ! De csak forraljanak ! Krisztus ugyse' olyant teszek, hogy . . .

— No-no pajtás, csillapodj ! Más is van itt ilyen vitában — mondta Barcsay, ajkába harapva. Aztán más hangot váltva, megkérdezte : — Hát Grace báróné hogy, s mint van?

Bessenyei a padlóra nézett és gyorsan beszélni kezdett :

— Szeretném, ha hazamehetnék a nyáron látogatóba. Azt se tudom, otthon mi van. László bátyám betegeskedik. Magamat is igen elővett az a csuda fővenykor. De ha Isten egészséget adna már, hogy szabaduihatnék, a nyáron meg is nézem Bercelt.

Aztán minden átmenet nélkül megkérdezte :

— Te, Ábrahám, szeretted-e te, ha jártak utánad?

— Már inkább fordítva, pajtás ! — szökött fel nevetve a kapitány — és éppen ez okból nem is mulathatok nálad tovább. Holnap majd benézek s megvizsgáljuk ezeket az írásokat jobban.

Összeölelkeztek s Barcsay füttyörészve csörtetett le a lépcsőn. Az utolsó fordulónál majdnem egymásnak mentek Laczka Jánossal.

— Nő, öcsém, — csapott a kapitány a fiú vállára — hát hogy ízlik a bécsi élet?

— Nem sokat láttam én abból egy esztendő óta, kapitány uram. Igen rövid pórászon tart az ágens úr. Most meg, hogy szüntelen töpreng, gondolkozik, ír, Uram bocsáss, még tüsszenteni sem merek a szobában. Hajnalban is csak fel-fel serken, pennát kap, de olyan dühödtséggel ír, hogy nem győzöm neki a lúdtollat hegyezni. Ha kérdezem, mit csinál, csak annyit mond: «veszkődök a lelkeimmel».

Barcsay elgondolkozva nézett ki a szűk világitórésen a bealkonyult Bécs pislogó lámpái felé és halkan mondta:

— Vigyázz reá, öcsém János, mert ő a mi reménységünk itt Viennában.

Bent a szobában, a gyertya sárga fényénél akkor ült újra íráshoz Bessenyei és írta a Holmi VI. fejezetében a Mozgásról: «Elmulhat ugyan énbenem Bessenyei György élete, de nem szakadhat el a természettől az a meleg, mely most életemet teszi».

IV.

Ujra a Tiszaparton.

Rakovszki Dániel debreceni főbíró feljegyzése 1782-ről: «... ezen időtájban jött le Bessenyei György úr Bécsből Bercelre lakni... Azon négy pejlovon és katonai társzekéren, mely holmiaiért s magáért Pestre, a Medve c. vendégfogadóhoz felment, Gáváról én egészen Isaszegig mentem Bessenyei Boldizsár urammal és a kocsissal, kit Gönczi Istvánnak hívtak».

A négy deres lassú kocogással már a falu alatt poroszkált. Csendes őszi délután volt, s Bessenyei Boldizsár uram, az egykori quietált gárdista természetes testét, mely három mázsát nyomott, ugyancsak szerette volna már a soknapos út fáradalmi után kényelembe helyezni. De azért bírta erővel s csak néha-néha szundított el s nagyokat horkanva, ébredt egy-egy döccenőnél.

— Hej, öcsém! — sóhajtott ilyenkor — ez bíz már csak így van. Majd belenyugszol te is. Akkora kátyúk sehol nem találhatnak, mint a mi szerelme-tes birtokunkon. Dehát senki sem akar költeni. Úgyis tudják, ha osztályt teszünk, nyolc felé megy minden. Hogy László bátyánk elhalálozott tavasszal, most még az árvák jussával is csak a baj sok. De majd látod magad. Inkább te monddj még valami újságot, öcsém.

Bessenyei a tarlott mezők felett jártatta tekintetét. Messze a falu tornya úszott az alkonyi fényben.

— Én is nagyon megszalasztottam a tokaji bor-üggyel, bátyám. Amiatt is nem halogathattam tovább maradásomat. Kefala János uram asszúszőlő-borait ugyan megitták a bécsi gárdisták és egyéb udvarbélieliek, de mikor a pénz iránt tudakozódtam, még az ajtónálló is hátat fordított mindenütt. Most aztán adhatok albát Kefala uramnak vagy 2700 forintokról, ha ugyan megbírja ez a kis birtokrészem. De csak nyomba találjak itthon. Visszaváltom azt is, ami elveszett. Láttam, tapasztaltam én Olaszthonban sok csudás és hasznos dolgokat. Itt is megvalósíthatjuk. Hát a franciák, angliusok...

Boldizsár ekkorra már hatalmas szuszogással aludt. Bessenyei legyintett és abbagyta. A kocsisnak kiáltott:

— Hej, Estvány! emlékszel-e a vidrára, amit sohasem találtunk meg a Tiszaparton?...

— Emlékszek én, tekintetes úr, mindenre a világon, — fordult vissza az ülésen Gönczi István — de nem is felejthettem volna el, ha akartam volna se, mert a boldogult László tekintetes úr lánykájá, az Anna lányasszony, kicsi korától mind csak arrul meséltetett velem. Ha tengerit morzsoltam, mingyán mellém ült. El is mondtam én, amit csak tultam, hallottam a tekintetes úrrul. Merhát tudja azt itt Bercelen mindenki, hogy a tekintetes urat a Mária Terézia császárné — Isten nyugtassa — azért vitette fel, hogy a tekintetes úr ott az egész udvar szemeláltára felemeljen egy lovat lovastul. Osztán, hogy megvót, a királyasszony csak megveregette a vállát a tekintetes úrnak, s ott mindjárt be is tette a gárdába főtisztjének.

Bessenyei elmosolyodott.

— Aztán mekkora az a csöppség, akinek te ezt a mesét kitanáltad?

— Mán tessék megengedni, tekintetes úr, tudjuk mi ezt itt mind, de még többet is. A leányasszonyka pedig most töltötte be a tizenöt esztendejét. Két esztendőre született, hogy a tekintetes úr a gárdába állott.

A koci új kátyúhoz ért, nagyot döccent s Boldizsár felébredt.

— Most jut eszembe, — kiáltotta — hát az aranycsinálóval hogy s mint vagytok már öcsém?

— Báróczi? — húzta meg a szót gúnyosan Bessenyei — még mindig nem tett le az alchemiáról. Ki tudja, — tette hozzá elgondolkozva — tán van is benne valami.

A kanyaron túl, a falu alatt valaki közeledett az árokpart szélén. Ahogy a távolság fogyott, Boldizsár előrehajolt összehúzott szemmel. Aztán mosolygó zsörtölődéssel dörmögte :

— Ej, az a lány ! Csak nem nyughatott már otthon.

György megrezzent. Magas, sudár fiatal lány állott az őszi fák alatt fekete ruhában, nyakán kis kendővel. Szőke haja csillogott a ráhulló ritka fényben.

— Anna hugod — mondta Boldizsár. — Alig lehetett ezzel a lyánnyal bírni, hogy eléd ne jöjjön maga is. De hogy az anyja gyengélkedik, így otthon maradt nehezen. Betéve tudja ez a lány, amit ott Bécsben összehoztál és úgy őrzi, hogy ahhoz még csak nyúlni sem enged. A multkor Pali öcséd fidi-buszt csinált egy kopertádbul, hát akkor nap enni se evett ez a bolond lány, annyit itatta az agereket.

A lány addigra már feléjük futott. Kipirulva, boldogan repült az aranyos levéllel beszórt úton s könnyű ugrással a szekéren termett.

— Isten hozta haza, György bátyámuramat !

György ámulva ölelte szívére a gyermeklányt és meghatottan, könnyes hangon mondta :

— Az Isten hazahozott, lányom.

Aznap este sokáig égett a lámpa a berceli öreg kúriában. Valaki mesélt, aki előtt harmincöt éves korában elmaradt az egész csillogó élet, s valaki hallgatta, tágra nyitott szemmel s úgy érezte, hogy az élet minden szép valóságát tartja két összekulcsolt kezében.

Éjfél felé Bessenyei György elgondolkodva mondta :

— Miért jár ez a gyermek gyászruhában? Bizony ehhez a fiatal archoz jobban illenek a hófehér szín, a belső ártatlanság szép példája.

Bessenyei Anna másnap fehér ruhát öltött magára. És soha többé őt senki más színben, mint fehérben, haláláig nem látta.

V.

A bihari remete.

«Minden néven nevezendő emberi társalkodástól megfosztva... lakozik az író egy pusztában, könyveivel, gondolataival és a néma természettel... élven azért csak, hogy még meg nem halhatott.»

(Bessenyei: Magyarország törvényes állása.)

Az 1804-es év tele enyhének ígérkezett. November végén még szép napos délelőttök jártak s a Kovácsi pusztán egy öreg almafa váratlanul ki-virágzott. Bessenyei egész délelőtt a mezőt járta. (Egész gazdasága 300 köből alá való gyepföld, 200 szekér szénát termő kaszáló és 60 juh volt.) Hatalmas szál termete kicsit meghajlott már, fekete üstökén ezüst szálak csillogtak. Nagy indulat hajtotta és nagy keserűség ült a lelkén. Reggel hozta meg a lovaslegény a bihari alispán értesítését, amely szerint Bessenyei György úrnak, «A természet világa, vagy a józan okosság» című munkáját a helytartótanács reviziora nemcsak hogy nem engedheti nyomtatás alá, hanem annak kéziratban való terjesztését is megtiltja. Az alispánnak pedig megparancsolja, hogy a veszélyes ember éber szemekkel ügyelet alatt tartassék. Kelt pedig a végzés 1804 nov. 13-án.

Délután, hogy a lappangó ködök elősurrantak a hegyekből, az öreg testőr újra elővette a tilalmas mű kéziratát s újra meg újra elolvasta bevezetésének fájdalmas két sorát: «Mély álmomban e csendességek alatt érezve, 16 esztendeig gondolkozva, most fordulok ki ismét a világra arccal.»

— Hát érdemes volt? — hördült fel — érdemes volt?

Szétnézett a rideg legényszobában, ahol asszonyi gondos kéznek nyoma nem látszott e hosszú, két évtizedes magányban. Nézte a rozszant háromlábú széket, a dohányvágással összemélt asztalt nagy tinta- és gyertyafoltjaival, a rozsdás flintákkal megrakott fogast, a rőtcsutorájú pipát az ablakba támasztva, egész sivár magányát, s újra a papírra hajolt:

«Irok én is unalmamban, kínomban, — olvasta onnan — nem tudván, mi vonz, csak érzek a bennem élő természetben olly ellene állhatatlan ösztönt, mely magát halandó társaival közölni kívánja.»

— Kivel? — nézett szét kétségbeesetten — kivel? ha még az írásom elől is elzárják a napvilágot?

A vén vizsla az ajtó előtt halkán szűkölni kezdett. Nehezen feltápáskodott, az asztalhoz jött, s nedves orrát gazdája térdére tette. Bessenyei enyhülten simogatta meg az állat fejét.

— Vén pajtás, bizony, bizony, te is előregedtél.

A kutya farkat csóválta s lefeküdt a gazda lábához. Bessenyei ült a sűrűsödő estében és hallgatag lelke egyre messzebb szállt. Valahol távol a berceli harangot hallotta kongani: «Isten dicsőségére.»

... A test elmúlik, a cenzorok elporladnak, de az írás, az írás itt marad. Csak valaki kézbe vegye, megőrizze, megtartsa azoknak, akik még meg sem születtek.

Hirtelen meleg lett a homloka. Gyertyát gyújtott, tollat faragott és szálás betűivel felírta egy papírlapra: «Az értelemnek keresése». És írta dacosan, írta önmagát vigasztalva, írta, mert kellett, hogy írja: «Valami lélek üldöz, mely csak akkor hágy nyugodni, ha írással fáradok és gondolkozva a fejem elszédül. Ilyen a nyugalmam.»

Egy pillanatig pihent, majd újra folytatta: «Annyira megszoktam a magánosságot, hogy az emberek közt való ügyelgés halálos unalmamra lenne. Akinek esze nincs, nem kell, akiben örömet találnám, hozzám lakni nem jön.»

Akiben örömem találnám . . . révedt el gondolkozva, s egy édes, fiatal arcot látott, két imára kulcsolt kezet, álmódó, angyaltiszta szemeket.

— Hugocskám! — hördült fel kezébe temetett arccal a család melege után vágyó férfi. Nagy, árva könnycsepp futott végig arcán, meg-megránduló állág. Utánakapott, késő volt. A könny ott fénylett utolsó mondatán, a papíron.

De íme, mintha mese volna, mintha karácsonyi álom: Kint az estében csilingelő szekér fordult be a nyitott kapuval árválgató udvarra. A vizsla felkapta a fejét és örvendő nyihogással esett az ajtónak. Bessenyei felegyenesedett, gyertyát fogva, kilépett a tornácra. A gyertya halk világában ott állt előtte édes, hervadó arcával, szomorú, fekete szemében titkolt könnyekkel a harminchét éves Bessenyei Anna.

— Eljöttem, bátyám és itt is maradok veled, ha hajlékot adsz magadnál nékem, s bibliámnak, mert immár egészen egyedül maradtam én is — mondta s nagy kapcsos könyvét, amit mindig magával hordott, bátyja karjára fektette. Azután lehajolt s meleg, könnyes szájjal megcsókolta a remete megkérgesült kezét.

És ott maradt Bessenyei Anna a bihari remete házában még hét esztendeig. 1811 tavaszán utoljára állt meg az öreg portán, egy almafa tövében, annak a sírja felett, akinek ő látta utolsó vergődését, akinek ő hajolt végső sorai felé s akinek ő zárta le meghidegült, lelkes szemét.

A sok földet bejárt szabolcsi Tarimeses hatvannégy éves volt, mikor elutazott az örök hazába. S talán véletlen, talán nem, hogy ugyanúgy temették el, mint 1806-ban Barcsay Ábrahámot Erdélyben: egy almafa, tavaszi virágzásra váró almafa tövében.

M. Juhász Margit

Buday György: Fámetszet.

VERSEK

ELBESZÉLGETTEM . . .

Elbeszélgettem a zörgő levelekkel,
Tavaszi zefirrel, téli vad szelekkel.
Kiürült fészekkel, szálló vadludakkal,
Kanyargó, elvesző mezei utakkal.

Elbeszélgettem a náddal és a sással,
A hajnali csennel, esti susogással,
Kunyhóval, árokkal, nyárjával, hidakkal,
Fűszállal, bogárral, menekvő vadakkal.

Elbeszélgettem a jalakkal, romokkal,
Kavicsal, sziklával, tengerrel, homokkal,
Innen tudom, hogy míg útját büszkén rója,
Mily kevés az ember mondanivalója.

Falu Tamás.

A CSÁSZÁRFÜRDŐ KERTJÉBEN.

Tavaszerűje ódon hangulattal
Vegyül el sétaútjai felett;
Egy-egy fantómot szinte diadallal
Támaszt életre az emlékezet.

Itt dédanyáink jártak. Szép leányok
A biedermaier-álmok idején.
Szemök lesütve, szivök messze vágott.
Kezökben nyitott Jósika-regény.

Egy-két platánfa, mely megnőtt azóta,
Jól látta még az arslán-lovagot,
Ki nagy-diszkrétén emelt kalpagot,

Mert úgy kezdődött, régi ez a nóta,
A lány elejtett könyvet, legyezőt.
Felvette Ő, és üdvözölte Őt.

Havas István.

HÁRSHEGYI MÁRIA ELŐTT.

Alvó tavába a rengetegnek
A hajnal aranyköve hull,
Gyöngytrillában gyűrűzik, viharzik,
Hahotázik gyönyörű vadul.

Tó fenéken, mint süllyedt Atlantisz
Csodája áll a Mária,
A jóságos anyámarcú asszony,
Karjában Istenke fia.

Távoli síkon rohan a vonat,
S én imádkozom érte,
Kit röpit szíve szép álma elé,
Csalódás, Szent Szűz, ne érje!

Számadó Ernő.

A MIZZARÓI HOLLÓ.

Pirandello Luigi.

KÓBORLÓ pásztorok egy napon felmásztak a Mizzaro-hegyre és egy nagy hollót fedeztek fel, mely a fészkében ült és békés nyugalommal költögette a tojásokat.

— Ejnye komám, hát ez micsoda dolog? Ki látott még ilyet? Kikölti a tojásokat! A feleséged dolga az, komám!

Alig hisszük, hogy a holló ne nyilatkozott volna cselekedete okáról; nyilatkozott, de holló módra és így természetesen nem értették meg. A pásztorok egész nap elmulattak vele, megtréfálgatták, megkínózták; azután az egyik magával vitte a faluba, de másnap nem tudott mit elkezdni vele, kis bronzcsengetyűt kötött a nyakába és szabadjára eresztette.

— Jó mulatságot!

* * *

Hogyan hatott a hollóra az a muzsikáló csüngő, az tudná megmondani, aki már hordott a nyakán ilyen holmit, fenn a magasságos levegőben. De szélesen ívelő repülése után ítélve, örült a dolognak és egészen megfélekedett fészkeről és feleségéről.

— *Csingilingi csing csing csing.*

A parasztok, kik meggörnyedve kapáltak a mezőn, felegyenesedtek a harangocska hallatára, erre néztek, arra néztek a nagy feltárt síkon a lángoló napsütésben.

— Hol harangoznak?

Teljes szélcsend volt, hát miféle messzi templomból jöhetett feléjük ez a szüntelen ünnepi harangcsengés?

Mindenre gondolhattak volna, csak arra nem, hogy egy holló csengetyűzik így a levegőben.

— Szellemek! — gondolta Cichè, aki távol a többiektől egészen egyedül dolgozott egy telken. Keresztet vetett. Mert ő bizony hitt, nagyon is hitt a szellemekben. Egy este aztán, mikor későn ment haza a mezőről, hallja, hogy valaki szólítja, ott az országúton, a régi kohók mellett, ahol, mint mindenki mondja, szellemek tanyáznak. Szólítja — hogyan? Hát így: — *Cichè! Cichè!* Égnek meredt a haja a sapkája alatt.

Azt a csilingelést először távolról hallotta, azután közélről, aztán megint távolról és köröskörül se közelben, sem távolban nem volt

élő lélek ; csak mezők, fák és bokrok, melyek se nem beszélnek, se nem hallanak semmit és részvétlenségükkel még növelték félelmét. Aztán, mikor az elemózsiáért ment, melyet reggel otthonról magával hozott és ott hagyott a tarisznyában, kabátjával együtt egy olajfa alatt : hát a hagyma még ott volt, de a fél cipót már nem találta. És ez rövid pár nap folyamán háromszor ismétlődött.

Nem mondott senkinek egy szót sem a dologról, mert tudta, ha a szellemek üldözni kezdenek valakit, akkor ments Isten, hogy panaszkodják ! újra rávetik magukat és még nagyobb turpisságot mívelnek vele . . .

— Nem érzem jól magamat — mondta Cichè este, mikor hazajött a munkáról a feleségének, aki megkérdezte, miért olyan dült az arca.

— De azért mégis eszel ! — jegyezte meg az asszony, mikor látta, hogy két tányér sűrű levest eszik meg egymás után.

— Igen, eszem ! — mondta Cichè rágás közben, reggel óta böjtölt és dühös volt, hogy nem mondhatja el a dolgot.

Végre elterjedt a falvakban annak a tolvaj hollónak a híre, mely csengetve szálldogált az égben.

Cichè abba a hibába esett, hogy nem tudott jóízűen nevetni az eseten, mint a többi paraszt, akit a holló megijesztett.

— Fogadom és esküszöm — mondotta — hogy meg fogja fizetni az árát !

És mit tett? Magával vitt a tarisznyájában a fél cipóval és a hagymával négy szem szárazbabot, a nagy fajtából és négy vékony spárgafonalat. Mihelyt megérkezett a telekre, levette a számról a nyeret, a tarlóra vezette, hogy legeljen. Cichè beszélgetett a samarával, amint a parasztok szokták és a samár hol az egyik, hol a másik fülét hegyezte és időnként nyihasztott egyet, mintha valami módon felelni akart volna a gazdájának.

— Meglátod Ciccio — mondta ezen a napon Cichè — mulatni fogunk mi máma, majd meglátod !

Átlyukasztotta a babszemeket ; odaerősítette őket a négy spárgafonálhoz, mely a nyereghez volt kötve, és szépen a tarisznyára tette őket. Aztán elment kapálni.

Elmúlt egy óra, elmúlt két óra. Időnként Cichè félbeszakította a munkát, mindig úgy tetszett neki, mintha hallaná a csengetyút a levegőben ; felnyujtotta a derekát és feszülten figyelt. Semmi. És újra nekilátott a kapálásnak.

Elérkezett az evés ideje. Cichè egy darabig habozott, elhozza-e a kenyérét, vagy várjon még egy keveset, végre mégis elindult, de mikor látta, hogy a csapda milyen jól van elhelyezve a tarisznyán, nem akarta elrontani : és ebben a pillanatban távoli csilingelést hallott egész tisztán ; felemelte a fejét :

— Itt van !

És csendesen és meghajolva, dobogó szívét a torkában érezve, elhagyta a helyet és jó messze elrejtőzött.

De a holló, mintha csak élvezte volna csengetyűjének hangját, szállt, szállt, a magasban mind feljebb és nem ereszkedett alá.

— Biztosan meglátott — gondolta Cichè — felkelt, hogy még messzébb bújjon el a holló elől.

De a holló csak tovább repült jó magosan és semmi jelét sem adta, hogy le akarna szállni. Cichè éhes volt, de erővel leküzdötte az éhséget. Újra kapálni kezdett. Várt, várt; a holló mindig odafenn keringett a felhők alatt, mintha csak szántsándékkal tette volna. Cichè ott állott éhségtől kínozva, a kenyér két lépésnyire tőle, igen, két lépésnyire, és nem tudott hozzányúlni! Emésztette magát belül Cichè, de ellentállt, dühösen, konokul.

— Le fogsz szállni! le fogsz szállni! Te is éhes vagy! Neked is kell enni!

A holló ezalatt az égből csengőjének hangjával mintha ezt felelte volna neki gonoszul:

— *Se te se én! Se te se én!*

Igy telt el a nap. Cichè szívét a számárnak öntötte ki, miközben újra ráerősítette a nyeret, melyről mint valami újfajta dísz lógott le a négy babszem. És menetközben veszettül harapta a kenyeret, mely egész nap kínozta. Minden falatnál egy-egy szidalom a holló címére: — hóhér, rabló, áruló — mert nem engedte magát megfogni.

De másnap bezzeg lépre ment.

Miután Cichè a babsapdát éppoly nagy gonddal elkészítette, alig hogy egy kicsit a munkához látott, hát egész közel valami összevissza zavaros csengetyűzést hallott és kétségbeesett káromást, eszeveszett szárnyacsapkodás közben. Odaszaladt. Ott volt a holló, a spárga, mely csőréből lelógott, fogva tartotta és fojtogatta.

— Áh, beleestél? — kiáltott a hollóra és megragadta a szárnyát. — Jó a bab? De most rajtam a sor, ronda dög! Most megkapod!

Elvágta a spárgát és mintegy bevezetésül öklével kétszer fejbeverte a hollót.

— Nesze a félelemért és nesze az éhségért!

A szamár, amely egész közel volt és a kórókat tépdeste, amikor meghallotta a káromást, rögtön rémült menekülésnek eredt. Cichè feléje kiáltott, megállította a hangjával; aztán messziről mutatta ueki a kis fekete állatot:

— Itt van Ciccio! Megfotuk! megfotuk!

Aztán összekötözte a lábait; felakasztotta a fára és visszavért a munkájához. Kapálás közben a bosszúra gondolt. Először majd levágja a szárnyát, hogy ne tudjon többet repülni, aztán odaadja a kis fiainak és a szomszédság többi gyerekének, hogy csonkítsák meg. És nevetett magában.

Este lett, Cichè ráigazította a nyeret a szamár hátára ; levette a hollót a fáról és lábánál odaaggatta a nyereg hátsó részéhez ; nyeregbe ült és elindult — rajta ! Ekkor a csengő, mely a holló nyakába volt kötve, elkezdett csilingelni. A szamár fülét hegyezte és felásgodott.

— *Arri !* — kiáltott rá Cichè és rántott egyet az istrágon.

A szamár most újra elindult, de az a szokatlan csengés, mely cammogását az országúton kísérte, egyáltalában nem volt megnyugtató hatással rá.

Cichè, amint haladtak, arra gondolt, hogy ettől a naptól kezdve senki sem fogja többet hallani a mizzarói holló csengetését a levegőben. Itt volt nála és már nem is adott életjelt a gonosz állat.

— Mit csinálsz? — kérdezte feléje fordulva Cichè és a gyeplővel rácsapott a fejére. — Elaludtál?

A holló rögtön felelt az ütésre.

— *Krá !*

E váratlan hangförtelemre viszont a szamár rögtön megállott, egyenesre merítette nyakát és felemelte a fülét. Cichè nevetésbe tört ki.

— *Arri Ciccio !* Mitől félsz?

És meglegyintette az istránggal a szamár fülét. Rövid idő múlva újra megkérdezte a hollót :

— Elaludtál?

Második ütés, erősebb. És a holló most szintén erősebben :

— *Krá !*

De ezúttal a szamár egy bakkecskeugrást produkált és rohanásnak eredt. Hiába igyekezett Cichè karjának és lábának minden erejével, hogy visszatartsa. A holló, ebben az irtózatos rohanásban két-ségbeesett káromlásnak adta magát, de minél veszesebben káromolt, annál jobban rohant a megrémült szamár.

— *Krá ! Krá ! Krá !*

Cichè szintén ordított, de a két állat mintha megkerült volna a szörnyű félelemtől, kölcsönösen ingerelte egymást, az egyik a rohanással, a másik az üvöltéssel. Dübörgött egy ideig az éjszakában az eszeveszett száguldás, egyszerre egy nagy zuhanás hallatszott és aztán csend lett.

Másnap Cichèt egy szakadék mélyén találták összezúzva, a szintén összezúzott szamár alatt : egy véres hústömeg volt az egész, mely ott gőzölgött a nap tüzeiben, ezernyi légy között.

A mizzarói holló, fénylő feketén a ragyogó reggel azúrjában, újra csilingeltette csengetyűjét, fenn az égi utakon — szabadon és boldogan.

Fordította : *Horvát Henrik.*

AZ EMBER TRAGÉDIÁJA ÜNNEPI ELŐADÁSAI.

Ötszázadik előadása a Nemzeti Színházban.

KEZDJEM-E azon a sokszor vallott s most, Madách művének félszázados színpadi multja és félezredik előadása után szinte ellenmondási visketeggel gyanusítható nézetemen, hogy: drámai költemények színrevitele voltaképp mindig esztétikai ajtótévesztés? Hogy: színpadon ezek lényegükkel alig, legfeljebb színdarabszerű külsőségeikkel hathatnak? Hogy: Paulaynak s utódainak gyámolító segítsége, mely Madách ígéinek malasztjában ötszáz teli nézőtér százezreit részesítette, ezekhez magából a műből — e költészetben testetöltött életfilozófiából — keveset juttathatott el, ehelyett annak inkább csak hol ilyen, hol amolyan *átdolgozását* nyújtotta? Ismerem a korábbi színpadi megfogalmazások mindahányát, a Paulay-féle, szinte négy évtizeden át elszakíthatatlannak bizonyult színházi Leporello-képeskönyvet, ezt a meiningeniek szelleméhez igazodó tableau-sorozatot, mely színpadi cselekvéssel iparkodott illusztrálni a mű egyetemes eszméjét, s ismerem Hevesi Sándor kétszeri nekifeszülését, ki a valószerű beállítás helyett előbb a belső összefüggést feltáró szimbólikus kifejezést igyekezett megtalálni, majd meg a mű állítólagos «misztérium»-jellegét állította rendezői elgondolásának tengelyébe. Paulay a költeményt volt kénytelen «színszerűvé» szűkíteni, eszmei egységének feláldozása árán, Hevesi kezén meg — a költemény egészének megéreztetését célozva — a jelenetek színpadi hasznavehetősége szenvedett csorbát: az építészeti elemekkel megmerevített színtér, anélkül, hogy a gondolati egységet és benső folytonosságot a kívánt nyomatékhoz juttatta volna, akárhányszor csak a szabad mozgásnak állt útjába s az egyes képek drámai *exodusának* tágabb levegőjű kifejlését gátolta. Az eredmény mindenkor az elgondolás mögött maradt, *Az ember tragédiája* az emberi nemek térben s időben határtalan, *egész* termőtalajára s nem a színpadnak néhány négyzetméternyi deszkaterületére támaszkodik.

Drámai költemény s színpad ez eredendő és örök belső ellenmondásával jobban egyikünk sem lehet tisztában Madách remekének legfinomabb értőjénél s elemzőjénél, Voinovich Gézánál, kire most a Nemzeti Színház élén a tragédia színpadi új megszólaltatásának feladata hárult. Róla csakugyan eleve tudhattuk, hogy a választáskor hittel-hévvvel *a költő mellé* fog állani. Hónapokkal a bemutató előtt, nyíltan hirdette: az új előadásban csak mérsékelt formában érvényesülhet dramaturg és rendező, ebben az író és a színész lesznek Madách művének korlátlan urai. Hangoztatta a szó, a szöveg fokozott tiszteletét, de azt is, hogy a színpadból azért nem csinál dísztelen recitáló-emelvényt, mert a látványosság e mű színrevitelében nem afféle színházi csali-étek, hanem a költemény romantikus jellegének elengedhetetlen tartozéka: maga Madách képzelete kívánja meg a széles távlatokat és a színek pompáját. A közönség csak hadd kapjon szép képeskönyvet, fő az, hogy ennek forgatása közben a képek a költő ígéjének minél tisztább zengésével szóljanak hozzánk.

A bemutató megtörtént, a színház ígérete a kritika számonkérőszéke

elé került. Hanem a napisajtóból meglehetősen zavaros tükörkép mered a tájékozódni kívánó elé. Az első visszhangba többé-kevésbé elfogadható kifogások közé az elismerésnek és komoly megbecsülésnek őszinte szava is vegyült. Akadtak bőven, kik mindenáron a Hevesi-féle második, «misztérium»-megoldásnak továbbfejlesztését sürgették, bár a tüzetesebb megokolással, hogy : a még nagyjából sem misztériumszerű költeményt miért kell éppen ezen a módon megközelíteni : valamennyien adósok maradtak. Mások a színpadi realizmusba, sőt meiningenizmusba visszazuhanást hánytorgatták fel, nem törődve az ellenmondással, hogy ugyanők más mondataikban a paradicsomi fákon az igazi almákat, vagy a londoni vásár «danse macabre»-záradékában a valóságos kapákat hiányolták. Ismét mások ebből a harapófogóból úgy bújtak ki, hogy az egész rendezésben — hol gáncsolva, hol helyeselve — az ötletszerű eklekticizmusra mutattak rá. Ám a kritikai mérleg nyelve közvetlenül a bemutató után általában sem erre, sem arra túlságosan ki nem rugott, tétova tánca inkább csak később indult meg, amikor néhány hangos sajtószerv ezt a teljes művészi odaadással vállalt színházi munkát is jónak látta a Nemzeti Színház ellen szívós tervszerűséggel folytatott támadó hadjáratba belevonni. Ezek a felújításnak rövidesen már-már botrányos hírért koholták, a tragédiával kapcsolatban magának a színháznak tragédiáját kürtölték ki, egy szerencsétlen rendezői írásmű körül nem éppen a legjobb hiszemű fujtatók léptek működésbe, majd az egész magyarság rokonszenvével kísért, egyidejű bécsi bemutatót is arra használták fel, hogy a «művelt külföld» iránt oly betegesen folyékony sznobizmust is a «magunk jószága» ellen fordítsák. Végül pedig az elszakított Erdély legtekintélyesebb folyóiratában állami színházaink munkájának egyik volt irányítója esett neki a «vogelfrei»-jé lett felújításnak, meglehetősen vaskos ténybeli tévedésekkel, de a komoly kritikában annyira szokatlan hangon, olyan boulevard-stílusba tévedve s zárótételében a személyeskedés terére is olyan vidám kirándulást rendezve, hogy «tanulmány»-ának meggyőző erejét már ezzel mintegy eljätssza s az ő utána szólásra jelentkező kritikustársait hatványozott józanságra és lelkiismeretességre szorítja.

Tárgyilagos szemléletnek az új színrealkalmazás nagyjából a következőket tárja fel.

A mennyei szín — kivált Lucifer lázadásáig — keveset éreztet meg a világtéremtés befejeztének fenségesen ünnepi hangulatából. A hozsánázást a szopránszínezetű szavalókar nem bírja úgy felszárnyaltatni, mint korábban az újjongó ének. Az Úr szózatának nem szabad alulról-oldalról behangzania : a zsinórpadlásba helyezését technikailag meg *kell* oldani, az onnan alázuhogó fényáradat meg a hozzátartozó hang így, mint most, egymástól el nem szakadhat. Az Úr szavaihoz Kürti Józsefnek szatmáriás tájéjtéséről felismerhető s a fokozásban fejhangba sikló organuma kevéssé alkalmas. («*Hó vót köröd, hó vót eröd előbb?*») — kérdi Lucifertől.) Kitűnő gondolat viszont a sátánnak — minden diabolikus külsőség nélkül — a főangyalok közé állítása. Eddig (Bécsben most is) már fellázadása előtt mintegy kiközösítve állt, ami az angyali karnak későbbi meglepődését megokolatlanná teszi : ettől a sötét alaktól hódolatot ugyan ki várhatott? Az új változatban a megátkozott angyal kiválása a sorból, elindulása osztályrészének átvételére : a legszebb mozzanatok közé tartozik. A sötétségbe boruló képben ekkor esik rá először a vörös fény, mely aztán valamennyi jeleneten végigkíséri. — A paradicsomi képben a bukott angyalnak égi attributumait nehezen érthetni meg. Igaz,

csábítani jó, alakja ne legyen hát ijesztő. De magasztos se, hiszen Ádám «hítvány alak»-nak nevezi s meggyanúsítja, hogy «alulról» érkezett. — Az Édenen kívüli színben a Lucifer-felidézte kozmikus csodák megérezkítése ezúttal is inkább zavaróan hat, semmint a szöveget megvilágosítóan; a szöveg itt mély is, fontos is, de mihaszna, ha a nézők úgysem arra figyelnek, hanem a táncoló reflektorkévék talányán törik a fejüket. Az elaltatás zárómozanatában pedig az őszülők valamivel több izgalmat mutassanak a rájuk váró álomlátományok iránt; most egy kissé egykedvűen térnek nyugovóra.

Az ókori szakasz képei közül az egyiptomi színé Zichy Mihály kartonjának hangulatát idézi; a trónlépcső azonban túlságosan magas és meredek: a játék döntő fordulói a színészeket szemmel látható óvatosságra kényszeríti. A haldokló rabszolgát ifjú és csinos férfival kellene játszani (talán a későbbi forradalmi szín marquisjának megszemélyesítőjével, mint ahogy Paulay bemutatóján mindkét alakot Nádayra bízták), hiszen benne jeje a «szép halott»-at síratja. A felszabadított gúlaépítőhad elszéledése, midőn belőle a magas kőfalon át csak az égnek lendülő karok forgataga látszik: kitűnő színpadi lelemény. — Az athénei színben a köztéri csöcselék mozgása sikerültebb mindannál, amit érzésben idáig láttunk. Ez a szabad hullámozás nem visszakanyarodás Paulayhoz s a meinengenizmushoz, hanem az egyedül lehetséges mód Madách elképzelésének visszaadására. A későbbi rendezői felfogás, mely itt a «kollektív» népindulatok megéreztetésére gondolt, mindannyiszor csődöt mondott: a «sokfejű hidra» elvont fikciója kellő hatással tetet ölteni nem bírt. Kevésbé jutnak nyomatékhoz Éva-Lucia gyönyörű versei, különösen áldozatbemutatása szorul igen is félre s veszít megkívánt ünnepélyességéből. Miltiades vesztőhelyén pedig most sem jelenik meg a «szép halál» fáklyás-koszorus nemtője, kit ide évtizedek óta hiába várunk vissza; pedig az engesztelődés e mozzanata éppannyira görög, mint amennyire egyben madáchi is. — A rothadó Róma orgiajelenete Paulay cenzurája óta jóval szabadabb felfogásban kerül elének (ő itt a szabadszájúságot s főleg a dalszövegeket kifogástalanul szalonképessé fésülte), de mozgalmassága még most is meglehetősen mondvacsinált; igazibb erőre csak a pestises hulla behurcolásával kap; a megtisztulás zárótétele már megrázó lendülettel szárnyal fel.

A gyönyörű színpadi keretbe foglalt bizánci képben a rendezés a hitvitázó meg a szerelmi szakasz eredendő széthullásán elismerni való hozzáértéssel segít. A boszorkányok gomolygása azonban a fényhatásoknak még mindig valamelyest irreálisabban ható alkalmazását kívánná meg: Luciferben a «chevalier infernal»-nak itt kell megvillannia. — A prágai szín Madách elgondolásához igazodva ezúttal is keretként foglalja magába a forradalmi látomást. Tudom, hogy a rendezésnek ez a legtöbbet vitatott pontja, s hogy a többségi vélemény a Keppler-részek egybevonása s a Danton-képnek «másodfokú» álomjellegétől való megfosztása felé hajlik. Ismerem az érveket, legtöbbjük ellen nem is tehetni nyomósabb kifogást, mégis váltig ragaszkodom Madách szándékához: a prágai kép hangulata nemcsak *isméllődik*, hanem *módosul* is, a másodsorú elének kerülő Kepler szavában a Grève-piac véres álma is továbbreag, s ami legfontosabb: Éva inkarnációjának két legelütőbb véglétéről csak itt és csak ekkor mondhatja el a rádöbbenés mardosó igéit: «S az a két nő is álom volt-e csak? De mit beszélek, egy nő, két alakban, Változva sorsom zajgó végzetével» stb. Ezt a fontos gyámkövet a tragédia épületéből semmiféle rendezői jobbantudás kedvéért kitaszítani nem szabad.

Legfőbb sikere, sőt diadala az új rendezésnek, hogy a hatásnak a londoni színnel kezdődőleg mindeddig tapasztalt ellankadását elkerülte, sőt e cselekvés szempontjából passzívabb részeket egyenest nem remélt frissességhez és érdekességhez juttatta. A vásári jelenetet elsötétített színen bevezető szavalókórus — mely itt komorabb színezetűre van hangolva — nagyhatású intonálás, a képet berekesztő sírásó-látomásban pedig megdöbbenő akusztikai aláfestést szolgáltat; e rembrandti megvilágításával is elragadó zárókép az új szcenáriumnak valóban egyik oromdísze. — A másik nyomban a falanszter technokratikus sivárságának megkapó hangulati megéreztetése, a színpad teljes megnyitása a nyomasztó méretű gyárudvarra; ezzel csakugyan a madáchi elképzelés magasába lendülünk.

S ott járunk a színpadilag annyira kényes ürrajelenetben is. A mindent gáncsoló erdélyi kritikák ebben a *felhők* vad hajszeján akadt fenn. De a szárguldást e nélkül bajos lenne bárhogy is megérzékiteni. Madáchhoz mégse közeledjünk mai sztratoszfératudásunkkal: költeményét így racionalizálgatnunk bizonyára felesleges. — Az eszkimójelenet csekély színpadi hatása dolgában a helyzet lényegesen ezúttal sem változott. S végül az ébredés utáni kifejeletet is valami fáradtság bénította: a kétségbeesés fortisszimója eléggé ki nem bontakozott, Ádám öngyilkos elszánását is a díszlet kényszere túlságosan a színtér szélére szorítja. Végül pedig az ég újra feltetsző birodalma ezúttal is kissé szegényesebben ragyogott felénk, mint ahogy a tragédia olvastán magunk elé álmódjuk.

Mindezekből az új színrealkalmazást futólag érintő glosszákból nem kell-e valóban a felfogásban s annak megvalósításában egyaránt szembeötlő eklekticizmusra következtetni? Alighanem. Ám azt se feledjük, hogy ez az eklekticizmus már magában a madáchi műnek legsajátabb lényegében is mintegy adva van, s a színpad, ha a lehetőségig ehhez a lényeghez kíván igazodni, egyebet alig tehet, mint hogy mindig a legmegfelelőbb és legszolgáltatósabb eszközökkel siet a költő segítségére. A rendezői ihlet és jószándék hol így iparkodik megelni a varázskulcsot, mely a költemény *valamennyi* zárját a színpadon *egységes* módra nyitja. Az első ily kísérletről megírta Beöthy Zsolt: «Madách műve egységes szerkezetű mint költemény, de nem az mint dráma . . . A színpad igen is kicsiny tér arra, hogy az eszmét ily egyetemes kiterjedésben érzékíthesse meg». Ezt a bölcs szót ötven év s ötszáz előadás sem cáfolhatta meg.

A színészi részről rövidben lényegbevágót alig mondhatnánk. Abonyi Géza meg Lehotay Árpád Ádámja, Tasnády Ilona, Szabó Margit és Mátray Erzsi Évája, Timár József, Mihályfi Béla meg Táray Ferenc Lucifere nagyjából e monumentális szerepek hagyományait követi a nélkül, hogy azokat kiemelkedőben egyéni módon meggazdagítaná. A méltányosságra nem képes vagy nem hajlandó kritika igaztalanul lobbantotta szemükre, hogy becsvágyukból és odaadásukból a korábbi színpadi tolmácsolásnál most lélektelenebb vagy lagymatagabb eredmény került ki. Legfeljebb az új színrealkalmazásnak az a tiszteletreméltó törekvése, hogy a versek fokozottan jogaikhoz juttassanak, vallott némi kudarcot azon, hogy a versmondás a Nemzeti Színházban mindmáig alatta marad a lealkudhatatlan kívánalmaknak. A ritmusrontásnak és hangsúlyelvétésnek gátat csak a legkeményebb játékmesteri ellenőrzés és «parancsuralom» vethetne. Számottevő javulást ebben talán csak a jövő hozhat, kivált ha a színészoktatás ezt a beavatkozást sarkalatos feladatának fogja tekinteni.

Rédey Tivadar.

A Burgtheater előadása.

A költő halála után hetven esztendővel, másodsor is útnak indult a «Tragédia», hogy meghódítsa a világ színpadjait. Negyvenkét év előtt Hamburg volt a kiindulópont és Bécs az első állomás. Most az egykori Császárváros legelőkelőbb színháza, a nagymúltú és nemes tradíciójú Burgtheater hívta fel Európa figyelmét a magyar irodalom e büszkeségére.

Hermann Röbbelingé, a Burgszínház jeles igazgatójává az érdem, hogy a bécsi bemutató méltó volt a nagy műhöz. Az előadás-elgondolás és megvalósítás egyformán az ő alkotása. Úgy dramaturgiai, mint szcenikai szempontból bátor kézzel nyúlt a «Tragédiához». Közel 1500 sort törölt a nagy drámai költeményből, alig valamivel többet, mint Paulay, csak mást és máshol rövidített. A Röbbeling-dramaturgia főcélja a Faust-hasonlóságok lehető teljes kiküszöbölése volt, hogy semmi se emlékeztesse a nézőt Goethe művére. Jeleneteket sohasem cserélt fel, a megkurtított szövegek az eredeti sorrendben csatlakoztak egymás után. Ami a rendezői beállítást illeti, három elvet juttatott érvényre az előadásban: 1. az *álomszerűség* hangsúlyozását a IV—XIV. képekben, tehát az első három és utolsó szín keretes elkülönülését és e szerkezeti tagozódás szcenikai érzékeltetését; — 2. a színek *életszerűségének* hangsúlyozását az egyéni és tömegjáték művészi kialakításában; — 3. az örök ember meg-megújuló tragédiáinak *drámaiságát* juttatta erőteljes érvényre, tehát a Burgtheaterben a «drámai költemény»-ből a drámán volt a hangsúly. A látványosság sem kerekedett a mű fölé, hogy elnyomja tartalmi értékeit. Röbbeling lemondott arról, hogy a madáchi mű színrehozatala alkalmával fitogtassa a Burgtheater pazar színpadtechnikai felszereltségét. Mértéktartás mindenben és egy szigorúan egységes rendezői elgondolás harmónikus kifejlesztése jellemezték a bécsi előadást.

Röbbeling munkatársai és a három főszereplő. A Burgtheater igazgatóját jeles gárda támogatta művészi céljai elérésében. Elsősorban Willy Bahnert, a színpadképek nagytehetségű fiatal tervezőjét kell említenünk. Nagyvonalú és egyszerű eszközökkel jó hatást elérő díszleteiről még szó esik az egyes színek ismertetése kapcsán. Franz Salmhofer minden öncélúságról lemondó hangulat-szugeráló muzsikája kísérte az előadást. A táncosok és a tömegek mozdulatait Fritz Klingensbeck, egy fiatal koreográfus tanította be.

A Burgtheater a szokottnál is nagyobb szeretettel és ambícióval készült az előadásra. Csaknem teljes művész-személyzetét csatasorba állította és az egészen kis szerepeket is kiváló művészekre osztotta ki. A három főszerepet Paul Hartmannra, Maria Eisre és Otto Tresslerre bízta.

Paul Hartmann ma a német színpadoknak kétségkívül legjelentékenyebb hősszínésze. Nemes beszédtechnikája, lobogó temperamentuma, rendkívül kifejező és közvetlen játékművészete kivételesen alkalmassá tette ezt a férfias megjelenésű kiváló művészt Ádám szerepére. Hartmannnak sikerült megvalósítania azt, hogy játéka a részletek alapos és jellemző-erejű kidolgozása ellenére is nagyvonalú, a sok külön-Ádámot bensőleg ritmikusan tagolt töretlen egységbe foglaló alakítás maradt. Ennek az Ádám-alakításnak főjellemvonása az volt, hogy elejétől a dráma végéig megrázóan *emberi* maradt. Tele emberi melegséggel, egyszerű és drámai közvetlenséggel élte a versorokat. Hartmann Ádámja nem a «hős-szerelmesek őse». Az Éva iránt felfellobbanó érzés érzékeltetése másodrendűen fontos nála a történelmi misszió-

tudat elhitéseével szemben. Ezzel a szerepfelfogással sikerült bizonyos értelemben az alak fölé kerekedve nem a *szerepet*, hanem a *darabot* kelteni életre.

A karcsú, magas, lágyvonalú, törekenynek tűnő Maria Eis nagy drámai erejével, színes, gazdag asszonyiságával és már-már a tánc határát súroló líraian szép mozgásával egészen új Évát elevenített elénk. Eis Évájából hiányzott minden pátosz. Szavaiban csendes, rezignált líra zengett. Egyik méltatója a következő lendületes szavakkal próbálta jellemezni Maria Eis játékát: «Bele-belezuhan egy tompa csendbe, fásult és fáradságot mímel, úgyhogy gyönyörűség a várása, amelyik egy-egy kitörését megelőzi, felgyül az emberben, mint az eltorlaszolt vízesés. Szárnyal és zeng ez a kis nő, hűvös és izzó, röpköd és olyan súlyos minden szava, ha akarja, mintha millió asszony nevében mondana ítéletet. Csupa egyensúly, csupa diszharmónia, csupa költészet és merő próza, valóságos női Lucifer és imádkozó solymári szűz». Ő ellentétben Hartmann történelmi misszió-tudattól hevülő Ádámjával, elsősorban szerelmes nő, nem a férfi oldalán álló harcoss élettárs, hanem csak nő, sokszínű, léletté viruló, érzéki varázsú örök asszony.

Otto Tressler, a Burgtheater örökifjú nagy karakterszínésze magas korát meghazudtoló mozgékonyssággal és nem lankadó erővel alakította a tagadás ősi szellemét. Sokáig Werner Kraussra, az élő legnagyobb jellemző színészre gondoltak Lucifer szerepének betöltésénél. Majd Raoul Aslanra, de ez a kiváló Burg-színész megneheztelve, hogy nem alakíthatja Ádámot, amely szerepet a bécsi és müncheni rádióban már játszotta, kitért a feladat vállalása elől. Majd Ewald Balsar volt kiszemelve e szerepre, de a bemutató összeesett berlini vendégszereplésével. Végül is Luciferet Otto Tressler kapta, aki nagy ambícióval dolgozta ki e szerepet. Tressler szenvedélyes Lucifer volt, aki hittal harcol a maga igazáért. Nem a hitetlen, felsőbbrendű Értelem inkarnációja volt, hanem az egész drámai gépezet aktív mozgatója. A szöveg és annak értelme teljesen érvényrejutott erősen aláfestett hanghordozásában, amely azonban sohasem tévedt üres deklamálásba. Lélek fűtötte minden mondatát és ha ez a kissé stilizált szövegmondás el is ütött a másik két főszereplő «tárgyilagos» dikciójától, ez nem okozott stílus-zavart, mert Lucifer természetfölötti lényét csak kiemelte.

A rendezés, a három főszereplő és az epizodisták, meg a tömegek összehangolt, stílusos játéka vitte diadalra «Az ember tragédiáját» a január 23-iki bécsi bemutatón és arat egyformán nagy erkölcsi és anyagi sikert azóta is, hétről-hétre a Burgtheaterben.

Az előadás. Az első három színen. Sötétben felmegy a külső kortina és a mögötte lévő, a színpad teljes nyílása elé feszülő fátyolra fokozatosan sötét felhők rajzolódnak ki. Tompán dühörögnek fel a színpad mögöl a kísérőzene ünnepélyes kezdő-akkordjai. A messzeségből jön, mintha a szférákból szűrődne . . . A vetített felhők mögött felszakad a második, takaró függöny. Most a sötétben izzani kezd egy fénylő pont. Egyre erősebb a sugárzás, keresztire emlékeztető alakban fénykévék szakadnak ki a világító magból, majd látható lesz a három főangyal szárnyas alakja, fenn, magasan; alattuk az angyalok kara. A hatalmas sötétkék égen világoskék és sárga csillagok ragyognak. Az angyalok mögött kettős szívárvány izzó színei fénylenek. Ez mint optikai-effektus érdekes, de alkalmazása itt — vitatható.

Végig zene kíséri a képet, időnkint ének-kórusok. Az Úr hangja a fénykráter közepetájáról száll a nézőtér felé. Nem beszél, hanem csaknem

secco recitativo-szerűen énekel, ami hatásosan választja el mondanivalóit az angyalok verseitől, bár a hangstilizálást itt nyugodtan lehetett volna a tiszta énekbeszédig fejleszteni. Lucifer bőredős, sötétszürke köpenyegben, vörös, lobogó hajjal, fekete-szárnyasan áll az előtérben, csak akkor esik rá hideg, kékes-szürke fény, amikor megszólal. A fenséges jelenet azonnal megteremti az ünnepélyes atmoszférát és a közönség már lelkileg előkészítve várja a következő képet, amikor sötétségbevész a menny a fátyolra vetített felhők mögött.

A bécsi menny-megoldás tehát, mint látjuk: *statikus*, mint minden madáchi menny, ami színpadon ötven év óta megjelent. A képszerű tér-és alak-kompozíció hangsúlyozásával szemben azonban a bécsi modern és gazdag fényhatások már jelentékeny lépést jelentenek a «Tragédia» egyes színeit *ábrázolni* szándékozó rendezői elgondolás keretén belül legmegfelelőbbnek vélt testetlen, *lebegő* mennyei jelenetbeállítás *dinamikus* rendezői megoldása felé . . .

Minden további szín így rajzolódik elő a felhők mögül és a végén ugyanígy olvad bele a sötétbe. Megszakítás nélkül, teljes hangulategységben peregnek e nagy színpadi látomások a kilencedik kép végéig, tehát csak a párisi forradalmi jelenet után van szünet.

A paradicsomi kép virágos fűvel borított tájon, a megátkozott két fa előtt játszódik le. A tudás és az örök élet fája meszeszerűen stilizáltak, belülről fénylenek. Legelőször ezek válnak láthatókká: «sugarakon repülnek elő a kék messzeségből» — mint az egyik kritikus lelkesen írta. A virágszirmokkal telehintett lankán hever az első emberpár. Madárdal és női kórus éneke zsong a levegőben. Fölöttük a végtelen tiszta ég, mely Lucifer megjelenésekor elborul és vigasztalan felhők vágatnak rajta végig. Eis Évájában csodálatos báj van, Hartmann bronzból kiöntött Ádámja gyermekien tiszta, álmodó és rajongó első ember, aki nagy lelki mohósággal szomjazza a tudást. «Ilyennek álmodták valamikor a nemes vadembert, akit még nem rontott meg a civilizáció» — írta Hartmann e jelenetéről egyik bírálója. Nemcsak a színészek megragadó játéka, de a szcenikai effektusok is nagy hatást tesznek, így pl. az első emberpárt valóban lángoló, fénylő pallossal kiűző angyal megjelenése.

Színpad a magasabb háttérből lejtősen ereszkedik a rivalda elé. Ez a talajtagolás változatlanul átmegy a következő színbe, hogy az álmokképekben megváltozzék és a végén újra viszontlássuk, mintegy architektonikusan jelezve a «Tragédia» keretes szerkezetét.

A paradicsomon kívüli vidék két praktikábilis díszlete: a lugas, melyet Éva díszít és egy primitív facölöpkunyhó. A hatalmas horizonra legmodernebb Zeiss-féle díszletvetítő apparátusok stilizált rideg, kopár, havas hegyormokat vetítenek. Ez a jelenet rövidült meg legerőteljesebben: kimaradt a természet láthatatlan erőinek megérezkeltetése, a Föld szellemének megjelenése, úgy, hogy Ádám, Éva és Lucifer drámaian leegyszerűsödött párbeszéde előzte meg csupán az álmokképeket.

Ádám álma: IV—IX. szín. Miután álomba merült az első emberpár, simán, zökkenő nélkül bontakoznak ki a felhők mögül a nagy világtörténelmi látomások. Rendkívüli megragadó mindjárt az egyiptomi szín. A sötétből először a vetített, hatalmas, szfinksz feje rajzolódik az égre, majd mikor Lucifer megszólal, ő lesz látható. A következő pillanatban meleg vörös fény hull néhány táncoló leányra és csak azután látjuk az egyiptomi álma tudatára

lassan eszmélő Ádámot, mint Fáraót sárgás-fehér fénykévétől megvilágítottan. A háttérben barna félhomályban ritmikus zenére dolgozik a köteleket vontató rabszolgahad. Hatalmas sátorban játszódik le ez a szín, mely sátor nagy nyílása ellenére is szinte szimbolikusan zárja körül az egoista fáraó lírai életpizódját, hogy a következő drámai jellegű athéni szín nyitott színpadon, a szabad ég alatt elevenedjék meg mozgalmas tömegjeleneteivel.

Az «álomjelenetek» talajtagolása eltér az előző színek előre lejtős színpadától. Asszimmetrikus lépcsőarchitektúra az állandó alap és ezen változnak a díszletek.

Az athéni jelenetben a magas, tiszta homlokzatú, egyszerű görög templom, az előtte áldozatot bemutató Éva és a megvásárolható csöcselék mély ellentéte megkapóan érvényesül az emeltebb jobb- és baloldalra tömörített szereplők szembeállításában. Hatásosan sikerült Miltiades bevonulása is, aki a háttérben bukkan fel sebesülten, két harcosára támaszkodva, serege élén. A férjéért síkraszálló Éva játéka egyike a legdrámaibb mozzanatoknak. «Úgy lobog ez a nő a bő peplonban, mint egy kigyúlt fehér máglya . . .» — írta Eis e jelenetéről egyik elragadtatott kritikusa. A végén, amikor már homály kezd borulni Ádám második nagy csalódására, a tömeg hangja is fojtottá lesz, száz és száz begömbült ujjú kéz kap Miltiades után, mint valami polyp, felszíva, magához ölelve áldozatát, halálos öleléssel.

A római orgia színes, mozgalmas, bátor. A színpad lépcsőin össze-vissza fetregő párok. Az egész «olyan szétszórt és zilált, mint egy lakoma utáni asztal». A táncosnők tánca nem «modern mozdulatművészet», hanem ókori mimusok pantomimikus játékaiknak leszelidített mása. A két énekbetétet, mely valóban kissé eloperettesíti a színt, az első előadás után kihúzták. Fehér ruhában, kék átvetővel megjelenő Péter apostol nem kenetes rétor, hanem exaltált hittérítő. Onno, ha hangban talán nem is tudta az expresszív hatásokat teljes mértékben érvényre juttatni, átélésben új Péter apostolt adott. Ugyanilyen erőteljes volt a kereszténység színpadi apotheozisa. Komor ünnepélyesség és vallásos méltóság van e részben és nem lehet lelki emelkedettség nélkül nézni a jelenetet.

A következő szín díszletének puritánsága is megkapó. Egyszerű, rideg kolostorfal, ajtó, két ablak, jobbra fenn. Balra a háttérben Bizánc kupolái. Nem lehet elfelejteni Tankréd és Izóra találkozását és búcsúját. Őszinte, forró, pátosztalan líra fűti Hartmann szavait és Eis fájdalmasan lemondó Izorájának költőien szép mozdulatait. Ennek a színnek még Maria Mayen remekbesikerült kokett Helenája ad derűs földi varázst.

A megfáradt Ádám önmagába roskadásának melankóliája színezi a különben rendkívül impulzív Hartmann Keplerjét. Observatoriuma baloldalt, magasán fenn, egy torony erkélyén áll. Ugyanez változik Danton szónoki emelvényévé majd. A háttérben Hradzsin tornyai, prágai háztetők — vetítve. Nem kertben játsszák e képet, hanem a királyi vár egy alacsony, kőfalakkal körülvett terrasán. Valami udvari ünnepség lehet a palotában: zene szűrődik ki halkán az alkonyatba. Herterich karcsú, túlfinomult, dekadens, maniakus Rudolf császára alig lép ki a spanyolos díszbe öltözött hajbókoló udvaroncok közé, máris megadja a jelenet tökéletes stílus-atmoszféráját, melyben a szíve mélyén szabadságra vágyó Ádám fuldokol. A második Kepler-jelenetből sem vettek át. A tizenegyedik kép teljesen elmarad, a párisi forradalom nem mint Kepler álma elevenedik elénk, hanem egy esztétikai értéksíkra helyezve a többi képpel. Így tehát Hartmann nem alszik el boroz-

gatva, hanem felgyúlva a lelkében új erőre kapó látomásoktól, már a forradalmár Danton alakjának csirázását érzékelteti képzáró, erőteljes monológjában.

Valóban: Dantonja felülmulhatatlanul sikerült. Hartmann beszédművészetének expresszív ereje tűzcsóvákat gyújt. A tömegjelenetek is pompásak. Komor, kopott, szűk párisi kis tér, a háttérben barna, fekete házak — vetítve. Egy piszkos katlan, melyben szertelen szenvedélyek zubognak, véres gőzökkel festve pirosra a fekete háztetők fölött az ég alját. A guillotine elől, a sugólyuk közelében áll. Ehhez támaszkodva vall szerelmet Hartmann Dantonja a márkinőnek. Pompásan pointirozza a rendezés a lázasan lüktető jelenet minden mozzanatát. A fiatal tiszt öngyilkossága, a két arisztokrata behurcolása, a márkinő leszúrása, — mind plasztikusan hangsúlyozott részletek. Hartmann Dantonjának két megkapó momentuma van a szín végén. Saint-Just vádjait hangosan kacagva fogadja. Amikor a nép ellene fordul, fejbecsapja a kiábrándulás. A végső szavakat fáradt rezignációval mondja. Nem fenyeget, csak megállapítja ő, az örök ember, aki már átélte egy Miltiades tragédiáját:

Doch höre: in drei Monden sollst

Du folgen mir auf diesem Weg.

Illúziók és keserűség nélkül maga lép a vérpadra, hogy megszabaduljon az élettől. A következő képek öreg Ádámjának fáradtsága árad el lelkében. Amikor a guillotine-ra lép, megpillantja a hóhér-Lucifert, pár pillanatig mozdulatlanul áll: most ismeri fel démoni utitársát és új útra induló daccal vágja annak gúnyosan vigyorgó arcába:

Henker, geschickt: ein Riese fällt!

Legördül a függöny. A látomások két és egynegyedóraig tartó első része véget ért.

Szünet után: XI—XV. színek. Az egyetlen szünetnek itt történő beiktatása a színpadon megvalósítható «Tragédia»-tagolásnak legideálisabb megoldása. Ha már nem lehet szünet nélkül, egyetlen hatalmas iramban lepergetni Madách többbás drámai vízióit, leghelyesebb itt, a mult és a jelen határán, a legizőbb drámaiságú jelenet után beiktatni a szünet nyugvópontját.

Eddig teljes a komoly siker, de ha arra gondolok, hogy ezután jön még a Tragédia legproblematikusabb hatású négy képe — félek. Tudom, hogy Paulaynál kezdve senkinek sem sikerült Páris után a hatást fokozni. London, a falanszter, ürgjelenet, jeges vidék — négy álomszínénél mindig csökkent az érdeklődés.

A londoni jelenet alatt megenyhül félelmem. A szín mozgalmas, eleven, ügyesek a szövegösszevonások. A templom és a Mária-szobor a színpad jobb oldalán, a kocsma, vele szemben, a szín baloldalán van. E két ellenpontot a háttérben végighúzódo Tower-fal köti össze, amely előtt áthúzódo emelvényeken, a háttérben vonul el az akasztási menet, kiemelve és mégsem toladódo hangsúlyt nyerve. A Ma szele csapja meg a nézőket. Még inkább fokozódo az aktualitás varázsa a falanszter-jelenetben. A rendező és díszlettervező ragyogó ötlete volt, hogy festett gépezetek helyett egyszerűen lebo-csátották a színpad különben láthatatlan világítási berendezését. Az ú. n. világítóhidak a kábelek szövevényével, acélszerkezetével, különös apparátusaival állandóan lassan fel és le mozognak a háttérben. Kísérteties ennek a «sivár acélkölteménynek» hatása. A Költő egy-egy mondatára fel-fel-

morajlik a nézőtér. A messze jövőbe pillantó zsenit csodálják. A falansztert vezető aggastyán nem komikus hatású, hanem félelmes, zord, ahogy a ráeső rideg, fehér fényben áll, kiemelve a környezet szürkességéből. Maria Eis ebben a jelenetben saját Éváját mülja felül. Szem nem marad szárazon a nézőtérén, amikor gyermekét elszakítják tőle. Hartmann még itt is ki tudja emelni az érdektelen passzivitásból Ádámot. A kép végén megszédül az ember feje, amikor az egész színpad a szemünk láttára elsüllyed.

Az ürrjelenetben két bábu repül a színészek helyett. A sötét égbolton az esővetítógép fényzuhataga kelti a suhanás illuzióját. A fátyolfüggönyre vetített földgolyó egyre kisebb lesz, majd újra nőni kezd, miután visszaereszkednek rá Ádám és Lucifer. Hartmann és Tressler oldalról beszélnek. Úgy látszik, hogy ez a tipikusan könyvdrámai jelenet szcenikailag megoldhatatlan. Minél hatásosabban sikerül az ürben való repülés érzékeltetése, annál kevésbbé figyelnek a mélyértelmű szövegre. És ha elmaradnak a külsőségek, unalmassá, érdektelenné válik annak a hallgatása, ami olvasva megkapó. A Burgszínház később, a január 27-i előadástól kezdve törölte ezt a teljes szint.

Az eszkimójelenet sem marad hatástalan. Különösen erősen reagál a közönség a nálunk szállóigévé lett mondatra :

*Bist du Gott, so mach,
Ich f'leh, es gäbe wenigen Menschen
Und Robben mehr.*

Ebben a képben dublöz játszotta Évát. A próbákon a prémekbe burkolt segédszínészno némán mozogta meg pár másodperces jelenetét, míg az utolsó színre már átöltözött Maria Eis az eszkimókunyhó mögül mondta : «Gegrüsst sei, Fremdling, ruh dich aus!» A «szinkronizálás» sehogyan sem hatott jól, mire Eis asszony adta az ötletet, hogy a mondat maradjon el és a dublöz artikulatlan, állati hangon maga hívja be a kunyhóba Ádámot.

Az eszkimószín színpadi talajtagolása azonos a következő színével : ugyanaz a rézsút hátrafelé emelkedő emelvényrendszer szerepel itt, mint a második és harmadik színben.

Amikor Lucifer felébreszti Ádámot lidércnyomásos álmából, gyönyörű zengéssel deklamálja Tressler a madáchi verseket. Az utolsó kép végén megasad az ég és újra látjuk az első szín mennyországát. Felemelően csengenek az Úr szavai és az első emberpár a földre borulva, a végtelen ég alatt imádja teremtőjét. Utoljára vész el a sötétben a pompás kép. Szinte vallásos hangulatban áll fel a közel négyórás előadás után a közönség.

A Burgtheater előadásának sikerült a mai nézőhöz közelhozni *Az ember tragédiájá*-t és még hozzá nem önkényes eszközökkel, hanem a nagy mű belső szerkezetének színpadi érvényrejuttatása és Madách egyéni színeinek s legfőbb gondolatainak csaknem hiánytalan átmentése mellett. Ebben nagy segítségére volt a színpad művészeinek a «Tragédia» tökéletes új fordítása Mohácsi Jenő avatott tollából. A bécsi sajtóban egyhangú elismerést aratott Mohácsi Jenő, akinek munkáját a *Napkelet* januári száma külön cikkben már méltatta.

Talán nem tévedünk, ha azt hisszük, hogy a burgszínházi bemutató nyitánya lesz a «Tragédia» külföldi új siker-sorozatának.

Németh Antal.

Bethlen István angliai előadásai.
(Genius-kiadás. 1934. 120 l.)

A magyar közönség részletesen értesült Bethlen Istvánnak a múlt év novemberében Angliában, a Cambridge-i egyetem és különböző tudományos-politikai társaságok meghívására tartott előadásairól. Politikai jelentőségükről itt nem akarunk szólni, mi csak azt szeretnők a beszédek olvasásával kapcsolatosan elképzelni, hogy milyen hatást tehetnek azok hallgató közönségükre?

Nem is abból indulunk ki, hogy az előadó egyénisége már önmagában is milyen súlyt adhatott a kimondott szavaknak. Egy államférfiú, aki a világfelfordulás évtizedében, egy jelentéktelenné tett nemzet élén is a «békebeli» államférfiú presztizsét és tekintélyfogalmát tudta nevének világszerte megszerezni, talán épp azért, mert nem izgatott, nem hangoskodott, nem kereste a szenzációt, mint a többiek, hanem egy régi nagy iskolából származott, minden viharban helytálló hajókormányosnak mutatkozott. Nem csupán egyénisége, hanem valóban előadásainak tartalmi hatása volt oka az izgalomnak, felhördülésnek, amit utánuk ellenfeleink sorában tapasztalhattunk.

Már beszéd tárgyának kiválasztásával is hirtelen nagyot lépett előre a küzdőtéren: Nem a magyar szenvedések, vérvesztések szubjektív előtárása, elszakított testvéreink sorsa áll a középpontban. A Kárpátok hegyláncain veti meg lábát és onnan néz széjjel a mai Európára. Aki őt hallgatja, az előtt az elszakított magyarság visszakapcsolása már nem is probléma, hanem a világ legtermészetesebb dolga. Szinte

szót sem mond róla s az idegen hallgató is borzad a lehetőségtől, hogy az európai népek a legrövidebb időn belül ne tennének eleget ez egyszerű igazságnak.

A természetes tárgyilagosság nyílt tekintetével néz sokkal messzebbre mindjárt. Szinte hűvös okfejtéssel, mint akit, hallgatóságával együtt, csak a bonyolult problémák érdekessége érdekel s véteknél tartana olyan argumentumokat, amelyek a tiszta látást elhomályosíttatják. A felvilágosodni kívánó idegen hallgatóság céljainak szolgája, nem mestere akar lenni. A tót, rutén, román, szerb, horvát, német érdek az ő előadásában teljesen egyenlő értékek a magyar érdekekkel. Kultúrértékek, mint ahogyan az minden népnek szabad fejlődéslehetősége. Közös emberi kincsek; bomlásra, rothadásra való átengedésük «mérég-gócpointokat» támaszt az egész emberi társadalom szervezetében. A nemzeteknek, a magyarnak s volt nemzetiségeinek önrendelkezési jogán túl semmit sem kíván, semmi külön magyar igényt sem jelent be. Ezzel valóban európaivá tudja tenni a kérdést, sőt az egész emberiség kérdésévé. Minden mesterkélttség nélkül sikerül, az aktuális diplomáciai helyzetkép rajzolásával, a «politikai földrengés-terület» veszélyeit európai veszélynek bizonyítania.

Az őszinte tárgyilagosság itt egyúttal a legügyesebb módszer. Az idegen hallgatót valóban megrendítheti az ősi magyar kultúrának az az öntudata, amely éppen a magyar nemzeti érzés eme mély hallgatásából elődobban. Ami igazságos emberi alapokon rendeződik, az új önálló

országok, a volt Magyarország területén, — az máris együtt él és dolgozik majd velünk. S talán együtt a most zsákmányukon erőszakoskodó népek is: Európa ezen «etnográfiai törmelékterülete» talán egykor mintája lehet a nemzetállam-fogalom valami új, emberibb, kultúrképesebb kialakulásának.

Amit a magyarság ezeréves múltjához fűződő rágalmakról, nemzeti-ségeink kultúrelenes elnyomásáról mond, azt tárgyilagos hangjában mintául vehetné bármelyik tudományos történetíró is. És valóban nagyszabású tudományos tanulmányok s magábaszálló elmélyedés kellett ahhoz, hogy ilyen röviden, éretten, plasztikusan tudjon beszélni bonyolult kérdések lényegéről, ilyen kézzelfoghatóan egy tájékozatlan hallgatóság számára is. Előadását e szempontból tudományos-irodalmi remekműnek kell tartanunk. Ezeréves fejlődésen, etnográfiai viszontagságokon, nagy európai kultúrösszefüggéseken ily rövid szóval, az érdeklődést mindig növelve, a tényeket a hallgatóságba szinte belevésve, — így végighaladni: valóban mesteri teljesítmény. Aki, magyar ember is, a dunavölgyi nemzetiségi problémát a legalapvetőbb történeti szempontokra vetítve akarja megérteni, az olvassa el Bethlen előadásait.

Mesteri a legszárazabb érvelésanyag kezelése is, a statisztikáé: rövid számokkal a magyarság kultúrszeropének mozgalmal képe. Minden önbízott hangsúlyozás kikerülésével sikerül ezt a kultúrszeropet a gondolatmenet központjává tennie, a magából-értetődőség meggyőződését keltve. Szenzációs fordulatai: Korszakok rajza, amelyekben a magyar néptömeg a nemzetiségek mellett az elnyomott nép, vagy amikor a könyörületes vendégfogadó magyart házából kiveri a beszívárgott idegen, nem előre készített szenzációk, a

hallgató magától ébred reájuk és várja, hogy kimondják őket.

Távol áll az irodalmi eszközök keresésétől, szinte érezzük akaratát, hogy a tárgyiaság síkjából ki ne emelkedjék. Olvasás közben is élvezet elképzelni, hogy milyen jól eshetett hallgatóságának az a visszavisszatérő összefoglalás, rendszerezés, amellyel a gondolatmenet lényeges alapjaira helyezkedett újra és újra. Semmi fantáziára spekuláló, tisztázatlan fogalmat, képet sem használ. A szavak nem arra valók, hogy saját erejükkel hassanak, hanem hogy utat engedjenek a tények erejének, amelyek mögöttük állanak. Tudatos következetességgel csinálja végig ezt a stílust, akár a hivatalstílusig is leereszkedve. Mintegy észrevétlenül válik színessé, mozgalmassá, fantáziát megragadóvá előadása, elszűnve erősíti igazságát hasonlatai, amelyek néha a klasszikus angol humor világító erejével hatnak. Nemzeti fájdalomokról sem igyekszik hatásos kirobbanásokkal meggyőzni. Mint egyszerű tényről, úgy beszél róla. Tény, amivel számolni kell, mint a természetelemek bármely más elemével. Belenyugodni sohasem fogunk: «Ez árulás lenne testvéreinkkel szemben — és ezt Önöknek meg kell érteniök!»

Az előadások hatását végtelen üdének, tisztítóknak kell elképzelnünk; a hallgatóság a mesterkéeltségnek, ügyeskedésnek, zavarosságnak minden lelki foltja nélkül állhatott fel helyéről. És, úgy hisszük, nemcsak a magyar olvasó érzi ezt: Egy tiszta, ténytudású emberhez ragaszkodó, magyarázó előadás után, mégis a drámai megrendülés érzésével. A valószínű drámai ereje tapad a mondatokhoz, megrendít, de felemel, s egyszerű, mély meggyőződést ad a cselekvésre: Hiszünk, hogy akik hallgatták, cselekedni is fognak.

Hajnal István.

Pintér Jenő : Magyar Irodalom története. Tudományos rendszerezés. Hatodik kötet : *A magyar irodalom a XIX. század második harmadában.* Budapest, 1933. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság kiadása. 952 l.

Pintér Jenő nagyszabású műve, az eddig legteljesebb magyar irodalomtörténet, immár befejezéséhez közeledik, még pedig kápráztató iramban. Az első kötet alig négy évvel ezelőtt jelent meg s a most kiadott után még csak egy van hátra. Hat kolosszális könyv négy kurta év folyamán — ez föltétlenül tiszteletre méltó teljesítmény. A sietés nem válik a mű kárára, sőt mindinkább azt árulta el, hogy Pintér Jenő egyre világosabban látta munkája rendeltetését s a *rem tene, verba sequuntur* igazsága beteljesedett nála is.

A Napkelet több ízben megemlékezett e hatalmas munkáról s a kritikus már kevés újat mondhat, annál szívesebben ismétli az eddig elhangzott dicséreteket. Pintér Jenő könyvének legnagyobb érdeme, hogy emberileg minden elérhető, felkutatható anyagot feldolgozott. Ez a teljesség aztán egy másik értéknek lett melegágyává : a legrégebbi anyag is elvesztette száraz, unalmas jellegét. Amellett, hogy a rengeteg anyag nélkülözhetetlen forrása a szaktudósoknak, egyúttal élvezhető olvasmányává lett az irodalomért rajongó műkedvelők sokaságának is. E műben a magyar szellemiség sokféle tényezőin kívül bele van dolgozva az egész magyar történelem. Amit a szakkutatás a magyar szellemiség tág mezején eddig betakarított, az a maga fontosságának arányában mind teret kapott Pintér művében s a sokféle tényező a maga sokszínűségével egymásra hatva, egymásba fonódva olyan fejezeteket tár fel, mint valami izgalmas regény. Nem csodálkoznánk, ha e mű minden művelt, sőt egészen kisműveltségű

magyar ember könyvei közt megvolna. Mentől szegényebb valaki, annál inkább ügyel rá, hogy hiányos könyvtárában legyen legalább néhány olyan könyv, mely könyvsorozatokat pótol. Mennyi mindent pótol Pintér Jenő műve? Bele van préselve minden, ami a laikust érdekli s a tudóst további kutatásaiban útbaigazítja. E mindenfelé hatni tudásnak varázsa Pintér Jenő közlési stílusában van. Nem adja ki magát csalhatatlan esztetikájú tudósnak, nem húzza a maga kaptafájára az anyagot s művében semmiféle rendszer nincsen, az igazságos, leplezetlen anyagrendezésen kívül. Nem az a célja, hogy a maga egyéni nézetét minden műről és korról elmondja. Úgy érzi, hogy neki elsősorban a sokféle eredményt kell összefoglalnia. Szerényen háttérbe szorítja önmagát, de elénk hozza századok magyar irodalmának drámai életét.

A legkiválóbb teóriát is megfakíthatja az idő : Pintér könyvének anyaga szinte egészen friss marad késő évtizedek multán is. E mű spiritus rectora az, hogy minden kornak megadja a maga igazát, még pedig elfogulatlanul. Hogy a magyar századok irodalmi harca sohasem volt kevés zajú és mérgességű, korrunk szellemi meghasonlottsága mutatja legjobban. E küzdelmek élénk fejezetekben játszódnak le újra Pintér Jenő művében s ha a probléma talán ma is megoldatlan volna, a harcok felek szembesítése — akár valami törvényszéki tárgyaláson — megnyugtatta az olvasót, bármilyen világnézeten legyen is az, az igazmondás, a jószándék egyenessége, megvesztegethetetlensége, felől. E tárgyilagos hang azt a hitet is felébreszti bennünk, hogy Pintér Jenő el fogja találni a legfrissebb mai kor jellemzésének legalkalmasabb hangját is.

A hatodik kötet Kossuth Lajos

politikai pályájával kezdődik s a regény és dráma területén Jósika Miklós, Szigligeti Ede munkásságával zárul. Egy század második harmadának anyaga csaknem ezer oldalon. Igaz, vannak fejezetei, melyek magukban egy kis könyvnek beillenek. Petőfi életéről és munkásságáról, a róla szóló irodalomról száznál több lapon számol be Pintér Jenő. Eötvös Józsefnek szinte két, Arany Jánosnak hét, Kemény Zsigmondnak két, Madách Imrének két ív jut. Igaz, e kor Magyarország irodalmának fénykora. A magyar szellem világhírét három nagyság hirdeti külföldön s ezek közül kettő (Petőfi és Madách) e harminc év határai közé tartozik. Pintér Jenő palettáján dúsan bontakoznak ki a színek s a legkisebb vonás is ott van e pompában, minden számottevő életrajzi adalék.

Vajthó László.

Makkai Sándor: Hare a szobor ellen. Az Erdélyi Szépművés Céh kiadása.

Három könyv és egy cikk adott alkalmat arra Makkai Sándornak, hogy új kötetében összefoglalt tanulmányait megírja. A mások írása Makkai Sándor számára ez alkalommal sem olyan munka, amely a «kritikus bonckése» alá kerül. Makkai mintegy újraírja azt, amit a könyvek írói elfelejtettek megírni, vagy rosszul írtak meg. Nem annyira a munkáról, az eredményről beszél és nem a könyvekkel vitatkozik, hanem azokkal a felfogásokkal, amelyek az eléjekerülő írásoknak életet adtak. Számára csak az írásnak az eszmei, a felfogásbeli magja, végső leszűrődése a fontos, nem az, ami maga az írás, hanem az, ami az írásból a szellemi élet számára hatóerő. Az írástudó munkájának két részlete van: az egyik részlet befejeződik a könyv megjelenésével, a másik rész-

let ekkor kezdődik el. Makkai számára ez a második fázis a fontos, mindig és elsősorban az írás felfogásbeli rugóiról beszél, arról a végső okról, amely a közönség számára a könyvben leszűrődik, amely a közönség számára hat. Ő az a kritikus, ha ugyan egyáltalában lehet rá ezt az elnevezést alkalmazni, aki gyakran többször mond arról, amit a könyv akar mondani, mint amennyit maga a könyv mond a témájáról. Az írás számára egy gondolatkört tesz aktuálissá, melynek kapcsán elmondhatja a maga nézeteit. Ezek a nézetek pedig értékükben mindig túlmelegednek az aktualitáson.

*

A szobrot, amely ellen Makkai harcot hirdet, Kossuth, az iskolai tankönyvek és bizonyos mértékig Arany János állították. Kossuth azzal, hogy Széchenyit a «legnagyobb magyar»-nak nevezte el, a tankönyvek azzal, hogy Széchenyiből csaknem kizárólag annyit vesznek észre, hogy ő *először* gazdasági és *azután* politikai függetlenítést akart. Széchenyi halálakor Széchenyi szobra már annyira megmerevedett, hogy Arany János ódájában, mint «egékbenyúló hármass pyramid»-ról beszél azokról a könyvekről, melyeknek sohasem szabadna a magyarság számára piramissá dermedniök. Abban a harcban, mely az utóbbi időben az élő Széchenyiért folyt, a szobor-Széchenyi ellen Makkai Sándor ezzel a kötetével állt be: «A dicsőített, de élettelen szobor a magyar nemzet sírköve lenne». Azok közül, akik harcba szálltak a szobor ellen, Makkai Szekfű Gyulára, Hegedűs Lórántra és a fiatalok közül László Dezsőre hivatkozik. Tanulmánya kitűnő összefoglalása a háború előtti hazafiak görögtűzes, de lényegében üres hőstiszteletének és annak az újabb értékelési folyamatnak, mely a

szellemtörténeti irány keretében meglátja Széchenyi igazi alakját és követeli számára az igazi tiszteletet. Ez az igazi tisztelet, pedig Széchenyi munkájának nemcsak tisztelése, hanem elsősorban ismerete kell legyen.

*

Makkai két cikkben fogja egy kap alá azt a *homo aestheticus*-t, akinek Kosztolányi az egyik Nyugatban megjelent önmagáról szóló vallomásában vallja magát és azt az állítólagos *homo moralist*-t, akinek Erich Kaestner a maga Fabianját állítja. Kosztolányi a tiszta *aesthesis* alapján álló emberről beszél. A szépet és az erkölcsöt örök ellenfélnek látja, mint a szocialisták a proletariátust és a polgárságot. És közben elfelejti azt a sokat hangoztatott leonardói megállapítást, hogy: «ez a gép nem jó, mert nem szép», pedig ez a megállapítás is művész szájából való. Kétségtelenül igaza van abban, hogy az elefántcsonttorony még mindig tisztább és becsületesebb hely, mint egy pártiroda, de elfelejti azt, hogy elmúltak tőlünk azok a boldog idők, mikor csak a pártirodák alatt volt bizonytalan a föld. Ma a világrengés az elefántcsonttorony alatt is rengeti a földet. A «*homo aestheticus*» ne vegye ezt észre és vonuljon vissza önmagába, ha *tud* visszavonulni.

Kaestner «moralistának» nevezi hősét, aki azonban «csupán érzelmi szimpátiát vállal a jóval». Fabian olyan passzív moralista, mintha *homo aestheticus* lenne. A jó számára olyan kívánatos valami, amiért kisujját se mozdítja. Kosztolányi *homo aestheticusa* szerint az erkölcs zsarnoki erőszak, Kaestner moralistája szerint az erkölcs homályos és meghatározatlan érzés, melyet tett nem követ. — Végeredményképpen: a művész legyen csak művész, ha engedik; «Fabian pedig — nyugodjék békében».

*

Meschendorfer *Corona* című regénye kapcsán Makkai mondhatnók: fölfedezi a szász nemzetet a magyarság és elsősorban az erdélyiek számára. Hogy az örök-kisebbségi szász nemzetnek fölfedezése és megismerése a ma kisebbségi erdélyi magyarság számára milyen haszonnal járhat, arra nagyon sok tanulsággal szolgál ez az «Erdélyi sorsok» című tanulmány. A történeti kisebbségi öntudat szinte zsarnoki célszerűséggel történt és történő kifejlesztése, az egyházak szerepe és sok más motívum nagyon sokat megmagyaráz abból, hogy miképpen maradhatott meg a németeknek ez a keleti szigete «szász nemzet»-nek évszázadokon keresztül. Nagyon sokat megmagyaráz a multból és nagyon sokat tanít a jövőre.

*

Mint írásmunkára talán leginkább azt lehet mondani Makkai e kötetére, hogy nagyon okos könyv, sőt — bölcs könyv. Makkai azok közül a papi emberek közül való, akik tudják mi a különbség a szószékről mondott és az írott szó között. Makkai, mint író, azon kevés művészeknek a rokona, akiknek munkája megdöbben és gondolatai az olvasóban új gondolatokat indítanak. Tanulmányai a szó legmaibb értelmében tanulmányok, mert értékük nem az, hogy megállapítanak, hanem az, hogy elindíthatnak valamit. Értékük nemcsak az, ami bennük van, hanem az is, ami nyomukban támad.

Szabó Zoltán.

Kozma Miklós: Az összeomlás 1918—1919. (Athenaeum-kiadás).

Az *Egy csapattiszt naplója*, Kozma első nagysikerű könyve a karácsonyi könyvpiacon folytatást kapott. Azt olvassuk az előszóban, hogy napló *Az összeomlás* is. Egyéni átélések és meglátások feljegyzése. Nem adja az idők teljes történelmi képét, de adja

azt, ami írója látóhatárán belül történt. A műfaji meghatározás szerény, mert Kozma mindkét könyve jóval több a naplónál; korszerű írói alkotás mind a kettő, melyben a publicista keveredik a riportterrel, az emlékiratíró az elbeszélővel, a kedvesen adomázó magyar úr a krónikaíróval. Nem regényesített élet, hanem a magyar múlt és jövő kegyetlen romokba torlódott mesgyéjén álló embernek az eseményekben felizzó életszemlélete.

A könyv az összeomlást viseli címmül, de olvasói az omladozásban magasra törő építést érzik ki belőle. A Szegedre összezsugorodott és onnan diadalmasan újnak teremtett nemzeti Magyarország legizgalmasabb története azoknak az élettükrében, akik hittek és nem ernyedtek el a reménytelennek látszó minden elvesztésben. Ők mutatkoznak meg a könyvben egyszerű emberi mivoltukban méltóságok, rangok és kivételezések nélkül. Mindnyájan tudtuk, hogy úgy a Károlyi-korszak, mint a vörös uralom alatt egy-kétezer elszánt ember mindennek fölébe kerekedhetett volna; azóta Trockij és mások leírásából megismertük az uralommegszerzés technikáját is. Kozma kitűnő lélekfestéssel írja le, mennyire megvolt Budapesten egyenként az elszánt emberek sokasága, csak éppen tennitudó csapattá nem tudtak valahogy összeállni. Az a kis mag nem volt képes kialakulni, mely mágneses erővel magához vonzotta volna a többit és megmentett volna annyi veszendőbe ment nagyot és szépet. Tömeglélektankutatóknak értékes adatforrás *Az összeomlás*; látjuk a tanácskozó, szervezkedő csoportokat, azokat a szálakat, melyek egybefűzik őket és elnyúlnak a kormányzás magas helyein állókhoz is; mindenki fojtogatónak érzi, hogy nem cselekedhet és mégsem cselekszik. Négyéves háború csodálatos bá-

torságú tettei után! A frázisok furcsa széruma megbénítja mindenki karját, új világ hirdetésével elvész a régi és megdermed az élet. Az elblovizálódásnak ezt az álmokóros képét, mely ma már szörnyű és lehetetlen vízióznak látszik, Kozma az ösztönös író remeklésével adja.

A magyar lélek azonban kitermi a dermedtség ellenmértét. Ismét figyelemreméltó tömeglélektani rajz, a feloldás. Szeged a mag. Indul mindenki oda. A szegedrejutás kénytelen romantikája és boldogan vállalt veszedelme beszövi a rongyosruhás, csillagtalán tisztákat a népmondák aranyfonalaival; gyűl, dagad a tábor, új honfoglalásra indulna, ha...

Ha nem volnának politikusok, sohasem cselekvő, mindent jobban tudók és nem örködnének megszálló franciák egy ujjászületni akaró ország izmainak feszülésén. Hogy a cselekedni akaró «szegediek» mit álltak ki, azt Kozma Miklós a fokozásnak, a belelátatásnak oly valóság-érzékeltetésével tárja elénk, hogy szinte elhal a lelkünk, mikor az egyik francia tiszt ezekre a szavakra fakad az örökös intrikák, árulások, visszavonások láttán: «Ez a nemzet halott».

Indulni akarunk a lebéklyózott szegediekkel magunk is. Menni, felrohanni a Duna—Tisza-közén. Amikor végre mozdulhatnak a nemzeti hadsereg csapatai, sietünk velük a Dunántúlra. Feltárulnak előttünk a megszületett új hadsereg kezdeti történetének eseményei, a vörösöknél szolgált tisztek javarészeinek nemzeti érdemei és buzog velünk ismét a bizakodó élet, mint Kozma Miklós balatonparti huszárjában, aki a harcok magyar nép fiából a katonanép fiává emelkedik. Megragadó és mélyen okultató az a párhuzam, melyet az író könyve végén tanulságul ad. Az összeomlás a széthúzó, fegyelmezetlen, örökké ellenzékieskedő ma-

gyarság intőjele. Az «én» helyébe a «mi»-nek kell jönnie. Az «én» Ázsiát, pusztát, fehérlovat, harcost jelentett; a «mi» Európát, várost, keresztet, katonát ad a magyarságnak. Problémáinkat nyugati értelemben kell megoldanunk. Nemcsak katonai, hanem politikai, kulturális, szociális és minden egyéb vonatkozásban is.

Összeomlottunk, mert szóban bővelkedtünk, de nemzetmentő tettekben szűkölködtünk. Vigyázzunk, hogy a tettekre való bénultságunk ne ismétlődjék többé. Ez Kozma Miklós szép és igen vigasztaló könyvének tanulsága.

A történész lelkiismeretes forrásmunkának használhatja *Az összeomlást*. Az olvasóközönség megismerheti belőle a mai Magyarország számos közéleti vezetőjét, a fiatalság pedig, mely az összeomlás eseményeit figyelő szemmel még nem élhette át, a népe sorsán legjobban aggódó magyar írók egyikének lelkén át osztályosa lehet a közelmúltnak, hogy annál vértettebben és annál tisztábban mehessen jövője felé, mely a nemzeté is.

Kilián Zoltán.

Gulácsy Irén : A kállói kapitány.

I—II. kötet. Budapest, 1934.

Eleven történelmeket megéltünk egyik nagy irodalmi problémája a történelmi regény. Helyén való-e, szükséges-e, szabad-e ma az írónak a történelem bástyája mögé menekülnie és mai érzelmeit, meglátásait és mondanivalóit letűnt korok elfelejtette alakjainak ajkára adnia? — kérdezik egyre többen és tüstént feleletet is kívánnak adni rá azzal, hogy a történelem allegóriájának, vagy akár szimbolumának akkor volt meg a helye irodalmunk életében, amikor a politikai hatalom tiltotta a kor magyar szellemének, az akkor érzett fájdalmas hangulatnak nyílt, igaz kifejezését és ezért szolgáltak példázatképpen a folyamatos életre a

történelmi keretek. Ma azonban mindent meg szabad írni, sőt mindent meg is kell írni, legyen tehát az íróban annyi bátorság, hogy leszámol a ma problémáival és viseli ezért a következményeket!

Vonatkoztassuk el e kérdést a nemzetnevelő és pedagógikus felületektől, a «régi dicsőség» tiszteletreméltó újrazengésétől, a «szent hajdan» emlékezetben nagyon, vagy kevésbé élő egyéniségeiről suttogott izgalmas anekdotonok romantikus feltárásától — amelyekkel a regényes életrajzírók különösen visszaéltek — és ha a műfaj irodalmi célját vesszük kizárólagos alapul, úgy az az érzésünk, hogy a történelmi regény mai megtagadónak nincs igazuk. Az előttünk folyó élet nem nyújt annyi példát és annyi történetet, hogy lelkünkben lármázó minden panaszunk, idegéleti ziláltságunkban minden sírásunk megtalálja kifejezési lehetőségeit keretei között. S kétségtelen, ma mindent és minden formában meg szabad írni, ám vannak a mának olyan végzettszerű kérdései is, amelyeket a ma az előttünk folyó kicsi történetekkel nem tud nekünk győzedelmes erővel példázni. Olyan valami volna ez, mintha az ismeretlen fogalmat ugyanazzal az ismeretlenel kívánnók magyarázni. Aztán meg vannak nagy vágyak, tiszta, szent eszmények, amelyekre ma példát és történetet keresünk, mesterkélttség, kiagyaltságszámba menne, de mert e vágyaknak és ez eszményeknek mindenkor élniök kell a lelkekben és mert a regénynek nemcsak művészi célja van, hanem az hang és közösségek sorsának hirdetője — ma sokkal inkább, mint valaha — az írónak, az elküldött embernek hivatása, hogy megmutassa azt a kort és azt a történelmi emberarcot, melyen rajta vibrálnak a tiszta vágyak, a szent eszmények.

Egyik ilyen sírásunk a minden

poklokon diadalmaskodó, szent szerelem különös átérkékelése. S az írónak ma valóban laudator temporis actinak kell lennie, amikor regényt-olvasó közönségünk a szabadszerelem, a próbaházasság, a családtalan házasság zavaros atmoszférájában él, ha elküldetésének megfelelően az élet egyik legkozmoszibbabb, összefogó erejének, a valódi szerelemnek szépségét akarja belénkviharoztatni, hogy fájjon a vágy és küzdjünk érte.

Már a *Fekete vőlegények*, de különösen a *Pax Vobis* megjelenése alkalmával felmerült ilyen vagy amolyan formájában a történelmi regény kérdése és Gulácsy Irén bizonyára leszámolt vele, amikor most megírta *A kállói kapitány* című kétkötetes regényét. Hőse a daliás magyar várkapitány, akit esküvője napján ragad el szépséges kicsi asszonyától a török. Ám a valódi szerelem erősebb minden halálnál és minden bűnnél és Zsegnyey János valóban szeret. Ezer küzdelem és romantikus kaland, küzdelmes esztendő és kóbor kalandorok, nyomor és betegség, zúgolódás, perlekedés az Istennel, pénztelenség és rabság és végén a már-már hajótörött, semmibe fult élet és mindebből kicsendül a szerelem ritmusa az egyetlen asszony, az eszmény iránt. S ez a szerelem győz és Zsegnyey János úr — minden fájdalommal mögötte és minden reménységgel és szépséggel előtte — öleli magához hűséges, szűzi hitvesét, Orsikát. Nem, ilyen felmagasztosult szerelemre hiába kereshetünk ma példát és történetet, pedig talán ez a szerelem válthatja meg valójában a világot és költöztethet békét a szívekbe és kiegyensúlyozottságot a világszemléletben.

Ha ebből a szempontból nézzük Gulácsy Irén e regényét, úgy azt az elküldött ember hivatása teljesítéseként kell felfognunk. Különösen akkor, ha ehhez még hozzávesszük azt a burkolt célzatot, hogyha a ma

emberpárjának annyit kellene egymás eléréseért küzdenie, mint évszázadokkal ezelőtt a török vérvivarok közepette Zsegnyey János úrnak és Orsikának, akkor teljesebb volna az egymás megbecsülése, szentebb a szerelem és a házasság és tisztább a család. Ime Gulácsy Irén ezért huzódott minden bizonyra a történelem bátyája mögé és ezért időszerű és szükségszerű az ő történelmi regénye.

Gulácsy, a történelmi regényíró, ezúttal is minden lehetőt elkövet, hogy a nagy vágyat és szent eszményt a couleur locale-lal szinte a végletekig menő pontossággal megfestett, hűséges történelmi keretbe helyezze. Történelmi tanulmányai tiszteletreméltóak, bár a regény művészi érdekeinek e kimerítő pontosság néha ellenmond. A fegyverek, ruhák, bútorok és házak, szokások és külső történések leírása helyelközzel fárasztó és a művészi egység rovására van. E néhol túlzásba vitt történelmieskedésért azonban bőségesen kárpótolnak a regénynek azok a fejezetei, amelyek a gályarabságról szólnak. Ezek a fejezetek szinte kilöködnek a mű egészéből, annyi dinamizmus, akkora életteljesség van bennük. Korántsem túlzunk, amikor azt állítjuk, hogy a gályarabság tárgyköre irodalmunkban most találta meg valóban művészi kifejezését. Csak természetes tehát, hogy a regény főhőse, a kállói kapitány is ezekben a fejezetekben éli legteljesebb emberi életét.

Érdekes állomása *A kállói kapitány* Gulácsy Irén művészetének és bár lehet és reméljük is, hogy nem ezzel érte el írói fejlődése teljét, annyi kétségtelen, hogy a gályarabság fejezeteinél mesteribbet még nem írt és hogy regényének alapeszméje és egész beállítottsága erős bizonyíték a történelmi regény mai és ilyenfajta megfogalmazásának szükségessége mellett.

Dénes Tibor.

Török Sophie : Boldog asszonyok. Elbeszélések. (Új Irók, Debrecen.)

Egyik szép versében Kaffka Margit-hoz szól szelíd írói alázattal Török Sophie: «...ki fákyla voltál minden asszonyok előtt.» Az ő művészetére azonban csak annyiból volt felszabadító hatással Kaffka, hogy minden gátlás nélkül, őszinte közvetlenséggel adja elő mondani-valóját. Problematikája teljes mértékben asszonyíróra vall, de homlok-egyenest ellentétben áll a *Szűnek és évek* írójának törekvésével. Míg Kaffka spontán asszonyportréi mögött a századforduló társadalmi elevenedik meg, mondanivalói ennek a kornak nőrevonatkozó kérdései voltak, addig Török Sophie finom beidegzettségű asszonyszeme egyéni érzéssel ábrázolja alakjait, de művésze egyedül a nő belső valója felé fordul, ahelyett, hogy társadalmi keresztmetszet megvilágításába állítaná.

Sajátosan elemző tehetség. Írásai azonban nem konvencionális formájában mutatják ezt a stílust. Zárt, kerek novelláiban meg tudja oldani a legnehezebbet: a *lélektani jellemfestést mindenestől a cselekménybe ékeli be.* A címadó novella, mely a boldog, törvényes házasságban élő asszonyok között egy magárahagyott kis leányanyát ábrázol, nemcsak lélekábrázoló képességéről, hanem erős reális érzékről is tanuskodik. Mintha élő modelltől rajzolna hű vázlatokat, levetkőztetve őket lelkük meztelenségéig. Reálisan megrajzolt alakokat ad, de nem a felület realitását, hanem a belső, a lélek valóságát.

Amit az előbbieken az alig öt ívnyi kis füzetrel kapcsolatban elmondottunk, művészi teljességgel főleg a címadó novellában valósul meg. A tíz évvel ezelőtt írt *Augusztus* című elbeszélés még magán viseli a kezdő író tétovázását, de a *Boldog asszo-*

nyok a maga tömör megfogalmazásában tökéletes kis remek, melyhez tudatos művészi állomásokon keresztül jutott el az író.

Tolnai Gábor.

Hantos Elemér : Magyarország gazdasági integritása. — Budapest, Athenaeum.

A múlt század végén már-már úgy látszott, hogy a liberális gazdaságpolitikusok reményei valóra válnak: termelés és fogyasztás, piac és forgalom egységes organizmussá, világgazdasággá épülnek ki. A világháborúban azonban a liberális gazdaságpolitika egész eszmerendszere halálos sebet kapott s a világgazdaság fiatal szervezete megsemmisült. A seb hogy sem gyógyul és a gazdasági liberalizmus képviselői úgy ülnek pozdorjává zúzott elméleteik felett, mint Marius Karthágó romjain. Néha Cassandra-szókat hallatnak, néha új terveket is szőnek, de a lázasan beteg gazdaság nem fogadja már el orvosszereiket, mert nem bízik bennük. Minden állam bámulatos erőfeszítéseket tesz és hallatlan áldozatokat hoz, hogy a nemzeti önellátás, az autarchia segítségével politikai szuverenitásával egyenlőrangú fegyverre tegyen szert a népek gazdasági versenyében. Az eredmény korántsem oly csekély, mint liberális közgazdászaink hinni szeretnék. A magyar iparfejlesztés, az olasz búzacsata, a német agrárpolitika eredményeit csak az elfogultság vonhatja kétségbe.

Természetesen más a helyzet Középeurópában s főképp az Osztrák-Magyar Monarchia utódállamaiban. Ezeket ugyanis a páris környéki békeszerződések éppen a gazdasági önellátás lehetőségeitől fosztották meg. Innen van, hogy a beteg Európa legbetegebb része Középeurópa, s ebben is a legsúlyosabbak Magyarország és Ausztria gazdasági bajai.

A középeurópai államok gazdasági

életének szervi bajain sem Briand, sem Tardieu, sem Hantos Elemér javaslatai nem segíthetnek. Páneurópa, Duna-konföderáció, *gazdasági integritás*: tetszetős jelszavak annak a leplezésére, hogy Középeurópa új politikai berendezése alapjaiban hibás. Ebből következik, hogy Magyarország integritásának kivívása jellegzetesen *politikai* feladat és módja a *területi* integritás helyreállítása ; a gazdaságpolitikai feladata csupán az, hogy a régi államterület gazdasági egységét teljes felkészültséggel bizonyítsa s ezzel erős fegyvert szolgáltatson külpolitikai küzdelmeink győzelmes megvívására.

Magyarország gazdasági egységének statisztikai és közgazdasági bizonyítékai Hantos Elemér terjedelmes könyvében is együtt vannak. Sajátosságos azonban, hogy a magyar mendence gazdasági integritásának érvényesítésére nem e gazdaságilag integer területnek egységes államban való egyesítését tartja az egyedül lehetséges megoldásnak, hanem «az ország gazdasági erőforrásainak helyes megszervezését és kihasználását, hogy gazdasági életünk ható erejét kiterjeszthessük a régi határokig, sőt azokon túl». Csakhogy gazdasági erőforrásainknak bármily tökéletes megszervezése sem teszi lehetővé, hogy *politikai határokon és vámfalakon át* gazdasági életünk hatóerejét a régi határokig kiterjeszthessük! Hiszen ezek a határok éppen azért épültek, hogy ezt megakadályozzák. A határok «spiritualizálására» csak egy mód van s ezt buzgón ajánlgatják is Tardieu, Benes és — Hantos Elemér : a dunai konföderáció. Természetesen *politikai áldozatok* árán. Hantos Elemér könyvének alapátvédedése, hogy ezeket az áldozatokat lehetségeseknek, s a gazdasági kényszert elégnék véli a szétkapcsolt részek összeforrasztására. Szembetűnő, hogy az általa avasolt gazdaságpolitika — lemond-

ván a revízióról — Magyarországot külpolitikailag közömbösítené s az utódállamokat erősítené. Nem hiszszük, hogy akadna magyar államférfi, aki a történeti Magyarország politikai integritását feladná, s a területi integritás követelését felfüggesztené oly konföderáció kedvéért, amelybe Magyarországon kívül Ausztria, Csehország, Románia és Jugoszlávia *mai* területükkel lépnének. A sok számmal és adattal alátámasztott érvelés ellenére is van bizonyos gyermekes egyszerűség abban, ahogyan jólképzett gazdaságpolitikusunk reméli, hogy államok, amelyek alig képesek egymással időről-időre egy-egy kereskedelmi szerződést megkötni, a szerződéses viszonynál bensőségesebb gazdasági szövetkezésre valaha is hajlandók volnának, ismétlem : politikai áldozatok nélkül.

Ezért van aztán, hogy a liberális gazdaságpolitikus oly lesújtóan pillant a politikusra ; bezzeg, ha átengednék neki a teret, boldogságban úsznék a világ, s viszont a politikus a gazdasági megváltókra : mennyi minden menne veszendőbe, ha az «egy tál lencse» politikája szabadon érvényesülhetne. Persze, élni nem szükséges, de *kereskedni* igen.

Valóban, a javak nemzetközi forgalma az a varázsszer, amelytől Hantos Elemér szerint minden jóra fordul. Alig is foglalkozik egyébbel. A nemzeti termelés, fogyasztás öncélú megszervezése, a külkereskedelmi mérlegnek kétoldali visszafejlődése árán biztosított egyensúlya nem rokonszenves előtte. A könyv büszkén viselt címe : gazdasági integritásunk — végül már valami középeurópai gazdasági internacionalizmus paradoxonává fordul. Hantos Elemér dugárut ajánl : javaslataiból integritás helyett gazdasági függés következik. Konceptiója ezért ellen-szenves s szinte önként merül fel vele szemben a kérdés : *Cui prodest?* Nyil-

ván csak az idegen hatalmaknak és tőkeérdekeltségeknek.

Ezen a két sarkon, a politikai tények negligálásán és a külkereskedelmi érdekek hangsúlyozásán fog Hantos egész tervezete. Részletesen elemzi Magyarország külkereskedelmi mérlegét s kutatja, miképpen alakulna ez a mérleg az egyes utódállamokkal való gazdasági együttműködés esetén. Középeurópa gazdasági politikáját az öt dunai állam szövetségére építené fel, mert ettől az értékesítés válságának megoldását, az ipari és mezőgazdasági árindexek (agrárrolló) egymáshoz való közeledését, a mezőgazdasági államoknak az ipari államokkal való preferenciális vámszerződését, az ipar nagyarányú kartellizálását s így fejlődését reméli. Kiterjeszti a figyelmét a vasúthálózatra, a postahálózat s a hajózási forgalom, a valutapolitika s a hitelszervezet szerepére is, mert ezekkel a szálakkal még szorosabbra lehet fűzni a konföderáló államokat.

Kétségtelen, hogy Hantos Elemér nagy, de alapjaiban és céljában elhibázott munkát végzett: Tardieu és Benes tervéhez logikusnak látszó alapépítményt szerkesztett. Munkája a dolog természetéből következőleg: mégis meddő marad. A plánum jól meg van szerkesztve, apró részletekig ki van dolgozva, csak éppen a politikai egyensúlyát vesztett Középeurópa s főképp a politikailag elégedetlen Magyarország nem hajlandó ezt a tervet önmagán kipróbálni, legalább is addig nem, míg történelmi pöre folyik. *mf.*

B. Késmárky Róza : Szent rögeszme.
(Budapesti Hírlap R. T. kiadása, 1932.)

Romantikus erdélyi városkában, a mult század végén pereg le a történet, amelynek középpontjában merész lélektani probléma áll: az asszonyi

meddőség-konfliktus micsoda válságokba sodor egy házasetet. Veéry Benő erdélyi magyar úr boldogan él feleségével, Teklával, akinek lelkében, amikor hosszú reménykedés után megtudja, hogy sohasem lehet gyermeke, egy rögeszme kezd kialakulni: beleéli magát abba a gondolatba, hogy férje boldogtalan, mert így vele kihal a Veéry-család. Az asszony elhatározza, hogy elválik urától és szerez számára olyan feleséget, aki anya is tud lenni. Így is történik, bár a férfi igyekszik megakadályozni felesége mániákusan akart tervét. Az új asszony és Benő házasete azonban nem boldog. Első gyermekük megszületése sem hozza közelebb a két embert. A második gyermek születése az asszony halálát okozza és ez oldja meg a megoldhatatlannak látszó helyzetet: a férfi és első felesége újra összekerülnek...

Nyilvánvaló tehát, hogy a nemesjellemű Teklát rögeszméje, — ha nem is tudatos erkölcstelenségre, de legalább is amoralitásba vitte. Klárit csak eszköznek akarta felhasználni és beleerőszakolta ebbe a nem neki való házasságba. Benőt majdnem örületbe kergette avval, hogy a hozzá nem illő asszonyhoz kényszerítette. Végül saját életét tette leginkább tönkre, amikor férjéről lemondott. Hogy ez a tisztalelkű, jóságában a martíriumig menő asszony hogyan ütközhetett ennyire össze az etikával: ennek a problémának a megfejtését kapjuk az irónőtól. A könyvnek kedves saajtsága a zamatos székely stílus, amely a maga keresztelenségében elárulja, hogy az irónő Erdélyből származik s ezek a számunkra szokatlan szófűzések az ő számára a régi, elveszített, de el nem felejtett otthont jelentik. A magyar regényírás első nagymestereinek hatása érezhető a stílusán, de a nyugodt vonalvezetés, a szerkezet arányossága s az érzéselemzés írói vénára vallanak.

(K. A.)

A Kisfaludy-Társaság új tagjai.

Mindenkor országos érdeklődés előzi meg a *Kisfaludy-Társaság* tagválasztásait. Bár mind a három hivatalos társaságunk egyformán magas irodalmi célt szolgál, a köztudatban három lépcsőfokot jelentenek ezek a nevek: *Petőfi-, Kisfaludy-Társaság, Magyar Tudományos Akadémia*. Három gradus ad Parnassum. A Petőfi-Társaság, noha arculata sokat változott az idők folyamán, ma is túlnyomóan a költők társasága, a Kisfaludy-Társaságban a széppróza művelői dominálnak s a tudományos írók, akik azonban jórészt a nagyközönséghez is közelebb állanak: a végső fok, az Akadémia, inkább a magáért való tudomány embereit foglalja magába. Bármennyi kivétel gyengítse is e megállapítást, a köztudat fokozatos komolyodást, emelkedést érez a három nagycélú intézményben, viszont a Kisfaludy-Társaságot érzi a *legjobb szépirodalmi fórumnak*.

E nagymúltú társaság ismét négy kiváló egyéniséggel lett gazdagabb.

Harsányi Zsolt. Nem sokkal van túl a negyvenen s máris egész kis könyvtárat írt össze. Költőnek, műfordítónak készült, van néhány kitűnő verse s *Byron Ijju Harold zárándokútjának* két énekét igen szépen fordította magyarra. Már pályája kezdetén a színház közelébe került. Mikszáth Kálmán több regényét szerencsés ihlettel költötte át színpadra, köztük elsősorban *A vén gazembert*. Újabban komoly társadalmi regényeket és novellákat ír.

Hekler Antal. Azok közül való, akiknek hajában még ritkaság az ősz

hajszál. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen a művészettörténet tanára, mint archeológus és műtörténész külföldön is széltében ismert, dolgozatait a legjobb európai folyóiratok sűrűn hozzák. Első fontosabb műve: *Römische weibliche Gewandstatuen*, már alig 27 éves korában napvilágot látott. Egy másik híres műve három nyelven is megjelent: *Bildniskunst der Griechen und Römer*. Nagyjelentőségű művei még: *A szobrászati stílus problémái*. — *Pheidias művészete*. — *Michelangelo*. — Legújabban a művészetek egyetemes fejlődését foglalta össze többkötetes műben. Kiváló munkásságát a *Napkelet és Könyvtárának* olvasói is jól ismerik.

Kornis Gyula. Kiváló pedagógus, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen a bölcsészeti tanészék professzora. Tisztségeinek, munkáinak megközelítő felsorolásához e szűk keretek közt nincs elég hely. A magyar pedagógiai életnek egyik vezető férfja, mint jeles szónok és előadó is országos nevet vívott ki magának. Világvonatkozásban is értékes műveiből csak néhányat idézhetünk: *Az ismerés és a priori elemei Platonnál*. — *A pszichologia és logika elemei*. — *A magyar művelődés eszményei*. — *Magyarország közoktatásügye a világháború óta*. — *Kultúra és politika*. Legújabb nagy műve: *Az államférfi*. A politikai lélek vizsgálata, — melyből a *Napkelet* az «érzelem a politikában» című fejezetet közölte mult évfolyamában.

Rédey Tivadar. A Magyar Nemzeti Múzeum Hírlaposztályának igazgatója. A *Napkelet* színi kritikusa. *Prizma* c. verseskönyvében kívül egy kötet kritikai dolgozata is megjelent.

Kiváló történelmi érzékű, finom izlésű esztétikus s egyike legműveltebb bírálóinknak. A magyar színház fejlődésének az utóbbi negyedszázad folyamán egyik leghivatottabb ismerője. Benne a tudós, az esztéta és az ihletett költő hármasszelleme él s ad szép harmóniát egy elfogulatlan, nemes becsvágyú s mindig tisztaszándékú művészetszemléletnek.

Folyóiratunknak kettős öröme van: azonfelül, hogy a Kisfaludy-Társaság legújabb tagjai mind méltók a kitüntetésre, három közülök, *Hekler Antal*, *Kornis Gyula*, *Rédey Tivadar* a *Napkeletnek* megalapítása óta legfőbb erősségei közül valók.

Móra Ferenc, a legeurópaibb ősmagyar.

Csak most érezzük igazán, hogy végleg eltávozott közülünk, mennyire egészen egyedülálló, mennyire eredeti, mennyire törőlmetszetten magyar és mennyire pótolhatatlan szín veszett el vele irodalmunkból. Életében tán nem is méltányolták eléggé. Volt, aki regionalista írónak tartotta. De ennek a véleménynek csak akkor lehetett volna létjogosultsága, ha régio alatt azt a sajátságos, zárt, de önmagában teljes világot értjük, amely ennek a drága, mélységesen emberi, mélységesen egyszerű de egyszerűségében is megbűvölő írónak a lelkében élt.

Most szinte pörölnünk kell a halállal, amely nagyon is korán ragadta el: nem is annyira a férfi évek delén, mint inkább a magára eszmélt egyéniség legdúsabb termést ígérő virágzásában. Móra Ferenc azok közül az írók közül való volt, akikben a lassú fejlődés a csodálatos tökéletesedéssel járt együtt. Amilyen nyugalmas, tempós, rangos volt a beszéde, gondolkodása és egész lelki habitusa, olyan tempósan, olyan ráérő nyugalommal hágott egyre följebb és följebb a klasszikus csúcsok felé. Alig

van írónk, akit a háború annyira megakasztott volna. Nagy zökkenő után csaknem egészen új elindulás kezdődött nála. Aztán olyan magaslatoakra ért, ahol már sietésre sarkalta volna az egyre közelebb mutakozó cél. De erre a gyorsabb ütemre már nem maradt ideje. Ha a halál is olyan lassú és nyugalmas vele szemben, mint ő volt az étellel, akkor egy egészen kivételes értékű oeuvre-rel gazdagabb a magyar irodalom, amelynek így is egészen kivételes szépségű ajándékot hagyott.

Móra annak a sornak a végén haladt irodalmunkban, amely Mikszáth-tal indult, Gárdonyiban és Tömörkényben folytatódott és benne végződött. Egyes témák rokonsága, az, hogy mind a ketten úgy szerették Szegedet, a szép tiszparti várost, egészen természetesen érlette meg azt az esztétikai mérlegelést, amely szerette Mórát Tömörkény-epigonnak vagy legalább is Tömörkény folytatásának tekinteni. Az ítélet teljesen téves. A rokonság csak bizonyos közös talajjában mutatkozik. De míg Tömörkény az epizódyszerűség pompás kismestere, addig Móra különösen, ahogy végső kibontakozásában az *Ének a búzamezőkről* epikus szélességében és az *Aranykoporsó* monumentális távlatában megmutatkozott, a művészi tökéletességet kereső nagy alkotók közé tartozik.

Már elindulásakor többet vártak tőle. Mikor a *Festő halála* című ősi népi zamatokban gazdag, páratlan derűjű regénye megjelent, sokan titkon a magyar Mark Twaint üdvözölték benne, a magyar humoros regény megteremtőjét. S ha ezt a reményt korán megszakadt pályáján nem is töltötte be teljesen, az tagadhatatlan, hogy egyik legnagyobb és legfinomabb eszközökkel dolgozó mestere a magyar humornak. Ez a humor sose volt fanyar, mindig aranyba csillant, mint a nap verője. Ha itt-

ott meg is villant benne egy-egy leheletnyi szkepszis, szinte hajszálvékony és fölényében is finom irónia, mindig szeretetreméltó maradt, gyöngéd és jóságos, körülcirógatta azt is, akit megcsipkedett, nem sujtott le, hanem fölemelt, a kiegyensúlyozott biztonságnak felhőtlen életöröme áradt benne, amely boldogan tárult az élet változatosságának örök szépsége felé, még a hibákban és gyöngeségekben is felfedezte az élet örök ritmusát. Móra humora sohasem nevetett ki, legfeljebb megbocsátón mosolygott.

Ez a mosoly állandó csillogás volt Móra arcán és ez a mosoly nem hiányzott egyetlen művéből, egyetlen mondatából sem. Alapja pedig az a józan, mindent megértő, a a legnagyobbban sem csodálkozó, de a legkisebben is a végtelen tükrét látó bölcsesség volt, amelyet a föld közelében, a természet emlőin nevelkedett parasztőseitől örökölt. De ennek az ősztönös bölcsességnek hatalmas vértete is volt egy, szinte a polihisztorság határán járó európai műveltségben. Móra széleskörű kultúrája, tudományos készültsége ugródeszkája volt fantáziájának. Tudományossága viszont soha nem ragadt bele száraz doktrinárságba, mert fantáziája és páratlan művészi érzéke varázslatos mosolyát még tudományos munkáin is elárasztotta. A művészi képzetnek és a tudományos felkészültségnek tökéletes harmóniája hozta létre Móra chef d'oeuvrejét, az *Aranykoporsót*, amelyben páratlanul érdekes és kerekded, művészi szépségével sokszor egészen elbűvölő mese keretében a világtörténelem legdrámaibb fordulójának misztikus erői izzanak. Egy ifjú szerelem regényében világok omlása. A bájgráciáinak és a monumentalitás titánjainak tündéri revüje ez a regény, amelyhez a világ legképrázatosabb tájai adnak színpadot.

Páratlan szakácművésze volt a magyar ízeknek. Szava a magyar

televényből szívott erőt, zamatot. Mondataiban tiszaparti nádak hajlékonysága ringott. Nyelve a legaprólékosabb fordulatig híven követte eredeti észjárását, amelynek kerekait a hamisítatlan, szűzi érintetlenségben maradt magyar lélek rúgói kormányoztak.

Igaz ötvösként bánt a szavakkal. Cizelálta őket, de ezt senki sem vette észre. Művészete, pedig a legtudatosabb művészet volt, önkéntelennek, magától adódottnak látszott és ebben mutatkozik legnagyobb és legcsodálatosabb művészete. Olyan könnyedén és kedvesen tudott csevegni, mint senki irodalmunkban, de legfelszínesebbnek látszó csevegésének, játékos gondolat ekvilibrisztikájának is volt egy ponton komoly és kemény napja. De tudott monumentális erejű is lenni, ám ezt is olyan játékosan csinálta, mintha a mázsás súlyok, amelyeket emelgetett, papírmáséból készültek volna bohókás szemfényvesztésre.

Rokona kevés volt a mi irodalmunkban, talán a világirodalomban is. Talán *Gulácsy Irén* tiszaháti novellái, *Ragyogó Kovács István* történetei fakadtak ugyanarról a töről, amelyről Móra gyönyörű májusfája kihajtott. Ha világirodalmi rokonsága után kutatok, egészen találomra Timmermansnak, a nagy belga írónak mosolya villan felém. Ez a modern Breughel szintén az ősi népi gyökerekből szitta tisztaderűjű, a tragikus mult felhőiből is kimosolygó életörömét. Az ő mosolya is mulhatatlan. Szavának a népi ízek fűszere ad páratlan zamatot. Csak talán Móra nagy kulturáját nem találom benne. De magyarnak kell lenni ahhoz, hogy valakiben az őseredetiség romlatlansága s a nagy kultúrák öröksége ne menjen egymás rovására. És Móra ilyen remekbe virult, hibátlan fajtájú magyar volt.

Kállay Miklós.

Színház.

Fáy Szeréna.

1865—1934.

Madách remekének színpadi fél-százados ünnepe után egy héttel ki-dőlt Paulay nagy művészegyüttesé-nek egyik büszkesége, a Nemzeti Színház tragikai műsorának ötven évet meghaladó időn át egyik osz-lopa. Az *ember tragédiája* bemutató-ján ő mondta el Mihály főangyal himnuszát az Erőhöz, egy évvel utóbb pedig — Jászai Mari közvetlen örökében — a tizenkilencéves szí-nésznő már Éva sokszínű alakjában lépett a közönség elé. Ezzel a szerep-pel azután évtizedek során harmad-félszázánál több estén jelent meg a lámpák előtt, többször, mint a szín-ház Éváinak hosszú sora együtt-véve.

Jászai Mari hősi méretű nagysága, lobogó képzelete mellett kibonta-kozni, elfogadtatni, sőt méltányol-tatni valóban nem volt csekélység. Fáy Szeréna mindezt elérte, helyét mind a nézőtér, mind a kritika sze-mében becsülettel megállta még azok ban a feladatokban is, melyekben nagy elődjének emlékével kellett meg-birkóznia. Elérte azzal, hogy nem összehasonlítgatásra nógató utánza-tot adott, hanem maga is lelket és tehetséget, önerejét és előkelőt. Feje-delmi alakja, megejtő szépségű dekla-mációja a színpad klasszikusainak ígét mintegy piedesztálra emelte, aki tőle *Csongor és Tündé*-ben az Éj cso-dálatos monológját vagy *Troilus és Cressida*-ban Cassandra baljós pátho-szú révületét csak egyszer is hallotta, az szó és lélek együttes szárnya-lásának el nem feledhető ígétetébe került.

Pályájának végső szakában a rea-lista színpadi ábrázolás területén is megmutatta erejét, tekintélyes anya-szerepeiben, polgárosszonyok mar-

káns alakjainak egész sorával teljes hitelű tolmácsolójává lett a hétköz-napok grandiozitásának. Az *Elné-mult harangok* Todorescu pópánéja maga volt a kicsattanó életvalóság, Hauptmann *Bundá*-jában pedig a tolvaj mosónő, Wolfné rajzával egyi-két nyujtotta az utóbbi évtizedek legkülönb és legmélyebben járó ko-mikai alkotásainak.

Halála a magyar színésznevelés-nek is fájdalmas vesztesége, elköltö-zésében növendékei a bölcs tanító-mester ajkának s a szeretettel gyá-molító mentor szívének megnémulá-sát kettős gyásszal siratják.

Emelkedett emberi lélek szállt el vele: Fáy Szeréna nemes és erős volt nőnek is, s minden sorsfordulat-ban az volt *magyar* asszonynak! Neki szól a nemzeti imádsággá lett magyar *Híszkegy* ajánlása, akinek a vörös örület napjaiban is volt bátorsága az elhúnyt kartársa koporsóját magába-fogadó sírgödörbe — nemzetiszíni szalagot vetni utolsó üdvözetül.

Körben.

W. Somerset Maugham *vígjátéka a Nemzeti Színházban.*

Maugham színpadjainknak gyakori és mindig szívesen látott vendége. A Nemzetiben most először jut szóhoz, egy régiebb komédiájával, mely-ben kevés a színházi «izgalom» s az egyéb darabjaiban megszokott exoti-kumnak is legfeljebb az egyik, gyar-mati ültetvényvirányokról ideszaba-dult figurában van némi nyoma. Ez a nyers és heves gumiültetvényes fogja ostrom alá a fiatal asszonyt, éppen akkor, mikor a férj szüleinek harminc évvel ezelőtt, asszonyszökte-tési botrány közepette lezajlott «há-romszög»-ügye a szereplők váratlan találkozása alkalmával a fiatalok közt támadóban levő újabb háromszög-

eset részére, mintegy «szíves mihez-tartás végett», siralmas megvilágítás-ban idéződik fel a multak ködéből. A lecke nem fog a mai nemzedéken, hiába látják maguk előtt az egykori láng áporodott és fojtogató füstjét; hiába, hogy a vesztésébe könnyebb a férji beletörődés, mint évtizedeken át hősiesen elviselni a nőhódítói diadalt: az élet körbenforgása meg nem áll, a maiak semmit sem tanulnak a tegnapiak tapasztalatából, élnek örök jogukkal, hogy ők is elronthassák az életüket és kihívassák saját külön végzetüket.

Fanyar életszemléletet kapunk, de az angol rezignációnak jótékony fátylával gondosan enyhítgetve. A darab legjobb leleménye az öregek hármasa. Kétünö ötlet volt egyszer a megszo-kott szindarabvégek után is újra szét-vonni a függőnyt: hadd lássuk a híres «nagy szenvedély»-ek törté-netének eddig oly gyanusan titkol-gatott utolsó fejezetét! A villám-sujtotta férjet begyógyult sebével és kárörvendő derűjével; az együgyű gyermekasszonyt, ki a gyermekség-ből már rég kilábolt, az együgyűség-ből máig sem, s végül a «szerencsés» szívablót, ki szerencséjének karrier-jével, egész tönkretett életével adja meg az árát. E három embersors tük-rében aztán az ágaskodó fiatalok szörnyű szerelmi problémája is meg-kapja azt a mulatságosságán túl gon-dolkodásra is készítő megvilágítást, mely a nemesebb vígjátéki hagyomá-ny sajátja.

Ódry Árpád finom rendezői irá-nyításában az előadás is ezt a jó ha-gyományt szolgálja. Az élen ebben is az «öregek» járnak. Márkus Emilia éreznivaló örömmel, felvillanyozott becsvággyal mutatja meg a «bal-lépése» idejének stílusában önmaga fonákjára fordult örök «babaasz-szony»-t. Elragadó a humora, csodá-latbaejtő a színessége. Ódry csupa fölény, őszi derű és természetes

úriasság. Kürthy György karikatúrát ad, de minden mozzanatában gazdag lelki fedezettel. A lélekrajz finom ki-dolgozásával juttatja jelentékenység-hez Uray is a fiatal férjnek színé-szileg cseppet sem hálás szerepét. A teherbírás próbáját egyelőre csak a szerelmesek: Rápolti Anna meg Perényi nem állják meg eléggé. Amannak jó hangjai, biztató játék-részletei is vannak, de sokszor még túljátszásba téved, emeből a szere-péhez megkívánt nyers férfiaság me-rőben hiányzik, amit csinál, csinált-ságnál: mimikai fintoroknál és hang-tornánál alig több. Salgó Ernő szö-vege a legjobb fordítói színvonalon áll.

Rokonok.

Móricz Zsigmond vígjátéka a Nemzeti Színházban.

Utóbbi évekbeli legjobb regényei-nek egyikéből kanyarította színpadra a szerző ezt az ujdonságot. Alapos kanyarodót tett, míg a pisztoly-dörrenéssel végződő regényt ezzé a rezesbandás polgármesterválasztásba torkolló komédiává «átköltötte». Ki-csiny ország: rokonország — ez a tétel ott is, emitt is, csakhogy a re-gény a rokoni érdekektől fojtogatott hivatali becsület kálváriajárását mu-togatja, a vígjáték meg csupán — színpadi helyzeteket akar belőle ki-csiholni. Móricz váltig erősködött, hogy nem alakított át ő semmit: megírta a témát újra, máshogyan — ennyi az egész. Kötve hiszünk neki. A darab az első feldolgozás nyomait igen is erősen mutatja. A szürke levéltárnokságból főügyési minden-hatóságba csöppent Kopjás Pista története az ügyesen és színesen meg-írt első felvonásban a színpadon is úgy van elindítva, hogy szinte nyíl-egyenesen a tragikai vég felé kíván-kozik. A továbbiakban az író már csak azon mesterkedik, hogy témá-jának méregfogát — minél kelleme-

sebben zsongító érzéstelenítéssel — kirántsa. A második felvonásban a rokonság-téma színpadi kizsákmányolása hovatovább kimerül, s mivel komolyabb konfliktusnak a szerző óvatosságából támadnia nem szabad: a regényben olyan magyarán kimondott városi panamákat itt jobbára csak úgy körüliskurálják és elepizódoskodják. A harmadik felvonás pedig a szó legteljesebb értelmében — hiányzik. Helyette előbb egy Móricznál éppen nem szokatlan házastársi civakodást kapunk, ezúttal bohózati hangnemben, a becsipett férj testi-lelki levetkőztetését a kardos menyecske által, aki kilométerszámra prédikál s erkölcsi oktatását a sűrű refrénül visszatérő «nyavalyát», «frászt» és «dögöljenek meg»-féle, üdítő természetességű szólammal juttatja némi nyugvópontokhoz, majd pedig nyámnyila hősét hirtelenül fölfelé buktatja, egyenest a polgármesteri székbe, mire a kapzsi rokonság lepkeáncba is újra megindul — s Móricz akár elülről kezdheti a darabírást, mert az elhajított bumeráng megint visszaperdült a markába.

Ne kívánja a kritikától, hogy mérőben színpadi számítását irodalmi felülvizsgálattal ellenőrizgesse. A regénynek tisztelet, a többi néma csend. Csak a színház jeles munkáját illeti meg föltétlen elismerés. Az ilyen vidékivárosi légkör ott mindig pompásan megeremtődik, ennek Csathó Kálmán kipróbált mestere. S az együttesből is mindig valóságos külön Móricz-garnitúra telik ki: a férfias kedvességű Petheő Attila, a csöppentetten magyaros vérmérsékletű, üdítő bájoságú Somogyi Erzs, az epizódban is kariatidvállú Rózahegyi meg Vaszary Piroska, a fegyelmezett ravaszságú Lehotay, a mindig egyéni ízű Sugár s a népes «társadalom» többi apraja-nagyja egytől-egyig kedvében jár az írónak s kedvére a szórakozni-

vágyó közönségnek. Együttes munkájuk az értékeesebb-hamisításnak valóságos remeke.

Fizető vendég.

Góth Sándor vígjátéka a Vígsházban.

Vígjáték? Ezt maga a derék színezszerző sem igen hiheti el. Dehogy is gondolt ő egyébire, mint felelőtlen, gondtalan, sőt gondolattalan szórakoztatásra. Felkapta Ivor Novello szerzői ötletét — ki különben ezt az ötletet maga is meglehetősen sokadik kézből «szerezte»: a pénzzel bélelt, de bárdolatlan emberek (ez esetben megtollasodott budai svábok) jószándékú, de kétbalkezű viselkedését a születési előkelőségek (ez esetben elszegényedett főméltóságú hercegnők) portáján s a végén közmegelegedésre mindent «jóra fordít» azzal, hogy a kékvérűeket a nemkékvérűekkel keresztül-kasul összeboronálja. Bohózati routineja tagadhatatlan, a neveltetés petárdáit mindig úgy tudja elhelyezni, hogy a kívánt helyen és időben robbanjanak. Jobb is lett volna ennyivel beérnie. De a második felvonásban nem bírta megállni, hogy egy kis jófajta demokratikus «korunk szava»-t is meg ne kockáztasson, aminek írói őszintesége több mint kétséges, viszont az őszinte bohózati szándéknak sokat árt. Az izlés tükrének sem éppen mondható a darab, elég sok durvaság is megakad benne, holott nyilván érezni, hogy a szerző ilyenkor nem oda lyukadt ki, ahová igyekezett, csak az így vagy amúgy *hatásosnak* vélt színpadi helyzetek csábításának nem bírt ellenállni.

Az ilyen törekvésű munka már fogantatásában is tisztára szerepdarab. Magának is, feleségének is valami egészen szokatlanul hálás feladatot szánt itt a szerző, de végül e részben is valamelyes kelletlen túlbuzgalomba esett. A két szerepet egy kissé agyonírta s azután mind a ket-

ten egy kissé agyon is játsszák. Meny-nyivel többet szoktak ők nyújtani máskor, a más szerzők darabjaitól kínált — kevesebből! Az együttesből tiszteletparancsolóan kiemelkedik Makay Margit gögös és finnyás hercegnője. Ez a nagytehetségű színésznő itt valósággal a semmiből teremt. Egy félig-meddig megütött alaphangból kiindulva a lélek egész szimfoniáját zendíti fel. Mozgása, értelmi és izlésbeli fölénye, a vaskos tapintatlanság jelenetében a szubtilis lélek sértődöttségét visszatükröző remek arcjátéka: legmaradóbb színpadi élményeink közé tartozik. Peéry Piroska is mestere annak, miként lehet egyetlen jelenetben alakot, jellemet, sőt életsorsot feltárni; a jelenete végén felcsattanó taps már nemcsak a kitünő színésznőt, hanem a valósággal személyes ismerősünké lett, eredeti és egyéni «Fonzi grófnő»-t is búcsúztatja. Turay Ida most is mint a nyájas korlátoltság specialistája jeleskedik. Hasonló területen valóságos meglepetésszámba megy Hajmássy Miklós tartózkodó jóízűsége; a fiatal művésznek ez idáig talán legfigyelemreméltóbb munkája. A rendezést szintén Góth Sándor látta el — mondjam-e, hogy a legteljesebb odaadással?

A párizsi vonat.

Zsolt Béla színműve a Magyar Színházban.

A kispolgár «Wunschtraum»-ja ez, azé a pesti kispolgáré, akinek lelki-sége ránknézve olyan rejtélyes és tőlünk olyan idegen, akár a Marslakóké, de Zsolt Bélának örök s úgyszólván egyetlen írói tárgya. A textil-dzsungel és szőrmesivatag területéről gyűjtögeti alakjait, kiknek mintaképei e darabok előadásain a színházi zsöllyékből és zártszékekről részesülnek a «gnóti szeauton» malasztjában.

Az *Oktogonban* honi talajra szo-

ritva, egymás lelki kisugárzásában találkoztunk hősietlen hőseivel, most egy ilyen «oktogoni» aranyifjút a nagyvilág és nagy élet forgatagába lök ki, ott figyelni annak megrázkódtatásait és lelki ráfeleléseit, hogy a végén ott is arra az eredményre jusson, hogy: a viharos kalandok hősiségét sem az ilyen nádorutcai Kelemen Leók számára találták ki.

A keret: egy racionális és minden igényt kielégítő házassági terv, mely végül valóra is válik. Közbul zajlik le a barátságos képű kis-életből a talányos arcú nagyéletbe kívánckozó völegénynek félig akart, félig csak adódó élménye a zürichi szálloda finom-vegyes környezetében. A romantika itt hozzá egy szép, homályos multú és még homályosabb jövőjű leányanyának személyében köszönt be s Leó belekóstolhat mindabba, ami jól szabályozott és biztos mederbe terelt pesti élete folyásába torlaszul aligha sűrűsödhetnék össze. Az élet szabadúszóinak ebből a hinárosából a végén ösztönösen visszakívánczik az Oktogon-környék Ararát-hegye felé. A rejtélyek nője utóbb Genfben merényletet követ el a maga balti hazájának diktátora ellen, de Leó erről már — hál' Istennek — csak az Oktogon-kávéház békés menedékében értesül. Ám sütögessék el a pisztolyokat mások, ő még a nagy útra is — megtöltetlenül vitte a magáét.

Korábbi darabjaiban a szerző szorosabbra fogta a szálakat, most bármily «szenzációs» fordulatokkal operál is, alapjában meglehetősen állóvízben evez. Keretének minden-napiságában több az élet, mint a kalandregény jócskán papirosízű szövédéjében. A nagy szenvedélyek asszonyát eléggé egyhangú mozzanatokban szerepelteti, s a szép és hatásos megjelenésű Lázár Mária játéka is túlságos passzivitásban reked el. A Törzsre bízott szerelmi kalandorban is jobbára a füzetes

regények emléke kísért, a művész maga sem igen találja meg benne az alapot, amire építsen. Legbiztosabb rajz a Kelemen Leóé, ezt a tehetséges Ráday Imre ki is tölti igazi élettel és egyéni szeretereméltósággal. Kabos — mint mindig — az eszköztelenség nagy virtuóza. Peti Sándor is lényében hordja az apró fordulatok nagy hatáselemeit. Pillér Vera új név a színlapon s új ígélet a színpadon: benne a «mai típusú» lányalakok megfelelő hitelű színpadi tolmácsolóra lelhetnek.

Dr. Praetorius sebész és nőorvos.

Kurt Götz komédiája a Belvárosi Színházban.

Vígszínházi *Hókuszpókusz*ából emlékszünk ez újdonság szerzőjére, ki ezúttal is jobbára afféle színpadi hókuszpókuszt művel. Egy jól megírt, szokatlanul nagyméretű szerep körül forgatja a dolgokat, mindennapi értelemben vett logikával seholsem élve, azzal inkább szándékosan játszva, bűvész módjára dobálódzva. Ezzel az alakkal az orvosi nagyképűségnek, korlátoltságnak és kenyéririgységnek mutogat számárfületeket, ami Molière költőtárs óta meglehetősen népszerű vígjátékírói kedvtelés. Az ő iskolájában maga a rettenetes Shaw is megfordult, Götz pedig már Shawtól is vett néhány különórát.

Eléggé fogékony tanítványnak bizonyul: a *frappirozás* fogásait jól elsajátította s valamennyi színpadi képében ügyesen él velük. A humorral és életvidámsággal álkuruzslói gyakorlatot űző emberséges érzésű

orvos alakját vonzóvá és sokszínűvé bírja tenni s a színésznek — már csak önzésből is, hisz a szerepet eredetileg önmagának írta! — ritka gazdagságú játékkalkulát teremt. Nálunk Beregi Oszkár vállára nehezült ez a feladat, de az örvendetesen megtisztult és megnemesedett tehetségű művész a nekifeszülés verejtékéből semmit sem éreztetett, hol a meleg humornak, hol az éles szatírának fényében villantotta felénk a fordulatokat, melyeket az egyéniség erejével az itt nehezen elérhető, de feltétlenül elvárt egységbe fogott össze. Talán csak hangosságát kellene itt-ott mérsékelnie, fölénye a nyugodt és cirógotóan meleg szőejtésben csak annál nagyobb nyomatékkal érvényesül.

Rajta kívül színészileg különösebben számottevő feladat úgyszólván senkinek sem jut. Legfeljebb a vendég Maklárý Zoltán kap hatásos, noha alapjában teljesen egyhúru alakítanivalót a laboratóriumi szolga kriptaszagú szerepében. Harsányi Rezső a ponyvaíró Watson figurájának diszkrét megformálásával, Baróti József az orvosi fegyelmi bíróság elnökének alakjában, pompás maszkjával és fegyelmezett játékával tűnik ki. A hölgyeket a szerző elég mostohán bocsátja útra. A liliumutcai spanyol nővel az ifjú Végh Sári nem sokra jutott: «csattanó»-ra felépített jelenetét túlságosan elidegeskedte.

Sebestyén Károly kitűnő fordítása valósággal rangemelésszámba megy, nemkülönben a Hermán Richárd friss és ötletes rendezői megoldása.

Rédey Tivadar.

Képzőművészet.

Molnár C. Pál.

Az új magyar festők egyik legnépszerűbbike, Molnár C. Pál gyűjteményes kiállításon mutatta be újabb munkáit a közönségnek. Képek és

rajzok roskadásig megtöltötték az Ernst-Múzeum termeit, jeléül annak, hogy termékeny alkotó, könnyen, szinte vidáman fest s a derűs, játékos életöröm valóban kicseng valamennyi alkotásából. Nem csoda, hogy

az olasz quattrocento mestereit szereti leginkább, azok a csodált mintaképei, hiszen őt is hasonló hangulatok ringatják, midőn bibliai történeteket elevenít meg. Hasonlóan hozzászólunk, a vallásos tárgykör békés, idillikus epizódjaihoz vonzódik, Jézus születésének, a királyok imádásának napsugaras jeleneteihez. Nem érinti a passió zord fenségét, lelkében azok a kis, színes olasz predellaképek zsonganak, melyek szentek jótéteményeiről, szerzetesek békés munkálkodásáról mesélnek.

Mesélni: ez művészetének egyik célja. Kevés festő van; kinek a tárgy, miről megemlékezik, oly fontos lenne, mint Molnár C. Pálnak. A megoldás mikéntje, mi másoknál a legtöbb gondot okozza, nála magától kialakul, amint a mesélésbe belefog. Sok minden izgatja képzeletét, nemcsak valóságos témák. A mitológia csodálatos világa épúgy vonzza, mint annak itt maradt dokumentumai, a bronzból öntött, márványból faragott antik szobrok töredékei. Sokszor visszatér a női akt szépségéhez s igyekszik azt illő keretben, itt-ott zsánerszerű motívumokkal felcifrázva megrögzíteni. Sohasesm válik unalmassá s aki a sok termet végigjárja, egy pillanatig sem szabadulhat a tárgyi érdekességek varázsától.

Miért ne mesélhetne modern festő érdekes dolgokról is? Rembrandt a batáviaiak összeesküvésének kísérteties képével, Greco Orgaz gróf temetésével, vagy Bruegel és Bosch kifogyhatatlan bőségű témáival ma tabu lenne? Közönség és művész egyaránt belefáradt már az utóbbi évtizedek szürke tárgyválasztásába, az obligát fekvő akt, a korszó egy almával, két almával, három almával únos-untalanig ismétlődött. Molnár C. Pál, mint külföldi kartársai közül jónéhány, rájött arra, hogy érdekességekhez is szabad nyúlni s igazán volt, hogy megtette.

Újabb alkotásai azt mutatják, hogy hosszú római tartózkodása szerencsés volt, kiemelte vágányából s az új olasz festészet hatása alatt megmenekült attól, hogy modorossá váljék. Formarendszere mentesült attól az édeskés íztől, mely már-már kezdett elhatalmasodni rajta. Színei frissen ragyognak.

Nem szabad megfeledkezni grafikájáról, mely művészetének talán legverőfényesebb oldala. Kis, színes lapjai rendkívül artisztikusak, Cyrano-illusztrációi pedig az új magyar fametszés csúcspontját jelentik. Annak, ki ily szuverén ura e műfajnak, nemcsak joga, hanem kötelessége is nagyobb helyet szorítani neki munkásságában, nem hisszük, hogy Európában sok oly művész akadna, aki annyira kiváló illusztrátor-képességekkel rendelkezne, mint Molnár C. Pál.

A Céhbeliek.

A Céhbeliek nagy seregszemléje ismét egy sor kitűnő tehetséget vountatott fel a Nemzeti Szalonban. A kiállítás megemlékező része Kőrösfői Kriesch Aladár néhány képével idézte a magyar praeraffaetizmus legjobbjának munkásságát. Az idő kegyetlen, jobban mondva kegyetlen. Kőrösfői Kriesch művészetének nem tesz jót a történeti távlat, képei ma fáradtan és szürkén hatnak, a személye körül kialakult mozzanatok pedig üvegháznak. Gödöllőnek nem adott igazat a múlt idő, mint ahogy Szolnoknak sem: kegyes, ügylászik, csak Nagybányával szemben volt.

A kiállítás legnagyobb meglepetése Medveczky Jenő, ki szerkezetileg épített, pompás tájképein kívül mint arcképfestő is bemutatkozik. Arcképfestészetben utánpótlás eddig nem jelentkezett. Az idősebb generáció, elsősorban Glatzra, Karlovszkyra, Ballóra gondolunk, nem nevelt magához méltó utódokat s szörnyűség,

hogy egy-egy hivatalos, reprezentatív képmás mily kontár-sereget tud csak megmozgatni. Medveczky méltónak mutatkozik az örökség átvételére. Kivételes technikai tudása, borotvaéles jellemábrázoló képessége s önkéntelenül is az előnyösség felé hajló formalátása hivatottá teszik arra, hogy az arcképfestészetet művészete tengelyének tegye meg s a nagy siker nem fog elmaradni.

Csoportkiállítás az Ernst-Múzeumban.

A száznegyvenötödik csoportkiállítás legérdekesebb szereplője Gádor István szobrász, kinek eddig főképp keramikája volt népszerű. Ezúttal zsánerfigurákat állított ki, parasztoikat, menyecskéket, munkanélkülieket, szállítómunkásokat. A zömök, plasztikus alakok az új magyar szobrászat fiataljainak szellemével rokonok s nem a torzító német stílussal, mely Gádor keramikájára oly erősen rányomta bélyegét.

Istokovics Kálmán festményei mintha lassan megszabadulnának a túltengő rajzos elemtől, mely eddig uralkodott rajtuk. Ha színezése még itt-ott nyers is, némelyik képe a nagyszabásúság felé vezető útra lép. Vörös Géza frissen dekoratív vásznai

a művész újabb fejlődéséről számolnak be. Novotny Emil Róbert művészete, mely nagy ígéretnek indult, egyelőre megakadt, újabb vásznai túlságosan kisigényűek.

Csánky Dénes.

A Nemzeti Szalonban Csánky Dénes gyűjteményes kiállítása került a közönség elé. Csánky sok nemzetközi bemutatkozáson sikereket ért el s mint tájképfestő egyike a legismertebbeknek. Újabb művei következetesen szaladnak a megkezdett úton tovább, a művész célja a természet szépségeinek emelkedett hangú interpretálása.

Elmélyedő szeretettel keresi ki a természet motívumaiból azokat, melyek annak nagyvonalúságát mutatják. Nem időzik a részletelnél, széles festőiséggel fogja össze mondani-valóit. Mélyen átérzi a tónus finomságait s itt-ott dekoratív hajlandóság is kiérzik törekvéseiből. Lírikus hajlandósága finom formákban, borongós hangulatokban éli ki magát s e kiállítás azt mutatja, hogy művészete kifejezési eszközeiben egyre egyszerűbbé, tartalmilag pedig egyre gazdagabbá válik.

Genthon István.

Zene.

Látványos balettek bemutatása — mintahogy ezt a tapasztalatok mutatják — ma aránylag a legkisebb kockázattal jár. A közönségnek az a része, amely különösen látnivalóként lelkesedik, az operaházi balettekben találja meg igényeinek legteljesebb kielégítését. Ilyen az Operaház legújabb műsorszáma, *Strauss Richard* «József-legenda» című pantomimje is (az orosz balett számára 1914-ben írta), amely a táncról az ökölvívásig szinte sorozatos mutatványszámokból épül fel. Idegizgalmakról a cselek-

mény gondoskodik: József megkíséretésének, kíntatásának és felmagasztaltatásának története, amit Strauss zenéje, ez a hatalmas hangszertömeg mint nagyszerű felvevőkészülék tükröztet vissza. Strauss, a zenekar utólérhetetlen virtuozsa, itt sem tagadta meg magát. Hol fest, hol leír, hol mesél, hol hatalmas páthosszal szaval ez a zenekar, de minden nagy vérbősége mellett sem tud igazán megragadni. Megcsodáljuk a mesteri készségét, de valami csalódást érzünk. A nagy erőpazarlás, a mi-

nél megkapóbb kifejezésre való állandó törekvésnek ellenére valami sajátos elkülönülést érzünk a zeneköltő és a műve között. Mintha ez a nagy hang csak arra kellene, hogy takarja az igazi mély megindulást, az érzelmek őszinte átélésének hiányát, ami nélkül a legragyogóbb zenekar sem tud valódi hatást elérni. Strauss mindent meg tud zenésíteni, amit akar, mégpedig kerek egészben, plasztikusan, majdnem kézzelfoghatóan, csak egyet nem tud. Beleolvadni a tárgyba, eggyé válni vele, megőrizni az ösztönösen nyugvó lelki megindulás töretlen nagy vonalát, önmagából jövő biztonságát. Ehhez túságosan tudatos művész.

Walter Rózsi Putifárné szerepében operaénekesnőnél különösen méltánylandó kitűnő mimikai képességét mutatta be. Zsedényi Károly József szerepében, alig páréves színpadi multját tekintve, igazi tehetségnek bizonyul. Alakításán az egyéni felfogás hiánya még erősen meglátszik az az egyoldalú ösztönzés, amelyet a rendező részéről a túlzottan lágy, szinte édeskésen szentimentális felfogásra kapott és amely éppen nem volt helyénvaló.

A díszletezés nem a korszerűségéből indult ki, hanem az orosz balett rendezőinek barokk elgondolását másolta a színpadra. — A zenekart Fleischer Antal szokott szakavatottságával vezette.

*

«Collegium musicum» címen igen tanulságos előadássorozat indult meg az idén, amely eddig három estén át magyarázatokkal kísért szemelvényeket nyújtott I. az opera történetéből, II. az orosz népdalról és Mussorgskijről, III. a francia dalról és Debussyről.

Természetesen egy előadás keretében ezekről a témákról csak ízelít

tőt kaptunk: mire valami kibontakozhatott volna, már vége is volt a szemléltetésnek. Ezen a módon mindig elkerülhetetlen a műsorok összeállításának kissé «műkedvelő» színezete, amely innen is, onnan is kiragad valamit a nélkül, hogy az egyéni vagy korstílus kifejlődésére, megkülönböztetésére rámutathatna. De még így is csak örülhetünk egy vállalkozásnak, amely a sok lecsépelet hangversenyszámok helyett valami érdekeset, újat, korszerűt, nálunk különösen kevésbé ismert zenei értékeket ismertet. Így az első előadás Lully, Rameau, Händel, Leo, Keiser, Grétry ismeretlen operáiból nyújtott egy-egy számot, felidézve a vágyat a XVIII. század, eme nagyszerű stílusegységet felmutató kor, többi operaszerzőinek (A. Scarlatti, Traetta, Jomelli stb.) megismerésére.

II. *Mussorgskij* a tehetség és fajiság őseréjében az oroszok legnagyobb zeneköltője. Hol bontakozna ki ez az erős fajiság tisztábban, mint a vokális zenében, ahol a zene a szöveggel való szoros egységében már természetszerűen magábaszívja az illető nép nyelvének zenei sajátosságait. Mussorgskij operáin kívül a dalaiban alkotott nagyot. Fáradhatatlan volt abban, hogy alkotásaiban az orosz néplelket, szenvedéseinek, küzdelmeinek történetével megörökítse. Az orosz népzeneből indult ki, de ezen keresztül az általános emberhez is fel tudott emelkedni. Dalaiban is felismerjük a vérbeli színpadi muzsikust, akinél mindig a drámai, a karakterisztikus elemek állnak előtérben. Harmonikája, melodiája tökéletesen simulnak a szöveg költői és nyelvi sajátosságaihoz; eredetiségükben még ma is teljesen modernnek, újszerűnek hatnak. Az előadásra kerülő «Gyermekszoba-jelenetek» a gyermekvilág finom realizmussal megfestett kis képei. A «Napvilág nélkül» című dalciklusa talán a legegységibb

alkotása igazi önvallomás, ami meg-rázó bepillantást enged az alkotó lelkébe. Csüggedt, mély szomorúság, mint szürke felhő teszi fátyolossá a dalok alaptónusát. Legszebb köz-tük az «Elégia». A tragikus sorsú zeneköltő élte alkonyán visszatekint: örömök, amik valamikor boldogították, messze tűntek s mikor előrenéz, csak a bizonytalan jövő sötét árnyé-kait látja maga körül. Az emberi sors tragédiája ez a kis dal mindennek elkerülhetetlen, visszahozhatatlan el-mulása, ami élt, virágzott, örökké-valóságot követelt. «A halál dalai és táncai» dalciklusban ismét élvezték a szöveg hangulatának nagyszerű zenei festését, az ellentétek mesterei szembeállítását, a jellemző erő gaz-dagságát.— Egy pár jelenetet hal-lottunk még a «Kovancsina» és a «Szorocsinci vásár» című operáiból, amelyek csak halvány sejtelmet nyujt-hattak az ezekben rejlő zenei kincsek-ről. Ha már szövegük és terjedelmük miatt nehézségekbe ütközik a művek előadása, bár volna alkalmunk több részletben is megismerni. Az előadást a híres «Hopak» című dal zárta be, Mussorgskij legismertebb dala. Szá-guldó, gyújtó elevenségű ritmusa, jellegzetes melodiája most sem té-vesztette el hatását.

III. A francia dalról és Debussyről tartott előadás ugyancsak az erős tisztafajiságú zene jegyében folyt le. Sajnos, a műsor első része (XVI. századbeli Jézus-dalok, XVIII. szá-zadbeli pásztordalok, egy turbadur-dal a XVIII. és egy gúnydal a XVI. századból) a maga történeti légköré-ben a legkevésbé sem tudott ki-bontakozni ahhoz, hogy a francia dal fejlődéséről, nagy formagazdagságá-

ról megfelelő lépet nyújtson. Ezt különben a hallott dalok feldolgozása is meggátolta. Annál jobban élvez-tük a Debussy-dalokat olyan előadás-ban, ahol a kíséretet *Bartók Béla*, Debussy hangszépségeinek ihle-tett tolmácsolója látta el. Mi teszi annyira jellegzetesen franciává De-bussy művészetét?

A francia nyelv zenei dikciójának gondos kihámozása, a szózenének dallammá való kiterjesztése, a teljes beleélés olyan francia költők, mint Verlaine, Pierre Louys, Bourget szel-lemébe; artisztikus, rendkívül mér-téktartó, kifinomodott érzék és ízlés a zenei kifejezésben. Világszemléle-tében van valami a hellén művészet életélvező derüjéből, amely gazdag, teljesen eredeti harmóniáinak érzéki szépségében keres kifejezést. Nem törődve a hagyományos összhang-zattan elveivel, csak a természetes akusztikai törvényekből indult ki, mikor sajátos harmónikáját meg-al-kotja. Tiszta zeneisége rendkívüli hatással volt a fiatal zenészekre; a modern zeneforradalmának megindí-tóját látják benne. Az előadásra ke-rült dalok: «Aquarelles», «Chansons de Bilitis», «Chansons de France és a «Pelleas és Melisande» operának egy megkapó részlete — amennyire már ilyen keretek között lehetett — igen élvezetes képet nyújtottak a «musicien francais» stílusáról.

A befejezőelőadás «A magyar nép-dal és hatása az új magyar zenére» címmel a közeljövőben lesz *Kodály Zoltán* felolvasásával. A minden mű-velt magyar embert legközelebről érdeklő téma így a leghivatottabb tolmácsolásban kerül tárgyalásra.

Prahács Margit.

A hónap szellemi élete.

Január—február.

Az elmúlt hónapok folyamán politikai, szociológiai, irodalmi és művészeti problémák egyforma erővel foglalkoztatták a magyar szellemi életet.

A Szellemi Egyesületek Szövetségének Kongresszusa.

A budapesti kongresszusnak, a szövetség immár kilencedik kongresszusának alaptémája a *hagyomány* és *forradalom* volt. S a hat előadónak — Freyer professzor (Leipzig), Poiriet professzor (Alger), Tarnovszky szenátor (Varsó), Hekler Antal, Stefani ny. miniszter (Róma) és gróf Bethlen István — az volt a feladata, hogy megvilágítsák a hagyomány és forradalom szerepét a világképben, a tudományban, az élet ritmusában, a művészetben, a gazdasági életben és politikában.

A témának úgy elméleti, mint gyakorlati vonatkozásai sokszerűen és érdekesen tárultak fel az előadásokban és az igen élénk eszmecserékben. Az utolsó húsz esztendő nagy forradalmi és átalakulási álltak a teóriával szemben előtérben.¹

Az első előadó Freyer professzor volt, aki a problémát német példán tárgyalta, amelyhez Vermeil párizsi professzor szolt hozzá s a köztük a francia forradalom kialakult s a német forradalom kialakuló tradíciójának szembeállításával figyelemreméltó eszmecsere indult meg. Vermeil érdekesen világította meg a francia-német lelki megértés lehetőségét, mint a politikai megértés feltételét : ez azon fordul meg, hogy megérti-e és hogyan fogja fel Németország a francia forradalom liberális tradícióit, s hogy vajjon ezek ellen általában, mint francia felfogás ellen, vagy csupán németországi alkalmazásuk ellen fordul. Az így meginduló eszmecserebe azután szélesebb kört befogó hangok is vegyültek s a politikai megvilágítás Stefaninak gazdasági elmefuttatásában és gróf Bethlen István széles történelmi alapokon felépített s a nemzetek szövetségének, helyesebben együttműködésének problémájában kiúcsosodó beszédében emelkedett a legmagasabb átfogó szintre.

Stefani előadása és Orestano professzor felszólalásai az új forradalmak közt már bizonyos tradícióval és tapasztalattal bíró olasznak szavát vitték be érdekesen a vitába és annak a problémának tapasztalati megvitatását is, amely ma a világ nagy kérdése : kötött gazdálkodás és a hivatottak vezetése, vagy visszatérés a szabad egyéni gazdasághoz s a többségi elvre épített parlamentarizmushoz?

Ezt a problémát világította meg történelmileg Bethlen gróf is. De megmutatta azt, hogy az emberi életet irányító két végok : a létért való küzdelem (Darwin, Malthus) s a küzdelem kikapcsolásával való együttműködés és munkamegosztás két erő, amely csak látszólag egymás ellen, de valójában párhuzamosan, korszakonként egymást felváltva viszi az embert tovább a

¹ Gróf Teleki Pál : Hagyomány és forradalom. *Katolikus Szemle*. Február.

társadalmasodás útján. Ma a demokrácia mint hagyomány és a fascizmus mint forradalom állnak egymással szemben. Lényegében nem más ez, mint az emberi cselekvés váltógazdaságának egy pillanata s e pillanatnak szemzőge. Európa mai politikai életében az egyik irány megteremtette a demokratikus liberalizmust, a nemzetiségi kérdést. Ez teremtette meg a békeszerződéseket, amelyek egyoldalúak. A másik irány, amely revíziót és új rendet követel, követeli ismét az emberiség életében a maga helyét. A Népszövetség ügy, amint azt egyedül az egyik irány megteremtette, egyoldalú, de ha a Népszövetséget is revízió alá vesszük az emberiség általános érdekei szempontjából, akkor lehet belőle az együttműködésnek helyes organizmusát is kialakítani. Természetesen ez a nemzetközi jognak bizonyos átalakulásával, a nemzeti szuverenitásoknak bizonyos feladásával kell, hogy járjon. Ehhez az együttműködés erős akarata és idealizmusra van szükség.

Ezekkel az egész emberiség problémáját érintő nézőpontokkal a politikai vita is feljutott oda, ahol kapcsolódik a tudomány és művészet körében mondottakkal. Orestano professzor emelte ezt ki a tudományra nézve legélesebben, hogy meglátásainkban ott is minő forradalmi átalakulásokon megyünk át, melyek világszemléletünk új és új beállítására készítenek. Így van ez a részletekben s különösen az egészben, ahol mindenfelé látjuk és talán sehol sem érezzük úgy, mint a tudományban, hogy a XIX. század materializmusa mily egyoldalú és szűk nézőpont s a lelki élettel való kapcsolatoknak figyelembe nem vétele s a hitnek még a tiszta ismeret körében is tagadása mily hamis útra vezet.

Poiriet professzor előadása, amely a tudományoknak, a tudományos fejlődésnek ritmusát illusztrálta analízis és szintézis, probléma és megoldás közt a carteziánus filozófia és a relativitás példáin, szintén azt a meggyőződést érlelhette ki és világíthatta meg bennünk, hogy az emberi észnek egyoldalú világszemléletei végeredményben munka-hipotézisek, amelyek a kiegyensúlyozását hívják ki az igazságnak, aztán további keresését mozdítják elő és kiegyensúlyozottabb, az ember végességében jobban megnyugvó felfogásra készítetik az emberi lelket.

Ez a kép nem lett volna teljes a művészeti probléma megvilágítása nélkül. Hekler professzornak a legutolsó másfél század stílusváltozásaira és fejlődésére koncentrált előadása a művészeti felfogásoknak azt a mélyebb tartalmát domborította ki, amely világszemléleti változás. Korunknak sem politikai, sem szociális átváltozását nem lehet megérteni e nélkül, mert a mögöttük levő lelki átalakulást csak a teljes kép világítja meg.

Polemia a szellemtörténet körül.

A magyar történettudomány modern és nyugati módszerekkel dolgozó szellemtörténeti iránya újabb kritikák tárgya lett nagy történészünk, Szeffkú Gyula, illetve tudományos iskolája munkássága kapcsán.

Az előző tudományos módszert használó gárda egyik érdemes tagja Szeffkú XVIII. századi magyar történetét bírálva kifogásolja annak katolikus-barokk beállítását és felismerni véli, hogy «az író szemléletére különböző tényezők gyakorolhatnak hatást, amelyek bizonyos fénytörésekre vezetnek. Ezekre az író egyéniségéből folyó elhajlásokra kötelessége a kritikának rámutatni a nélkül, hogy a munka érdemét kisebbiteni akarná».¹

¹ Domanovszky Sándor: Hóman Bálint és Szeffkú Gyula: Magyar történet. VI. kötet. Szeffkú Gy.: A XVIII. század. Századunk. 7—8. szám.

Szekfű történelem-szemléletének világnézeti szempontú kritikáját óhajtja adni egy más mű kapcsán Mályusz Elemér,¹ akinek aggályaival szemben Asztalos Miklós² úgy látja, hogy Szekfű munkássága a magyarság szellemi egészségének megteremtését mozdítja elő.

Spengler, Maritain, Stalin.

Kritikai életünk egyik legérdekesebb s egyik legértékesebb jelensége, Németh László folyóirata, a kor nagy szellemi áramlatairól rajzol képet prominens képviselőik alapján.³ Mindenekelőtt Spengler *Die Jahre der Entscheidung* c. művét boncolja, amely szerint a nyugati civilizáció míg mamumt-méretekre váltja régi minőségét, elkápráztatva önmagától, egyre inkább csak régi presztizséből él. Alatta a világforradalom, körülötte a színes fajok forradalma és ő sorra földja erődítményeit.

Alig van valami, amit Spengler jobban gyűlölné, mint a szocializmust. A szocializmus az alsó néposztályok kapitalizmusa; ugyanaz az életszemlélet és hozzá a társadalom alulról nyíló perspektívája. Spengler nem hisz semmiféle mozgalom nemességében, ő csak a történelem kész nemességében tud hinni, amelyetől a két forradalom zavarában Európa megmentését s egy világbirodalom megszervezését várja. Akik ismerik őt, tudják, hogy ez a nemesség a poroszság.

Spengler könyve féllábbal a weimari Németországban áll, féllábbal a harmadik birodalomban. Bár nem kétséges, hogy a két rend közül Spenglerhez melyik áll közelebb, az előszó nem nagyon édesítheti meg Hitler teoretikusai számára az első száz oldalon lenyelt orvosságot. A weimari alkotmány uraiban Spengler nem látott mást, mint a nemzet gyengébb felét, amely ellenséges segítséggel sáncolta el magát a nemzet erősebb része fölött. De Hitlerék jelszavai is meglehetősen zavaros elegy neki, a poroszság és a bolsevizmus habarcsa. De ha ostobák is a jelszavak, a vér jó és Spengler ehhez a jó vérhez szól. Porosznak lenni Spengler szemében annyi, mint Krisztus előtt kétszáz évvel rómainak lenni.

Maritain *Primauté du spirituel* című könyve himnusz az egyházhoz, amely a hívőnek nemcsak egy szervezet, hanem Krisztus misztikus teste és a hit tárgya. A könyv három tanulmánya Maurras és az Action Française kárhóztatása, majd indexre helyezése köré szövődik. A középső megvédi a pápa kárhóztató ítéletét, az első az egyházi hatalom körének kijelölésével előkészít rá, a harmadik pedig a nélkül, hogy Maurras-ékkal vitázna, kiragadja az egyházat az ő latin koncepciójukból és visszaajándékozza az egész emberiségnek, latinnak, szlávoknak, színesnek, mint az egyetlen egyetemességnek, amelybe önmagukra és egymásra rátalálhatnak. A könyv a francia katolikusság válságos óráiban jelent meg, amikor Szép Fülöp és Jeanne d'Arc hagyománya, a nemzeti nevében lázadó s az engedelmességével nemzeti közt kellett választania és az egyházeszme teljes fényére volt szükség, hogy a mozgalom és a pápa szava közt meghasonlottak túllássanak pillanatnyi döbönt zavarukon.

A harmadik mű, melyet szerzőnk vizsgálat alá vesz, Sztalin *Les questions du léninisme*. Pszichológiailag rendkívül finoman elemzi ki, hogy Sztalin a valósággal csak akkor néz szembe, ha azt a lenini fogalmazás már átköltöz-

¹ Mályusz Elemér: Szellemtörténet a helyi monográfiákban. *Prot. Szemle*. December.

² Asztalos Miklós: XIX. és XX. század. *Prot. Szemle*. December.

³ Németh László: Három kortárs. *Tanu*. Február.

tette, a tények megjelennek előtte, de a nomenklatura ruhájában. Mint a legtöbb makacsfejű ember, túlbecsüli az elnevezések értékét, a segédfogalmakat összekeveri az eseménnyel, a nyelvet a világgal. Maritainnál már feltűnt egy sajátság, amit a «befogalmazás eufóriájának» lehetne nevezni. Az írónak van egy szép fogalmazási rendszere s e rendszer annyival erősebb a kíváncsiságnál, hogy az új jelenségeket nem is kutatja, csak beilleszti; nem természetükhöz keres szavakat, csak azt nézi, hogy rendelheti természetüket a meglévő szavak alá. Maritain a fogalmazási rendszernek ezt az elsőbbséget a valóság fölött skolasztikának nevezi. Ha így van, Sztalin a legnagyobb skolasztikus. Az ember legszívesebben egy tanulatlan együgyűt szeretne mellé adni, akit, noha Oroszországban élt, felmentettek a leninizmus kurzusai alól, semmit sem tud a szocializmusról, de látja, amit lát. A királyok bolondokat tartottak maguk mellett gondolkozásuk és viselkedésük ellenpróbájaként; nem tűrhetne meg Sztalin is egy ilyen bolondot, aki a tudatlanság szavaival nevezné meg, amit ő a tudomány szavaival elkertel.

A szegedi fiatalok művészeti kollégiuma.

A szegedi fiatalok önálló kulturális munkájáról és ezentúl szinte ruszini — etikában, esztétikai és szociális törekvésben egyaránt ehhez hasonlítható — életformájáról számol be vallomásszerűen társaságuk egyik derék tagja.¹ Elmondja, hogy a szegedi agrársettlementmunka a fejlődés során maga is lényegesen átalakult, érdeklődésük tudatosodott: a pusztán érzelmi érdeklődésből, a nép lelkenedező szeretetéből népszerű, szociális érdeklődés lett, amely a jókedvű nóták, színes szöttesek mögött a nyomorúság vergődését, a paraszti élet agyonsujtottságát is meglátta és okai után kutatott. Őket is megejtette kezdetben, ha rövid időre is, a parasztromantikának ifjúságunk némely mozgalmait azóta oly erősen befolyásoló áramlata, ez a naivul mithológizáló és a szociális — sokszor még etikai — szempontokat is háttérbe szorító rajongás.

De kezdettől fogva tudatalatti idegenkedéssel figyelték a lelkes és mellátgató frázisok mögött meghuzódó tartalmatlanságot, kapkodó módszertelenséget s élményeik átrostálása, igaz megvilágítása nyomán hamarosan elbúcsúztak a parasztszemlélet e veszélyesen jóakarató koncepciójától. Tudatossá igyekeztek tenni élményeiket az etnografiai gyűjtőmunka, szociográfiai megfigyelések és gyakorlati szociális munka kéréhetetlenül alakították ki gondolkodásukat. Állandó és intenzív érintkezésük a parasztsággal, a népi kultúrával, a nép szociális problémáival, megfosztotta őket a hamis néplátás jóleső mámorától.

Ez a szociális, a magyar nép sorsához szorosan kapcsolódó művészi és tudományos felfogás művészeti kollégium szemléletformájának is leglényegesebb tartalmi eleme. Ez a kollégium szabad társulás, amely a kritikai fegyelem, a barátság, az egymásra utaltság tiszta kapcsolatát teremtette meg tagjai között. Az új magyar lélek e munkásai a szociális igazság megvalósulását éppúgy hiszik, mint az objektív, pártoskodástól ment szellemiség megerősödését.

k.

¹ Ortutay Gyula: A szegedi fiatalok művészeti kollégiuma. *Magyar Szemle*. Január.

Külföldi folyóiratok szemléje.

A mai világnézeti zűrzavarban az emberek tájékozódást keresnek. Egyik ilyen tájékoztató a történelem, amelynek közönsége éppen ezért gyorsan növekedett. A szélesebb körű érdeklődés hat a tudományra is. Ez a hatás megnyilvánul a témaválasztásban, meg a tudományok módszerében, előadásmódjában. A *Deutsche Rundschau* novemberi számában *Hugo Preller* egy különben naiv és lapos cikkben arra szólítja fel a történettudósokat, hogy foglalkozzanak a jelenkori eseményekkel. Ha gögicsélve is, de a közönség kívánságának ad ezzel hangot.

Még fontosabb a megnövekedett közönség hatása a történetírás stílusára. A komoly és szakszerű *Historische Zeitschrift* utolsó számában *Richard Koebner* Huizinga holland történettudós munkásságát ismerteti «Zur Begriffsbildung der Kulturgeschichte» címen. Ebből az ismertetésből megtudjuk, hogy Huizinga «a nagyon előkelő stílusú journalismus szomszédosságát inkább keresi, mint kerüli», hogy «kifejezési formája az essay, amely látszólag hanyag kézzel rendezzi a gondolatokat», hogy a nyelve művészi, nem retorikus, hanem szinte zenei, célja megismerés, de a valóságot inkább azokon az álmokon keresztül közelíti meg, amellyel minden kor körülveszi magát; nem törekszik fogalmi elvonásokra, szinte fogalom-aszkézisben tobzódik. Mindezt elmondja *Richard Koebner* és nem teszi hozzá, hogy ez nem igazi tudomány, ez művészet és ujságírás, ahogy hozzátették még ezelőtt húsz évvel is, amikor csak az számított tudománynak, ami lapos adathalmaz, száraz nyelv és fantáziátlan meghatározások egymásutánja volt.

Huizinga meghatározása szerint «a történelem szellemi forma, amelyben valamely kultúra számot ad multjáról». Ez a meghatározás minden esetre szkeptikus, mert nem az abszolút igazságot tartja a történelem lényegének, hanem az igazságnak azt a részét, amelyet valamely kultúra szemzőgéből megláthatunk. Ez a történelem a kultúrformák története: morfológia, hogy divatos szót használjunk. Nem az események története, nem a kibontakozó igazság története, hanem azoké a formáké, amelyeket minden kor a saját ízlése szerint alakít ki. Huizinga szerint a hét főbűn története, ugyanannyi fejezet a kultúrtörténetben.

Fel lehet vetni a kérdést, hogy ez az újabbfajta történettudomány a különleges magyar viszonyok szempontjából hasznos, vagy káros? A szigorúan szakszerű, pozitívista történelem szinte elzárta magától a közönséget. Rövidesen olyan szaknyelve alakult ki minden tudománynak, amit csak a beavatottak értettek. A nagy nyugati népeknél ez nem volt olyan nagy baj, mint a kis népeknél. Maradt akkora olvasóközönségük így is, hogy érdemes volt kiadni a szakkönyveket. De nálunk az lett az eredménye ennek az elzárkozásnak, hogy minden tudomány egy csapásra melegházi növény lett, amelyet csak a hivatalos támogatás, az Akadémia tartott fenn. Azt hiszem, főlöszleges a gondolatmenetet tovább folytatni és magyaráztatni, hogy mi a kára az egyiknek és mi a haszna a másiknak.

* * *

Nem tudom megállani, hogy Huizingával kapcsolatban be ne számoljak a mai történettudomány egy érdekes problémájáról, noha csak részlet-

kérdés. A «renaissance»-ról van szó. Koebner igen szépen foglalja össze a kérdés fejlődését. Kezdetben ha a renaissance szót kimondták az emberek, a klasszikus műveltség és művészetek újjászületésére gondoltak. A szó második fogalmazását Burckhardt adta: a modern ember, az individualizmus kialakulása. A klasszicizmus újjászületése csak másodrendű tény e mellett. A harmadik fogalmazás Gebhardt, H. Thode, Sabatier és mások munkásságának köszönhető. A kiindulópont Burckhardt. Kezdték keresni, hogy hol jelentkezik az individualizmus, a modern ember először. Megtalálták Assisi Szent Ferencet. Tehát az újjászületés vallási téren kezdődött és ez érthető is, mert a középkorban ez a középponti probléma. Ezt követte a művészeti, politikai, társadalmi individualizmus. Csak második lépés volt az, amikor felismerték az emberek, hogy gondolataik, ízlésük már többé-kevésbé megvalósult az individualista ó-korban és keresni kezdték klasszikus kapcsolatokat. A negyedik fogalmazás Huizingáé. Koebner vitatkozik vele, Burckhardt mellé áll, de mi elégedjünk meg a tudomásulvétellel. Két pólust állít fel. A modern kor és a középkor. Ami a kettő között van, az a renaissance. A modern és középkor meghatározása olyan, hogy amit mi renaissancenak veszünk, még középkor, az igazi renaissance Huizinga szerint későbbre esik.

* * *

Az 1933-as Nobel-díjat egy emigráns orosz regényíró kapta: *Bunin*. Ha áttekintünk az ezen alkalomból született ismertetéseken, bírálatokon és elmefuttatásokon, a kritika mai irányairól hű képet kapunk. Az első az objektív kritika. *Arthur Luther* írta a *Die Literatur*-ban. Annyira objektív, hogy még az előtt írta, amielőtt a döntés ismeretes lett volna. Általában az orosz emigránsirodalomról számol be. Bunint Schmeljovval hasonlítgatja össze és ha az ő kritikája alapján adták volna ki a díjat, legalább is megosztották volna. A második fajta kritika a legszimpatikusabb: az elragadtatott, az egekig emelő. A *Revue de France*-ban *Jouri Mandelstamm* írta. Tolsztojjal állítja egy színvonalra. «Milyen csodálatos író! Mennyi erő és biztonság minden fejezetben, mondhatnánk minden mondatban!» «Quel écrivain étonnant! Que de force et de netteté dans chaque chapitre, on pourrait dire en chaque phrase!» Elég? A harmadik fajta a komoly világnézeti kritika. Ezt a *Nouvelle Revue Française* kritikusa, *B. de Schloeser* képviseli. Megállapítja, hogy Bunin a tiszta, a világnézettől mentes irodalom képviselője. Egyike a független szellemeknek. Nyelvművész. Aztán jön a meglepetés: Bunin pogány. A pogányság nem világnézet? Aztán jön még nagyobb meglepetés: politikai kirohanás, a tiszta, független irodalom elefántcsonttoronyában, az NRF-ben: Stalin, Mussolini, Hitler Európájában, az «irányított eszmék» Európájában nem lesz hely az olyan függetleneknek, mint Bunin». A negyedik fajta kritika az ismertetett írókat csak ürügynek használja fel, hogy a kritikus elmondhassa, ami régen foglalkoztatja. Ezt *Nicolas Brian-Chaninov* úzi a *Mercure de France*-ban. A svéd akadémia és általában a Nobel-díjak kiosztása foglalkoztatja. Bunin az első orosz író, aki Nobel-díjat kapott! Ez nemcsak azért mérgesíti a hosszú nevű kritikust, mert a többi nem kapott, hanem azért is, mert éppen Bunin kapott.

* * *

«Napról-napra növekszik a pánik szelleme a világon» — ez az első mondata a bevezetés után *Daniel Rops* cikksorozatának, amely a *Revue Hebdomadaire* decemberi számaiban jelent meg. Három fenyegetés üli meg az emberek mellett: háború, forradalom, éhség. Daniel Rops legfőbb témája a mai ember szorongása a jövőtől, a bizonytalanság érzésének elemzése. A fiatal francia írógeneráció egyik legtehetségesebb tagja, egyike azoknak a fiataloknak, akiket nem hagy nyugodni a mai válság és keresik a kivezető utakat.

Daniel Rops tudja a megoldást is. A legfőbb baj az, hogy a mi világunk elárult minden szellemi értéket: az értelmet leredukáltuk a hasznosra, a művészetet a termelésre. De semmit sem csonkítottak meg jobban, mint a szeretetet. A kereszténység, a könyörületesség, az igazi szeretet kiveszett mindenünnen. A polgári világ, a kapitalizmus álkereszténység, a kommunizmus minden szeretet tagadása. «Az antik Görögország méltó helyére tudta állítani az embert: de nem tudta, hogy részesedik az örökkévalóban. A kereszténység azért jött, hogy tökéletessé tegye ezt a szemléletet, bevezette az örökkévalót a mulandóba: a személy született meg ebből a kinyilatkoztatásból. És ezzel az értékkel, amely legbecsesebb, egyetlen mentségünk volt, mit csináltunk? Eladtuk egy sorozatban gyártott automobilért.»

Fábián István.

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK.

Athenaeum: Szitnyai Zoltán: Öt testvér. (Regény.)

Franklin társulat kiadása: Pietro Orsi: Mai Olaszország.

Királyi Magyar Egyetemi Nyomda: Vajthó László: Tanulók szerepe az irodalom tanításában.

Nyugat kiadás: Kassák Lajos: Az utak ismeretlenek.

Vigilia kiadás: Mauriac: A Frontenac-misztérium. — Le Fort: A gettóból jött pápa.

Szerzői kiadások: Josef Deér: Heidnisches u. christliches in der alt-ungarischen Monarchie. — Ruzsinszky László: Ki gondol arra? (Versek.) — Gillemot Katalin: Gróf Széchényi Ferenc és bécsi köre.

Egyes művek ismertetésére még visszatérünk.

A NAPKELET minden közleményeért írója felel.
A szerkesztésért és kiadásért felelős: TORMAY CECILE.
Helyettes szerkesztő: NÉMETH ANTAL.

Stephaneum nyomda r. t. — A nyomdáért felelős: IFJ. KOHL FERENC.